

zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA
I DRUŠTVENA ZBIVANJA

Zagreb, 17. veljače 2011., godište XIII, broj 303

A. SUĆESKA: REVOLUCIJA ARAPSKIH NARODA
B. MALIĆ: GRAĐANSTVO U SKVOTU
TEMAT: STÉPHANE HESSEL

12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO

Jelena Ostojić 2, 47

DRUŠTVO

Revolucije arapskih naroda –

putovi k autonomiji

Alen Sućeska 3-4

Dok još razgovaramo

Nikola Petković 5-6

Građanstvo u skvotu

Branko Malić 9-11

KOLUMNNA

Brend Europa?

Biserka Cvjetičanin 7

Krokodili Nenad Perković 20

Kapetan Koma preporučuje

Zoran Roško 29

Prevođenje Neven Jovanović 46

ANARHO SCENA

Razgovor s Vladimirom Adolfom

Soldom Snježana Klarić 8

SOCIJALNA
I KULTURNA
ANTROPOLOGIJA

Putnici ili prolaznici u romanu

Norberta Gstreina Zime na jugu

Milka Car 12-13

VIZUALNA KULTURA

Plavo dijete Višnja Pentić 14

Sjaj u tami Mirko S. Božić 15

Šezdesete – slatke ili gorke?

Matko Meštrović 16-17

IN MEMORIAM

Umro je čuvar Zagreba

Saša Šimpraga 18-19

TEMA BROJA:
Stéphane Hessel

Priredili Srećko Horvat

i Boris Postnikov

Uvijek na strani disidenata

Sylvie Crossmann 21

Bijes protiv nepravde

Stéphane Hessel 22-24

Razgovor sa Stéphaneom

Hesselom Irenees 25-28

KAZALIŠTE

Konjić s korupcijskim sedlom

Nataša Govedić 30-31

Razgovor s Damirom Bartolom

Indošem i Tanjom Vrvilo

Suzana Marjanić 32-33

GLAZBA

Pozitiv tišine Nina Čalopek 34

Šef je šef Trpimir Matasović 34

KNJIGE

Tko piše ne umire

Darko Milošić 35

Pragmatika šutnje

Anera Ryznar 36

Iskošena optika

Boris Postnikov 37

Utopija i spas: svjetovi Darka

Suvina Vjeran Katunarić 38

Pionir teorije SF-a

Tonči Valentić 39

Predanost strategiji rasipanja

Katarina Brajdić 40

Sveta mjesta na granici svjetova

Maja Pasarić 41

NATJEČAJ

Žene Marijo Glavaš 42

Soba za rakove Tea Tulić 42

POEZIJA

Prijateljice na duljinu

Ana Dalbello Radovniković 43

Majke i kćeri

U četvrtak, 17. veljače, u 20 sati, u velikoj dvorani Pogona Jedinstvo, otvara se izložba "Majke i kćeri" koja će se moći pogledati do 23. veljače. Osim izložbe, na istu temu održat će se i okrugli stol te performans koji kroz intimne priče umjetnica i istraživački rad znanstvenica "propituje optike, propušta glasove, razbija predrasude, istražuje module i značaj ovog odnosa". Umjetnice koje će izlagati u sklopu ovog događaja su Claudia Von Alemann (Njemačka), Mor Arkadir (Izrael), Corrina Beltz (Njemačka), Tanja Dabo (HR), Vlasta Delimar (HR), Amela Frankl (HR), Nicolle Hewitt (HR), Sanja Iveković (HR), Ana Opalić (HR), Urlike Rosenbach (Njemačka), Marijana Stanić (HR), Irena Topić (HR), Mirjana Vodopija (HR), Vlasta Žanić (HR) i psihologinje Alessandra Pokrajac Bulian i Sanja Smojver-Ažić. "Ženska briga o djeci dio je kulturnog modela u svim poznatim društvima. U sjeni majčinog krila započinje proces konstruiranja identiteta svake osobe, a majka predstavlja naše prvo socijalno iskustvo. Odnos majke i kćeri posebno je delikatan. U konstruiranju identiteta, kći prolazi kroz složeni proces identifikacije i diferencijacije unutar istog spola. Latentno prisutno brkanje i premještanje identiteta s majke na kćer i obrnuto ili čak nemogućnost njihova razlikovanja unosi napetost među njima. Ljubav, nježnost, sukob i otpor u neprestanom su preplitanju. Odnos majke i kćeri je intimna priča. Stiješnjena je društvenim i povijesnim okvirima uspostavljenim na dominantnom patrijarhalnom principu koji normira podrazumijevajuću reprezentaciju majčinstva. No, majčinstvo je nezgodna kategorija. U svojoj običnosti, istovremenim ženskim opiranjima i pristajanjima na poželjnu sliku, stalnim iskliznućima i vraćanjima u normu, ugrožava ideologiju koja ga kontrolira." Nakon otvaranja izložbe u četvrtak, program će se nastaviti u petak, 18. veljače, u Galeriji

Prozori, Zapoljska 1, gdje će Mima Simić predstaviti Claudiju von Alemann, a u sklopu predstavljanja prikazat će se njezini filmovi *Nuits Claires* i *Shadows of Memory*. U subotu, 19. veljače, u kinu Tuškanac na programu su filmovi *Grbavica*, J. Žbanić (u 17 sati),

Leptirova krila, J.B. Ulloa (u 19 sati), *Crveno*, S. Tarokić (u 21 sat) te *Jesenja sonata*, I. Bergmana (u 21, 30). U ponedjeljak, 21. veljače, okrugli stol održat će se u Jedinstvu, a na njemu će sudjelovati Mirjana Adamović, Nataša Govedić, Alessandra Pokrajac Bulian, Sanja Smojver-Ažić te Andrea Zlatar. Nakon okruglog stola, u 19, 30 sati, na redu je performans *One, two, three Mother caught a flee* čije su autorice Nicole Hewitt, Billie Hewitt Pavlica, u suradnji s Igorom Pavlicom. Autorice projekta i kustosice su Irena Bekić i Marijana Stanić.

Festival
animiranog
filma

U subotu, 19. veljače, u 19 sati u kinu Europa otvara se 2. Festival hrvatskog animiranog filma na kojem će biti predstavljena najbolja ostvarenja domaće animacije u posljednjih godinu dana. Drugi Festival hrvatskog animiranog filma nastoji predstaviti,

kako publici tako i profesionalcima, recentnu nacionalnu produkciju animiranog filma i nove tendencije u njezinom stvaranju, istodobno promovirajući animaciju kao iznimno vrijednu umjetničku formu. Program je podijeljen u četiri natjecateljske kategorije: autorski, studentski, namjenski, dječji i omladinski film. Članovi ovogodišnjeg

ocjenjivačkog suda su filmski teoretičar Nikica Gilić, prošlogodišnji dobitnik nagrade za najbolji film, ilustrator Svjetlan Junaković i svjetski poznati britanski animator Phil Mulloy. Među popratnim programima publika će imati priliku pogledati tek restaurirane filmove Dušana Vukotića; retrospektivu radova Tomice Simovića, dobitnika ASIFA-ine nagrade za životno djelo; izložbu Svjetlana Junakovića; program filmova Phila Mulloya te sudjelovati u razgovorima s autorima.

Koncertni
kalendar

Nakon uspješne 2010. godine u kojoj su kroz Zagreb, zahvaljujući Žednom uhu, prodefilirali The National, Lambchop, Tindersticks i mnogi drugi sjajni bendovi, u novu koncertnu godinu organizatori ulaze jednako nadobudno. Tako će se na programu Žednog uha, u klubu KSET, 28. veljače naći Free Moral Agents, projekt Ikeyja Owensa, klavijaturista The Mars Volta, u kojem su objedinjene različite glazbene vrste poput trip hopa, duba, funka te psihodeličnog i bučnog rocka. Na istom mjestu, 21. ožujka, s pratećim bendom koncert će odsvirati engleski kantautor Mat Sweet, širom svijeta poznat kao Boudif Songs. Potom program Žednog uha nakratko seli u veliku dvoranu Teatra &TD gdje će 29. ožujka svoj službeni koncertni DVD snimiti sisački surf rock velikani The Bambi Molesters, a u čemu će im podršku pružiti londonski

0 + 2 = 1

prijatelji The Penny Black Remedy. 8. travnja iz nizozemske stiže The Kilimanjaro Darkjazz Ensemble, bend koji je postao sinonim za mračni i ambijentalni spoj jazza i rocka. Njima će se na pozornici pridružiti talijanski duo

Mombu, u kojem ulogu saksofonista ima Luca Mai iz grupe Zu. Nepunih šest mjeseci nakon svog premijernog nastupa u Hrvatskoj, 19. travnja se u KSET vraćaju kalifornijski indie punk heroji No Age, a NoMeansNo razveselit će publiku 25. travnja, odnosno, gotovo dvije godine nakon zadnjeg zagrebačkog nastupa. Od svibanjskih koncerata najviše se ističe onaj Animal Collective koji će se održati u Pogonu Jedinstvo 24. svibnja.

Chinawoman

Poznata kanadska indie senzacija s berlinskom adresom – Chinawoman – po prvi put nastupit će u Zagrebu 26. veljače u kinu Studio. Nakon Berlina i Varšave, ovo će biti njezino prvo gostovanje u ovom dijelu Europe. Uz pomoć popratnog benda u Zagrebu će predstaviti svoja dva studijska albuma, *Party Girl* (2007.) i prošlogodišnji *Show me the Face* (2010.). Umjetnički izričaj Chinawoman usporedivan je s Nico, Leonardom Cohenom i Marc Almondom, kao i sovjetskim pjevačkim zvijezdama poput Edite Pehe i Alle Pugacheve, a ruski Rolling Stone njezino stvaralaštvo opisao je kao pjesme o ljubavi koja nikada neće doći, s intonacijama emigranta iz zemlje koja nikad nije postojala.

O rodu

U prostorijama Centra za nezavisnu kulturu i mlade (Pogon, Mislavova 11) 20. veljače u 18 sati održat će se Prajdionica koja se bavi rodnim problematikom. Osmišljava je i vodi Amir Hodžić, koji kao smjernice rada navodi sljedeća pitanja: Na osnovu čega zaključuješ kojeg su spola, roda i/ili seksualne orijentacije osobe oko tebe? Zašto imaš potrebu da identificiraš i imenuješ osobe u svojoj okolini s obzirom na njihov spol/rod? Kako si naučio/la o svom spolu/rodu? Tko te učio/la o tvojem spolu/rodu? Zašto misliš da su te učile/i o tvojem spolu/rodu? Na koji način i na osnovu čega odlučuješ o svom spolu/rodu? Misliš li da postoji to "nešto" što te čini "ženom"

nastavak na stranici 47 –

REVOLUCIJE ARAPSKIH NARODA – PUT OVI K AUTONOMIJI

TUNIŽANI I EGIPĆANI SVOJIM POBUNAMA JASNO ODAŠILJU PORUKU DA VIŠE NE ŽELE SLUŽITI DIKTATURAMA, KORUPCIJI I REPRESIJI POTREBNIMA TRŽIŠTU ZAPADA

ALEN SUČESKA

Naslov ovoga teksta pokušava razbiti prvu zabludu prosječnog okcidentalnog promatrača zbivanja u Tunisu i Egiptu koji bi vjerojatno prikladnim naslovom teksta smatrao “revolucija arapskog svijeta”. No, “arapski svijet” nije društveno koherentna jedinica, nego je jednako toliko heterogen koliko i “zapadni svijet” pa se pri refleksiji na ta zbivanja može govoriti jedino o arapskim narodima – u ovom slučaju tuniskom i egipatskom – od kojih svaki ima svoje strukturne (ekonomske, demografske, socio-političke) specifičnosti – što je ujedno razlog zbog kojeg se govori o revolucijama, a ne o revoluciji, iako su ta događanja vrlo povezana.

Termin “revolucija”, pak, ovdje nije tek slikovita figura, već pojam koji u potpunosti odgovara činjeničnome stanju stvari: ono što se odvijalo i što se odvija u Tunisu i Egiptu su korjenite promjene društvenih, političkih i proizvodnih odnosa, promjene koje su se odvijale u vrlo kratkome periodu zahvaljujući istinski narodnome ustanku najširih razmjera. Nakon prvotnih grupa koje su započele s prosvjedima – u oba su slučaju to bili većinom mladi ljudi – i u Tunisu i u Egiptu su se pokrenule sve društvene grupe: stari i mladi, zaposleni i nezaposleni, gotovo sve društvene klase i što je najznačajnije: žene, u ogromnome broju.

IZ SREDIŠTA TUNISA Kronološki je priča krenula s Tunisom, što nije tek slučajnost, nego rezultat – kako smo na početku upozorili – određenih strukturnih činjenica tuniskog društva. Tunis je specifičan po najvećem broju visokoobrazovanog stanovništva među svim arapskim zemljama, što će se pokazati presudnim za početak tuniske revolucije. Naime, osim što je Tunis pred događaje u siječnju dosegao stopu nezaposlenosti od skoro 18 posto, najveći dio nezaposlenih činilo je mlado visokoobrazovano stanovništvo – u nekim je predjelima do 40 posto mladih do 30 godina bilo nezaposleno. Tomu valja dodati i sljedeće podatke: 50 posto državne ekonomije bilo je u direktnom vlasništvu ili pod kontrolom dviju kraljevskih obitelji povezanih s tuniskim predsjednikom Zin El Abidine Ben Alijem (što je u jednom od svojih objavljenih dokumenata otkrio Wikileaks); taj je isti predsjednik vladao Tunisom kao pravi autokrat 23 godine (od 1987.), nepotizam i korupcija bili su pritom uobičajeni fenomeni, sloboda tiska i govora bile su sustavno onemogućivane, a politička opozicija nepostojeća ili u egzilu. Tunis je pogodila i inflacija cijena hrane zbog čega je životni standard dodatno pao. Sve su te karakteristike bile najizraženije u gradu Sidi Bouzid – kao npr. nezaposlenost od 30 posto – lociranom u srcu Tunisa, gdje su prvi prosvjedi i počeli.

VOJSKA ODBILA PUCATI NA CIVILE Nemoćnost pronalaska posla unatoč fakultetskoj diplomu priča je Muhameda Bouazizija, dvadesetšestogodišnjeg mladića iz Sidi Bouzida. Kako nije uspijevao naći posao koji bi mu donio neki značajniji dohodak da pomogne financirati kućanstvo i obitelj (majka, ujak, braća i sestre, ukupno devetoro članova) u kojima je živio, zaposlio

se kao prodavač povrća zaradujući oko 140 dolara mjesečno. Dana 17. prosinca policija je Bouaziziju konfiscirala robu koju je namjeravao prodavati jer “nije imao dozvolu” za prodaju na ulici. Bouazizi je znao što to znači jer mu se to već događalo: budući da ne postoji bilo kakva regula u kakvome zakonu o potrebnoj dozvoli za prodaju povrća na ulici, trebao je podmititi policiju kako mu ne bi uzela robu. Kako taj novac nije imao, roba je odnesena u postaju, kamo se Bouazizi zatim uputio kako bi se pritužio na takvo postupanje policije. Iz policije ja nasilno izbačen, nakon čega se vratio s kanistrom benzina, njime se polio te zapalio. Ta je priča – koja se brzo proširila među građanima grada, a ubrzo i među Tunizanima – pokrenula val prosvjeda prvo u rodnome mu gradu, a zatim u čitavom Tunisu. (Nakon Bouazizija, iz sličnih se razloga u sljedećih mjesec dana spalilo još 200 Tunizana, kao i nekoliko desetaka ljudi u drugim arapskim zemljama.)

Nezaobilazan je podatak da su prosvjede u Tunisu započeli prvenstveno mladi i obrazovani te zaposleni ljudi srednje klase (što objašnjava iznimno visoka obrazovanost tuniskog društva). Radnička se klasa *en masse* priključila tek kasnije, nakon što su se prosvjedi proširili, no ona je s vremenom postala dominantna sila prosvjeda. Ukratko, ono što se događa dalje, više-manje je poznato: prosvjedi u Tunisu se šire i iz dana u dan postaju sve masovniji i intenzivniji. Predsjednika Ben Alija poziva se na ostavku. Ono što je možda manje poznato su metode otpora za kojima je posezao Ben Ali u očajničkim pokušajima zadržavanja vlasti. Tuniska je policija na prosvjednike nasrnula prvo uobičajenim protu-prosvjednim metodama, zatim suzavcima, a zatim gumenim mecima. Kada se to pokazalo kontraproduktivnim – Tunizani su samo još hrabrije i žešće izlazili na ulice – poslana je tajna policija koja se u civilu infiltrirala među prosvjednike, prvo pokušavajući nasiljem obuzdati prosvjednike iznutra kada bi neka prosvjedna povorka postala prebrojna, a zatim – nakon što se i ta metoda pokazala neuspješnom – ostajući čitavo vrijeme u ulozi prosvjednika te pljačkajući dućane i stvarajući kaos nastojeći stvoriti strah među narodom kako bi ljudi prestali izlaziti na ulice. Reakcija je u određenim teže pogodnim mjestima bila sljedeća: građani se udružuju u lokalne komune, organiziraju noćne straže i podižu barikade kako bi spriječili bilo kakvo nasilje. Kao rezultat, policija se povlači, a šalje se vojska. No tuniska je vojska odbila pucati na svoje sugrađane te se u određenim situacijama čak okreće protiv policije te štiti građane.

TUĐA VANJSKA POLITIKA NE MORA BITI NAŠA UNUTRAŠNJA Za tunisku je revoluciju bitno napomenuti da je presudnu ulogu u pozivima na prosvjede te organiziranju prosvjeda imao najveći tuniski sindikat, *Tuniski opći radnički sindikat*. Taj je sindikat bio najsnažniji društveni faktor otpora u čitavom Ben Alijevom režimu, oduvijek srce tuniske ljevice, tako da

– PRESUDNU ULOGU U POZIVIMA NA PROSVJEDE TE ORGANIZIRANJU PROSVJEDA IMAO JE NAJVEĆI TUNISKI SINDIKAT, Tuniski opći radnički sindikat –

je prosvjede i zbivanja u prosincu dočekao s iskustvom, a i vrlo pozitivnom reputacijom među stanovništvom. Prvo samo pozivajući na prosvjede, a zatim i na generalni štrajk, sindikat je omogućio svim slojevima stanovništva da izidu na ulice. Tako su se na vrhuncu prosvjeda, sredinom siječnja, na ulicama mogli vidjeti trgovci, radnici, odvjetnici, doktori, studenti te općenito pripadnici svijui dobi i obaju spolova.

Nakon mjesec dana prosvjeda i upornosti Tunizana te nesprenosti vojske da se suprotstavi prosvjednicima, predsjednik Ben Ali odlazi iz države 15. siječnja 2011. Vojska mu je osigurala put do aerodroma te on zajedno sa svojom obitelji leti u Saudijsku Arabiju – još jednu arapsku zemlju kojom desetljećima vlada loza autokrata. Da bi se razvidjele posljedice svrgavanja dvadesetogodišnje autokratske vladavine u jednoj arapskoj zemlji u mjesec dana – kako lokalne, tako i regionalne – potrebno je opet izaći iz okvira onoga što je većina zapadnih medija pružala kao sliku događanja.

Za početak, zanimljivo je da su SAD i Francuska na početku šutjele o događanjima u Tunisu, da bi tek kada je svima bilo jasno koji je jedini mogući ishod događanja u Tunisu odigrala svoju “demokratsku” kartu, pozivajući na mirnu tranziciju Tunisa u novi, demokratski politički sustav (koji će, naravno, opet voditi lica vjerna Washingtonu). Razlog tomu je što je Ben Ali, kao i mnogi drugi autokrati mnogih drugih arapskih zemalja, odgovarao regionalnim interesima SAD-a i Francuske koji su ga čitave 23 godine podržavali. To je krucijalna strukturna osobina svih sličnih režima u “arapskome svijetu”: u Saudijskoj Arabiji, Jemenu, Alžiru, Jordanu i naravno, Egiptu, režimi opstaju desetljećima isključivo jer tako odgovara regionalnim interesima SAD-a – bilo kako bi se promovirala “čvrsta ruka” demokracije u Iraku ili Afganistanu, bilo kako bi se promovirale blagodatne slobodnoga tržišta.

Dakle, nakon što je jedan takav režim pao u potpunosti zahvaljujući samome narodu i unatoč svim otporima, i ostalim su se višedesetljetnim vladarima počele “tresti gaće”. Neposredne posljedice: u Alžiru, Libiji, Jordanu, Siriji i Egiptu povećavaju se državne subvencije za hranu kako bi se ublažile posljedice inflacije cijena hrane; obećavaju se jači socijalni sustavi, izgradnje stanova za mlade ljude, otvaranje novih radnih mjesta itd. No, mnogo je važnija posljedica osjećaj koji su Tunizani pobudili u ostalih arapskih naroda, naime, osjećaj da se stvari mogu promijeniti ako se narod tomu suprotstavi, osjećaj da tuđa vanjska politika ne mora biti ta koja će odlučivati o njihovim sudbinama. Ukratko, riječ je o svijesti – pomognemo li si malo Marxom koji se uvijek iznova pokazuje instruktivnim u ovakvim situacijama – da se povijest može uzeti u vlastite ruke i da se ona

— U ZADNJE TRI GODINE U EGIPTU SU PROSVJEDI I ŠTRAJKOVI RADNIKA POSTAJALI SVE ČEŠĆI, ŠTO JE OJAČALO EGIPATSKU “KULTURU PROSVJEDOVANJA”. DOGAĐAJI U TUNISU BILI SU STOGA TEK POVOD EGIPATSKIM PROSVJEDIMA, NE NJIHOV UZROK —

može tvoriti zajedničkim djelovanjem. To se pokazalo naročito korisnim za Egipćane, a naročito kobnim za egipatskog predsjednika Hosnija Mubaraka – na vlasti od 1981.

REKET OD MILIJUN DOLARA Vjerojatno nije pretjerano tvrditi da se egipatska revolucija kuhala barem zadnjih nekoliko godina, ako ne zadnja dva desetljeća. Nije riječ, ukratko, o tome da je tuniska revolucija prouzrokovala egipatsku. Uzrok egipatskoj revoluciji su strukturne činjenice vrlo slične onim tuniskim: visoka nezaposlenost, konstantno rastuća razlika između manjine bogatih i većine siromašnih (40 posto egipatskog stanovništva živi od dva dolara dnevno), autokracija duga tri desetljeća čija je jedina svrha poslušnost spram SAD-a te, konačno, katastrofalna situacija mladih ljudi starosti do 30 godina – njihova je nezaposlenost u prosjeku deset puta veća od prosječne nezaposlenosti u Egiptu). Također, u zadnje tri godine u Egiptu su prosvjedi i štrajkovi radnika postajali sve češći, što je ojačalo egipatsku “kulturu prosvjedovanja”. Događaji u Tunisu bili su stoga tek povod egipatskim prosvjedima, ne njihov uzrok.

Prije nego što se upustimo u analizu samih događaja u Egiptu, ključno je naglasiti njihov geopolitički značaj. Egipat je, s 80 milijuna stanovnika, najmnogoljudnija arapska zemlja te čini jednu četvrtinu ukupnog stanovništva arapskog svijeta. Nadalje, Egipat se geografski nalazi u “srcu” tog svijeta, on rukovodi Sueskim kanalom, jedno je od glavnih turističkih odredišta itd. Zbog svega toga Egipat igra ključnu ulogu ne samo u percepciji arapskog svijeta izvana, nego i u njegovoj percepciji iznutra, u samopercepciji arapskih naroda. Logično je da stoga bilo kakve turbulentnije promjene u Egiptu značajno utječu na ostatak arapskoga svijeta.

Upravo to je razlog zbog kojega su SAD iznimno zabrinute oko događanja u Egiptu. Vjerni i dugogodišnji sluga, Egipat je, zajedno sa Saudijskom Arabijom, bio glavni izvor vojne moći SAD-a u Bliskom istoku. Osim vojne, Mubarakov režim pružao je i političku podršku američkoj politici u regiji, podržavajući rat u Iraku, ne suprotstavljajući se zločinačkoj politici Izraela spram Palestinaca te zatvarajući granice između Gaze i Egipta, što je onemogućilo protok ljudi i, još važnije, namirnica i roba. Konačno, Mubarak je egipatsko tržište otvorio američkim koncernima, pružajući na taj način i ekonomsku podršku. Takva se egipatska “suradnja” plaćala s 1,3 milijarde američkih dolara godišnje, od čega je većina novaca odlazila na ulaganja u egipatsku vojsku – što je značilo da su se ti novci koristili za kupovinu američkog oružja, aviona i tenkova pa se tako i taj novac vratio “ulagačima”. Jasno je da Washington ne želi vidjeti promjenu režima u Egiptu, a ako je to neizbježno, onda će učiniti sve da ta promjena bude tek formalna kako bi se očuvao važan regionalni partner.

RADNICI PREUZELI TVORNICE Egipatska revolucija započela je 25. siječnja prosvjedima diljem egipatskih gradova. Na početku su većinu prosvjednika kao i u Tunisu i iz istih razloga činili mladi ljudi, no postupno se diverzitet prosvjednika povećava te se za nekoliko dana priključuju pripadnici svih društvenih slojeva. Vrhunac u odazivu događa se 1. veljače kada je, prema nekim procjenama, diljem Egipta na ulice izašlo 8 milijuna građana, jedna desetina ukupnog stanovništva. Policija koristi iste metode kao i tuniska policija te u sukobima s prosvjednicima do dana pisanja ovog teksta stradava 350 ljudi, a na tisuće je ranjeno.

Poseban intenzitet poprimaju sukobi u Kairu i Suez. U Suezu je natprosječno mnogo mrtvih i ranjenih, a razlog tome je važnost Sueza za vlasti (održavanje neometanog prometa kroz kanal) te toj važnosti podjednaka snaga radničkog pokreta u Suez. U Kairu, prosvjednici još prvog dana dolaze na Trg Tahrir, najveći trg Kaira, te tamo ostaju i preko noći, stvarajući centralno mjesto otpora u gradu. Dana 1. veljače, nakon što je predsjednik

Mubarak na državnoj televiziji izjavio da se neće kandidirati na sljedećim predsjedničkim izborima u rujnu ove godine te da će pokrenuti političke reforme, prosvjednici ostaju na trgu i zahtijevaju (kao i svi ostali prosvjednici diljem Egipta) Mubarakov hitni odlazak s vlasti. U noći na 2. veljače, tajna policija organizira “pro-Mubarak” prosvjede, u kojima većinu čine pripadnici policije u civilu te bande plaćenika. Oni napadaju “anti-Mubarak” prosvjednike na trgu, bacaju na njih Molotovljeve koktele (od kojih neki pale Egipatski muzej pun antikviteta), a s jutrom 2. veljače nasreću na prosvjednike na konjima i devama oboružani mačetama. Vojska, koja je preuzela funkcije policije (koja je raspuštena nekoliko dana ranije), ne poduzima ništa. Prosvjednici na trgu ipak su se uspjeli oduprijeti te zarobljavaju neke od nasilnika. Ovoga se puta upletenost policije u te napade dokazala “crno na bijelo”: većina je zarobljenih imala policijske isprave. Kad se jednom razotkrivene policajce upitalo zašto su činili to što su činili, odgovarali su da im je tako naređeno. Nakon što se situacija smirila, prosvjednici organiziraju straže oko trga – u razmjerima mnogo većim i u mnogo boljoj organizaciji nego u Tunisu – koje pregledavaju sve koji žele doći na trg. Organiziraju se lokalni centri prve pomoći gdje volontiraju brojni liječnici kako bi se pobrinuli za sve ozlijeđene. Vojska tek nakon dva dana osigurava prostor oko Trga kako se scenarij od 2. veljače ne bi ponovio.

Iako se egipatski radnici još uvijek nisu organizirali u većim razmjerima, valja istaknuti kako su se počeli oformljavati mnogi novi sindikati, a postoje čak i četiri primjera samoupravne organizacije. Tiskarnica u južnom Kairu, tekstilna tvornica u Daqahliju, jedna čeličana te jedna tvornica gnojiva u Suezu otpustili su svoje glavne direktore te započeli samoupravni proces rukovođenja tvornicama. Iako je, naravno, tvornica u Egiptu na stotine, ove su vijesti pokazatelj kako se svijest ljudi mijenja vrlo brzim tempom.

ZATIŠJA REVOLUCIJA Zapadni mediji cijelu priču s Egiptom plasiraju u tipično zapadocentričnoj vizuri: eventualno svrgavanje Mubaraka s vlasti (tekst je pisan prije njegova odstupanja, op. ur.) i rušenje dosadašnjeg režima promatra se isključivo u binarnoj opoziciji sekularizma s jedne strane te radikalnog islamizma s druge. Muslimansko bratstvo, najbolje politički organizirana sila u Egiptu, pritom služi kao glavni dokaz za to. Iako ono nije organiziralo prosvjede, govori se o tome kako će slobodne izbore u Egiptu – ako se oni nakon 30 godina dozvole – dobiti upravo Muslimansko bratstvo te nakon toga Egipat pretvoriti u “sjeme zla” poput Irana. Prosječni će Egipćanin jasno reći kako je to najobičnija propaganda Zapada (iz razloga koji su jasni, s obzirom na dosad rečeno) te jedina karta koju režim na samrti može igrati: prestrašiti svijet baukom radikalnog islamizma kako bi se opravdala 30 godina stara diktatura. No, čak i kad bi se prihvatilo da je Muslimansko bratstvo radikalna islamistička organizacija – što nije sasvim točno – kako političari Zapada mogu očekivati od ekstremista da ne manipuliraju islamom u političke svrhe kad su oni sami upravo to činili desetljećima?

Čini se da su SAD jednu stvar već orkestrirale: nakon što im je postalo jasno da zbog neposustajućeg otpora ne mogu zagovarati ostanak Mubaraka na vlasti, obavijestile su ga da će “stvar u svoje ruke” preuzeti Omar Sulejman, dotadašnji direktor tajne policije i vjeran suradnik CIA-e, optuživan od strane raznih organizacija za zaštitu ljudskih prava da je za SAD odobravao i naređivao protuzakonito uhićivanje navodnih osumnjičenika za terorizam te njihovo mučenje u svrhe ispitivanja. Dana 29. siječnja, Mubarak je objavio da je Sulejman imenovan za potpredsjednika Egipta, a do 5. veljače, američki službenici obavještavaju svoje kolege u Europi da je Sulejman preuzeo kontrolu nad vojskom pa stoga i državom. Sam Sulejman 9. veljače javno izjavljuje da postoji opasnost državnog udara ukoliko “ne uspije ustavna reforma”. Narod je jasno pokazao da je svjestan tih zakulisnih igara te da Sulejmanom

nije nimalo zadovoljan, što daje nadu da ovakav manevar neće tek tako proći.

Konačni ishodi tuniske i egipatske revolucije još uvijek nisu poznati i još uvijek postoji opasnost da se revolucije pretvore tek u reformističke transformacije političkih sustava. Nakon raspada vladajuće stranke, jedine su stabilne institucije u Tunisu spomenuti tuniski sindikat i vojska. Vojska može poslužiti SAD-u da eventualno orkestrira “demokratsku tranziciju” po svojoj volji, dok sindikat može (i treba) igrati značajnu ulogu u tvorbi istinski demokratske vlade te osiguranju povratka političkih stranaka u egzilu (među kojima je i Tuniska komunistička partija). U Egiptu, situacija se još nije ni približno smirila. Prosvjednici ne odustaju od zahtjeva za odlaskom Mubaraka, iako se iz nekih izvora može čuti kako se počela događati blaga polarizacija među prosvjednicima. Manjina je onih koji nemaju više snage (što bi značilo: volje) prosvjedovati i predlažu kompromis s vladom – to su većinom pripadnici srednje klase. Većina onih koji nemaju što izgubiti ne odustaju – jasno, riječ je o sirotinji i radničkoj klasi. No, nemiri ne jenjavaju i diljem Egipta svakodnevno prosvjeduju milijuni ljudi. Mubarak očito više nije na vlasti do formalno, no pitanje je hoće li Omar Sulejman imati hrabrosti poslati vojsku na stanovništvo te time od Trga Tahrir stvoriti egipatsku verziju Tiananmena. Također, pitanje je bi li se vojska odazvala takvoj naredbi, budući da je ona među Egipćanima još od zadnjeg rata s Izraelom 1973. na izrazito dobrom glasu. Vojnik koji nosi odijelo egipatske vojske također nosi i teret tog ogromnog povjerenja koje narod u njega ima.

MILJENICI ZAPADA, NEVOLJNICI ISTOKA Da ponovimo, funkcija je autokratskih režima u većini arapskih zemalja dvojaka: prvo, oni trebaju pružiti vojnu podršku američkim vojnim trupama, ali i političku podršku američkoj regionalnoj hegemoniji, za što SAD godišnje plaća značajne svote novaca; drugo, oni trebaju otvoriti svoja tržišta zapadnim koncernima. Za ovu posljednju funkciju naročito je indikativno što se pokazalo kako tržištu itekako odgovara diktatura, korupcija i represija. Licemjerje Zapada i naročito SAD-a u ovakvim situacijama posebno dolazi do izražaja: ne radi se o tome da ne volimo diktatore – samo ne volimo one diktatore koji ne igraju po našim pravilima. Sada kada su narodi čije smo diktatore plaćali odlučili tome stati na kraj, to nam se baš i ne sviđa. A da će se stvari u arapskom svijetu nakon Tunisa i Egipta morati u nekoj značajnoj mjeri promijeniti sasvim je jasno. Prosvjedovalo se u Maroku, Alžiru, Libiji, Siriji, Palestini, Jordanu i Jemenu (državama u kojima su ekonomske, političke i društvene okolnosti više-manje slične onima u Tunisu i Egiptu, kao što pokazuje priložena tablica). Jemenski predsjednik Ali Abdullah Saleh preventivno je izjavio da mu je ovo zadnji mandat. U ostalim državama, pojačavaju se državne subvencije, jačaju se sustavi socijalne zaštite, obećava se demokratizacija i veće slobode. U našim zapadnim korporacijskim i vladinim foteljama sve to gledamo s nevjericom i mislimo: je li moguće da se arapski svijet drznuo započeti vladati sam sobom? **E**

DRŽAVA	Stanovništvo (mil.)	Prosječna dob	Nezaposleni	Ispod razine siromaštva
Alžir	34,5	27,1	9,9%	23%
Egipat	80,5	24	9,6%	20%
Jordan	6,4	21,8	13,4%	14,2%
Libanon	4,09	29,4	nepoznato	28%
Libija	6,4	24,2	30%	33%
Maroko	31,6	26,5	9,8%	15%
Saudijska Arabija	25,7	24,9	10,8%	nepoznato
Sirija	22,1	21,5	8,3%	11,9%
Tunis	10,5	29,7	14%	3,8%
Palestina	2,5	20,9	16,5%	46%
Jemen	23,4	17,89	35%	45,2%

DOK JOŠ RAZGOVARAMO

ZABRINJAVAJUĆE JE, I U NAJMANJU RUKU ŽALOSNO, ŠTO VODEĆI INTELEKTUALCI OVE ZEMLJE I REGIJE KONTINUIRANO ŽIVE U UVJERENJU DA JE KLJUČ NAŠE BUDUĆNOSTI U NAŠOJ PROŠLOSTI

NIKOLA PETKOVIĆ

Prošlo je dvadeset godina otkako su inženjeri naših ratova bili skromno kapacitirani nacionalni i regionalni intelektualci uglavnom društveno-humanističkih i poneke vojne vještine. Jednako je tako prošlo vrijeme kada je njihova inflamatorna retorika, usko povezana s regionalnim mafijama čiji energent, novac, u kompliciranim i uslojenim granicama Zapadnog i onog izvornijeg Balkana – te južne i jugoistočne Europe čija žudnja uporno, ali mlako i neuvjerljivo ukazuje na njezinu Srednjost, jedina nije priznavala identitetnu raščlambu granice.

Prošlo je gotovo četvrt stoljeća otkako je slijep i spržen na svetom trojstvu nacije, religije i političkog oslobođenja, krenuvši u oslobođenje i forsirajući samostalnost zemalja nasljednica Treće Jugoslavije, narod koji je herojski izvojevao vojnu pobjedu, u samo dva desetljeća, doživio sudbinu da u slobodnoj i samostalnoj državi, živi neslobodan i ovisan o mrežama moći čiji opsezi i dosezi nadilaze njegov imaginarij.

NADGRADNJA BEZ BAZE U zemlji na trajnom čekanju, bilo da se čeka Spasitelj nalik Splitskom Vitezu s Plinare, MMF-u, Europskoj uniji, Udruzi egzorcista... stasala je i artikulirala se jedna nova kasta literata: literati za zaštitu literata. Za razliku od otaca i muških matera Referenduma koji su mrčili stolnjake, salvete & servijete ne bi li nejačad, pse rata, plaćenike i one nagrižene tediumom, uvijek u ime šarene krpe i sveprotežnog boga svoga, uvjerali da idu u aorist smrti, ovi suvremeni bardovi nacionalne kulture zemlje koja je u sebe primila knjižnu kremu ostataka nekad impresivne multikulture Jugoslavije, ne kane energiju kefanja i cipelarenja dijeliti s nekim tamo jurišnicima, a kamo li se odreći zadovoljštine da jedan drugom za-teftere šljagu.

Po sebi i sa sobom samima kod kuće u neoliberalnom feudalizmu a la Croatico, možda baš po uzoru na blagodati ekonomskog booma irske zračne kompanije Ryan Air, odlučili riješiti posrednika (u ekonomiji se ta kratica odaziva na imperativ: cut the middle man) i, poput Oca Ryana, sami sebi i drugima, na plastične kružnice baggage claima šire regije poslagati kofere s (u njihovom slučaju) intelektualnom i etičkom bagažom... i u boj u boj... krenuti sami. Biti odgovorni, hrabri, ne huškati nekaku dječicu, nego raspaliti svojski na svojtu. Nadgradnji je ovaj puta baza kao moguć aglomerat mišića, tetiva, slina i ekskremenata, ne samo suvišna. Ona je strukturalno i povijesno kadrovski dokinuta. Pitanje je koliko se sad "baza" uopće razlikuje od "nadgradnje". Mi smo, a recimo da se radi o piscima, u ovom "boju" sami. U njega to ne uvlačimo nikoga tko nije jedan od nas i mi ćemo si, a sve u ime ideološke, estetske, mentalne, literarne, povijesne... higijene, za generacije koje dolaze, a i za nas dok ove ne dođu, jer proces je to, nije zbjeg, neke stvari razjasniti sami. Ili nećemo. Ionako je u nas, na kraju (dis)puta, to u pravilu i svejedno. Ovdje se uglavnom više buke radi. Rješenja nam, čini se, nisu potrebna. Jer, što ako nešto riješimo? Kako ćemo se (o) tada dalje hraniti žuči, iz sebe je, nenavikli na plošnost asfalta, na tlo grada cijediti... i biti sebi važni dok vodeći među nama epistolarno kolegama na sljepoočnicu prislanjaju napunjene revolvere, dijele hereditarne idiote... i dok kojekakve prišipetlje i propale instalacije propalih režima bez uma u ikakvoj kondiciji, kondicionalno prozivaju balije među nama?

I U NAŠEM SVIJETU Bitka je ovo riječima. Tema nije poskupljenje kruha, benzina, pojeftinjenje vijagre, rizling na akciji. Tema je veoma komplicirana. Tema smo mi. Pisci. I ovo je naša borba. Raščlanimo njezine

motive i uzroke ne bismo li na vrijeme zauzdali moguće posljedice koje bi mogle unazaditi, raniti, povrijediti i rekonfigurirati naše Društvo u ionako nesigurnim, turbulentnim vremenima u kojima se i hrabrijima od nas čini da nije nemoguće na neko vrijeme izgubiti tlo pod nogama. Pa makar ovo bilo i asfaltirano.

Pojednostavljujući je, akteri i kreatori zbilje ovu orkestrirano i predumišljeno radikaliziraju. Priprema se, gotovo sve na to ukazuje, još jedan sukob u kojemu materijal za ozljede neće nužno biti riječi. Čak, bojim se, niti psovke. Porazgovarajmo dakle, dok još razgovaramo, jer stvar je u našim rukama ma koliko se mogli nama hihotali supijani od pjenušaca kroz čiju sapunastu pjenu svijet onako nekako operetno, u sfumattu, njima izgleda njihov. Odvratimo pogled od izravnih riječi, i vratimo se riječima jezika koji je uvijek i svugdje, kao sustav, neutralan. Pogledajmo hladne glave što je to rekao egzemplarni književni kritičar i leksikograf, glavni urednik *Hrvatske književne enciklopedije*, Velimir Visković, čovjeku kojega je kao nekad značajnog prozaika svojodobno itekako (samo)uvjerenom promovirao, Miljenku Jergoviću.

— MI SMO, A RECIMO DA SE RADI O PISCIMA, U OVOM "BOJU" SAMI. U NJEGA TO NE UVLAČIMO NIKOGA TKO NIJE JEDAN OD NAS I MI ĆEMO SI, A SVE U IME IDEOLOŠKE, ESTETSKE, MENTALNE, LITERARNE, POVIJESNE... HIGIJENE, ZA GENERACIJE KOJE DOLAZE, A I ZA NAS DOK OVE NE DOĐU, JER PROCES JE TO, NIJE ZBJEG, NEKE STVARI RAZJASNITI SAMI. ILI NEĆEMO —

O jednom i o drugom možemo misliti što i kako hoćemo. Bilo bi fer i lijepo da to što o njima mislimo držimo dužnim i potkrijepiti. Da o njima sudimo iz njih samih, njihovih djela, uspjeha i omaški... gotovo onako s opreznom analitikom finaliteta u nastajanju kakvu je na umu imao Heraklit kad je pjesnički ukazivao na činjenicu da "duše mirišu u Hadu". Ali, za njihovih života, naravno. Ma što i ma koliko netko mislio o Velimiru Viskoviću, radi se o pošteni čovjeku, čovjeku moralnog integriteta, koji je, na uštrb rada na sebi, u hrvatskoj i tada jugoslavenskoj kulturi odgojio, promovirao i afirmirao niz sjajnih pisaca.

UČINCI MARLBORA Što se pak Jergovića tiče, nikada neću zaboraviti lica raseljenih Bosanaca u tek-saškom sveučilišnom gradu Austinu, koji su, u znojnim rukama čije nokte nisu grickali, nego su ih vertikalno listali grebući zubima cjelokupnu njihovu površinu, drhtavim dlanovima pokazivali primjerak *Sarajevskog Marlboro*. Ta ekipa nasilno preseljenih, iščupanih iz tla Bosne, obeskorijenjenih, u rukama je stiskala knjigu Miljenka Jergovića. Ta je Miljenkova knjiga tim ljudima bila identitetni sastojak – komadić samo njihovog, ovdje drugima potpuno nepoznata, daleka svijeta... bila je, pričao sam s ljudima čijoj sam djeci, za vruć burek, predavao engleski... ta knjiga i razlog da se ne predaju u svijetu koji je za njih bio bez jezika, bez posla, s pokojim automobilom oko kojega se uvijek vodila borba među potencijalnim kupcima od kojih su neki zagovarali potrebu kupnje dobrih guma na uštrb osrednjeg motora i

obrnuto. Zanimljivo je reći da je Jergovićevo "pljuga" bila značajna i onima koji je nisu čitali. Ona je postala opće dobro, fantazma jučerašnjeg svijeta, upijala se i na nevideno, po preporuci "komšije" koji zna što govori u nekom, za ove jadnike, zapravo ne-svijetu.

Da Miljenko nije učinio ništa drugo (a jeste), da je napisao samo tu knjigu (a nije) Miljenko Jergović bio bi i ostao izuzetno važna ličnost postjugoslavenske, bosanske, hrvatske... književnosti. Učinak *Marlboro* možda nije doslovno spašavao živote. Sasvim je sigurno imao prste u njihovoj kvaliteti. Kad sam mu, ushićen i tužan, po povratku iz Amerike, to govorio ispred tada kulturnog *Limba*, kurtoazno je i građanski uljudeno to primio, sa strpljenjem me je saslušao i, ne znam, možda sam mu, govoreći njemu poznato, malo išao na živce. Tada je imao puno pravo praviti se važan, jer tada je Miljenko to i bio.

LOGIKA MOGUĆIH SVJETOVA Otada je prošlo puno vremena. Napisalo se štošta. Štošta se i reklo. Jedna je neomentorska izjava autora *Sarajevskog Marlboro*, sada Malog-Mu-Od-Bugačice (lijepo je kad učenik nadraze učitelja, samo nije baš jasno kako to da nakon toga i dalje zadrži status štićenika), Ivana Lovrenovića otvorila još jedno hrvatsko i šireregijsko natezanje u kulturi. Iako je politika Hrvatskog društva pisaca da ne arbitrira, ma što ja osobno o tomu mislio (ni dan danas si nisam oprostio vlastitu jadnu šutnju i nereagiranje na jezive Jergovićeve riječi upućene Draženu Katunariću, unatoč tomu što vjerujem da bi se malo tko na njih osvrnuo, jer znam da sam ništavan poput Tintilinića zakriljen sjenom tog Regoča Zamjena Teza) u svjetlu tog konsenzusa svih za Društvo aktivno zainteresiranih članova, osvrnut ću se na neke od nijansi i aspekata izjave predsjednika Hrvatskog društva pisaca, Velimira Viskovića.

U pokušaju, fernesne radi, čitanja sinkronog dijela izjave Velimira Viskovića važno je nastojati na sljedećem: Visković nije, kako to navodi nekidanašnji, recimo *Vjesnik* (i ne samo *Vjesnik*) rekao kako Jergović opravdava četništvo, afirmira ga. Kao što znaju oni koji čitanju ne pretpostavljaju učitavanje, a tekst izgovorenog i napisanog drže kao izvor i mjesto egzaktnosti uvijek u nekoj mjeri podložno interpretacijama, Visković je ipak rekao nešto drugo. Velimir Visković, rekao je ovo: "Nemoguće je naći Hrvata, osim možda Miljenka Jergovića, koji bi našao opravdanje za reafirmaciju četništva u Srbiji". Dakle to je stavio u zonu vjerojatnosti, a ne zbiljnosti, a kamoli nužnosti. U logici su važne ove dvije kategorije i distinkcija među njima: mogućnost i nužnost. Sferom mogućnosti bavi se i logika mogućih svjetova. E, i tu tvrdnja: osim možda ne znači da je to nužno i tako. Postoji dakle mogućnost da x učini to i to. Moguće je dakle da bi Miljenko Jergović bio ličnost koja bi mogla naći opravdanje za reafirmaciju četništva u Srbiji. E, to nije da je on četnik niti da voli četnike, a kamoli da ih opravdava. No, to Miljenka Jergovića ni po čemu ne obavezuje da o Draži misli to što bi uljudbaši voljeli da o Đeneralu misli.

Visković je, govoreći o jednom mogućem svijetu, rekao ovo: (improviziram, ali nastojim ne prestati slijediti nit argumenta): "U Srbiji postoji struja koja reafirmira četništvo. Od svih ljudi koje znam, možda bi Jergović za tu reafirmaciju mogao naći opravdanje". Dakle, radi se o manifestaciji njegove analitičke, intelektualne sposobnosti, a ne emotivne, a kamoli pristrane. Visković

— MI KOJI ZARAĐUJEMO KRUH INTERPRETIRAJUĆI TEKST, TO STVARNO TREBAMO ČINITI. TEKST TREBAMO INTERPRETIIRATI. POGOTOVO JER ZASADA, NA POLEMIKU KOJA TO I NIJE, JER JERGOVIĆA, OSIM NA BUTKOVIĆEVOJ PADELI, U NJOJ NIOTKUD, REAGIRAJU JEDINO LJUDI OD KOJIH OPRAVDANO OČEKUJEMO DA ZNAJU ČITATI TEKST —

je rekao da Jergović, budući da, kao novinar, poznaje i interpretira situaciju u kojoj je, stjecajem osobnih, političkih i povijesnih okolnosti bio Draža Mihailović, možda tu nalazi argumente koji mogu opravdati stanje uma reafirmatora četništva.

Budimo oprezni, razumjeti ne znači osobno odobriti, nego nabrojiti okolnosti bez da se o njima iznosi vrijednosti sud. Nanizati okolnosti koje objašnjavaju, opravdavaju, reafirmaciju četništva i za sebe iznutra, iz sebe sama, iste potvrditi. Potvrditi dakle okolnosti koje objašnjavaju stanje uma današnjih reafirmatora četništva. Iako je ta potvrda opasno blizu konceptu afirmacije, to je manji problem. I dalje je problem u riječi OPRAVDATI, ali ona se nastavlja na riječ MOŽDA.

Dakle, logički konzekventna reakcija za kojom vapi Ivan Lovrenović trebala bi biti ovakva: budući da je Velimir Visković rekao – “nemoguće je naći Hrvata, osim možda Miljenka Jergovića, koji bi našao opravdanje za reafirmaciju četništva u Srbiji”, s time na umu, ukoliko bi ovaj možda mogao naći opravdanje za reafirmaciju četništva, Visković bi mu se možda mogao ispričati.

NI TRAGA OD TRAGIČNOG JUNAKA Hoće li to Visković reći ili ne, njegova je stvar. Neće, jer nije. Nije, jer ne misli da treba. Dosada je to više nego dostatno argumentirao. No, to ionako ovdje nije važno. Kao što nije važno ima li Jergović uopće čip za imati uvjerenje o bilo čemu, na čijem nepostojanju (čipa) dosljedno inzistira Visković. Ali, svakako je važno da je to jedino što zdravorazumski i logički, ukoliko bilo što po tom pitanju, bez da išta učitava u svoju izjavu, želi reći, Visković može opravdano izgovoriti. Sve drugo je tendenciozna adaptacija Viskovićeve usputne, iako ne i benigne, izjave i kao takva od nje denotacijski i konotacijski odlijepljena.

Ali to nije sve! Sad dolazi najbolje. Gdje je to Velimir Visković vidio da “osim možda Miljenka Jergovića”, nema drugog “koji bi našao opravdanje za reafirmaciju četništva u Srbiji”. Iz njegove izjave koja nije hipotetička i koja ide ovako:

“Draža Mihailović je trodimenzionalna ličnost koja je imala i svoju tragiku i motive i biografiju”. Dok je Draža trodimenzionalan, Jergović je trijadičan. Kremimo redom.

Prvo. Ovo s biografijom je naprosto glupo i besmisleno. Biografiju ima i patagonijska lignja. U duhu vremena u kojem ne živi literatura Miljenka Jergovića, drugim riječima u duhu današnjice, biografiju ima i ovca Dolly. Ili ju je imala dok je još bila prpošan vuneni klon. Reći da netko ima biografiju i to istaknuti u trijadi motiva i tragike, logički znači ne reći ništa.

Drugo. Reći da netko ima motive i da je to ingredient njegove trodimenzionalnosti u najmanju je ruku priglupo. Gotovo svako biće u posjedu bilo kakvog uma ima motive. I Hitler je imao motive za Holokaust. I Al Qaida za napad na Blizance. I otmičar Natashe Kampusch za otmicu. I velečasni Jones za masovno ubojstvo sljedbenika u džungli. I Charles Manson za ubojstvo Sharon Tate... I Jan Palach za samosagorijevanje, i Bill Gates za dobročinjenje, i Majka Tereza za njezine misije... I Jergović, nadam se, da Draženu Katunariću predloži da se samoubije... i Draža, tvrdi nagovaratelj na samoubojstvo, za četništvo.

Ako bilo što u ovom kontekstu (imati) **motiv** znači, onda to znači da je njegov (trodimenzionalni) nositelj, kao čovjek biografije, predumišljeno organizirao i u praksu provodio jednu politiku koja baš nije naišla na povijesno razumijevanje civiliziranog svijeta. Za njega, dakle, skoro pa tragično, rekli bi upućeni u biografske dimenzije motiva.

Treće. Jedino što ima smisla i upravo zato što smisla ima predstavlja nemali problem, jest Jergovićeva isticanje tragike Draže Mihailovića! Tragičan junak je, to svaki dobar novinar zna, junak bolji od nas, dakle s vrlinama koje mi obični ljudi nemamo, koji, (parafraziram) NE SVOJOM KRIVICOM, IZ VELIKE SREĆE, STJECAJEM OKOLNOSTI, ZAPADA U VELIKU NESREĆU.

PREČACI DO MERKATORA I INTERPRETACIJE Ovo iz Hada poručuje, naravno, nitko drugi do stari višedimenzionalni Aristotel. Dva su razloga radi kojih tragični junak NE SVOJOM KRIVICOM, IZ VELIKE SREĆE, STJECAJEM OKOLNOSTI, ZAPADA U VELIKU NESREĆU. Jedan je tragična krivnja koju u sebi nosi, a drugi je okidač koji dolazi izvana. Edipova tragika, primjerice (ispričavam se, pojednostavljujem) je to što ne zna tko je, a okidač to što ne sluša delfsko proročanstvo... što se ne zna ponašati u prometu pa na raskršću, ne poštujući pravilo desne strane, raskupusa oca te mater za koju misli da je samo Jokasta, najprije učini pa potom nastavi činiti ono što je o tom zabilježio time ne pretjerano zgroženi Sofoklo.

POANTA JE DA JE TRAGIČAN JUNAK, PO DEFINICIJI IZNIMNO DOBAR, PREPUN VRLINA KOJE TAKOZVANI OBIČAN ČOVJEK NEMA I... ZAPRAVO SKROZ NEVIN. Edip, kao što se sjećamo, griješi iz neznanja i to čini u najboljoj nakani. On cijelo vrijeme niže pogrešku za pogreškom iz dva temeljno humana motiva: da otkrije ubojicu Laja i da zaustavi kugu u Tebi.

Gdje je tu pandan Đenerala Kreonta, vrhunarni četnik, Draža? Gdje je njegova tragika? Jer, samo dobar čovjek, bolji od nas, ima tragiku. Opet Aristotel: komedija opisuje ljude koji su gori od nas, drama one jednake nama, a tragedija, one bolje od nas. Oprostite ako pješačim u kriptodociranju, ali mislim da nije loše sjetiti se kulturne abecede Zapadnoga kruga. I, u tom kontekstu, pokušati razumjeti kako je to Draža tragičan junak? Po čemu? Pojma nemam! Bit će da su podaci (o Draži) dostupni redakciji nekih drugih dimenzija.

Naravno, mogući BBB Štef iz Merkatora koji, ako ne-dajbože klepi ili opsuje Jergovića jer je negdje čuo da je ovaj četnik, u pripremi za bliski okršaj s vodećim perom nacionalne književnosti, neće baš jahati na Aristotelu. Nema taj ni za Marlboro. To da kao BBB Štef guta *Vijenac* od korica do korica, već u značajnoj mjeri nadilazi ono što kultura tribina-iza-gola od njega očekuje. No, ako stvari u tom smjeru krenu, to svakako treba spriječiti. Ali mi koji, vratimo se slovima, zarađujemo kruh interpretirajući tekst, to stvarno trebamo činiti. Tekst trebamo interpretirati. Pogotovo jer zasada, na polemiku koja to i nije, jer Jergovića, osim na Butkovićevoj

padeli, u njoj niotkud, reagiraju jedino ljudi od kojih opravdano očekujemo da znaju čitati tekst i koji, iz neznanja ili namjerno, preko njegove teksture prelaze konstruirajući prečace na putu k interpretaciji.

NOVO U PONOVO Ali ni ovo nije najvažnije. Puno je važnije nešto drugo. Zabrinjavajuće je, i u najmanju ruku žalosno, što vodeći intelektualci ove zemlje i regije kontinuirano žive u uvjerenju da je ključ naše budućnosti u našoj prošlosti. Ili, barem tako pismom javno misle. Ako stvarno u to vjeruju, s pravom se možemo pitati: čemu bilo što činiti, kad štogod da činimo, činimo odavno učinjeno. Činimo ono što nas je, čini se, ovdje danas i dovelo. Ali, možda se možemo zabaviti pa, poput onih Zemeckisovih pubertetlija, u pratnji ludog znanstvenika, otići natrag u budućnost. Zapravo i to bi na neki način bio uzaludan napor. Jer, čemu potrošiti život da bi u njemu doživjeli i vidjeli nešto novo, a to novo je ono gdje ne samo da smo bili, nego se iz toga nikako ne možemo iščupati.

Ono što ohrabruje međutim jest da smo ipak kultura oprosta. Dražen Katunarić oprostio je Miljenku Jergoviću to što mu je ovaj nudio pištolj da se njime ubije. Oprostio je Dražen i nama, kolegama, što ga nismo uzeli ni jednom riječi u zaštitu. Možda ipak nekud idemo. Na tom putu, njezinoj atraktivnosti usprkos, možda je najbolje neke stvari ipak ostaviti u prošlosti. ■

OGLAS

U književnom klubu Booksa, u petak, 18.2.2011. u 19:00 sati, u sklopu programa

Književni budoar

gostovat će pjesnici Mehmed Begić, s kojim ćemo razgovarati o njegovoj novoj zbirci poezije *Savršen metak u stomak* i Marko Tomaš čija zbirka poručuje *Zbogom, fašisti*.

Osim Begića i Tomaša, popričat ćemo i o zadnjem broju “mješanca književnog almanaha i fanzina”, odnosno o 10. broju časopisa *Kolaps* u kojem se mogu naći tekstovi brojnih poznatih imena poput Predraga Lucića, Olje Savičević Ivančević, Marka Pogačara, Faruka Šehića i drugih.

Više o ovome događaju koji je nazvan Triple Delight Tonight/After Valentine's Poetry Party možete pronaći na <http://www.booksa.hr/danas/15994>

kulturna politika

BREND EUROPA?

SKUP U BRČKO DISTRIKTU BIH ODVIJAO SE GOTOVO ISTODOBNO S ULASKOM BOSNE I HERCEGOVINE U KULTURNI PROGRAM EUROPSKE UNIJE. KRAJEM PROSINCA 2010. POTPISAN JE SPORAZUM O PUNOM SUDJELOVANJU BOSNE I HERCEGOVINE U KULTURNOM PROGRAMU EU 2007.-2013., TE OD SIJEČNJA 2011. POSTAJE PARTNER U KULTURNIM PROJEKTIMA, KAO PETA ZEMLJA "ZAPADNOG BALKANA"

BISERKA CVJETIČANIN

Sredinom siječnja ove godine pozvali su me iz Brčko distrikta BiH da održim predavanje o kulturnoj politici Europske unije u okviru javne rasprave o kulturnoj politici u zemljama u tranziciji. Raspravu su organizirala tri nacionalna kulturna društva, Napredak, Preporod i Prosvjeta, postavljena su mnoga pitanja, od identiteta i interkulturalnog dijaloga do izrade kulturne strategije grada, a privukla je i znatnu pozornost medija.

U zaključcima s rasprave, poslanim gradonačelniku, Skupštini i međunarodnom (američkom) nadzorniku za Brčko distrikt BiH, istaknuta je važnost Europske agende za kulturu (*European Agenda for Culture*) usvojene 2007. kao novog okvira za kulturu u međunarodnim odnosima Unije, osobito u suradnji sa susjednim zemljama u tranziciji, te Agende 21 za kulturu (*Agenda 21 for Culture*) koju su donijeli predstavnici gradova i lokalnih uprava iz cijelog svijeta na IV. Forumu lokalnih uprava za socijalnu uključenost, održanom 2004. u Barceloni. Agenda 21 za kulturu je važan dokument o lokalnim kulturnim politikama koji obvezuje lokalnu upravu da u suradnji sa civilnim društvom odnosno teritorijalnom zajednicom, elaborira i primjenjuje kulturne politike i programe. Stoga je u zaključcima formuliran poziv Vladi i Skupštini Brčko distrikta BiH da, nakon javne rasprave na razini grada, usvoje Agendu 21 za kulturu i u daljnjem razvoju promiču vrijednosti kulturne raznolikosti, interkulturalnog dijaloga i kulturne dimenzije u međunarodnim odnosima.

BIH U KULTURNOM PROGRAMU EUROPSKE UNIJE Skup u Brčko distriktu BiH odvijao se gotovo istodobno s ulaskom Bosne i Hercegovine u Kulturni program Europske unije. Krajem prosinca 2010. potpisan je sporazum o punom sudjelovanju Bosne i Hercegovine u Kulturnom programu EU 2007.-2013., te od siječnja 2011. postaje partner u kulturnim projektima, kao peta zemlja "Zapadnog Balkana" koja sudjeluje u programu (Hrvatska 2007., Srbija 2008., Makedonija 2008., Crna Gora 2009.).

— VIJEĆE MINISTARA EU JE TIJEKOM 2008. I 2009. GODINE ISTICALO DA POLOŽAJ EUROPE U SVIJETU U VELIKOJ MJERI OVISI O KULTURNOJ SURADNJI S TREĆIM ZEMLJAMA —

Kao što su naglasili članci Europske unije, ovaj sporazum značajan je korak u integraciji Bosne i Hercegovine u europsku kulturnu raznolikost, velik korak u pretpristupnom procesu u članstvo EU. "Europska integracija nije tek politička konstrukcija. To je zajednica – institucija, ideja, običaja, jezika, povijesti i projekata usmjerenih na budućnost – koja okuplja Europljane. Interkulturalni dijalog jedan je od dugoročnih prioriteta politike Europske unije: suprotstaviti se tendencijama

povlačenja, poticati pozitivne dodire među ljudima, jačati fragilne zajednice i pojedince", rekao je prigodom ulaska Bosne i Hercegovine u Kulturni program Jan Truszczyński, generalni direktor za obrazovanje i kulturu Europske komisije.

KULTURNA DIMENZIJA VANJSKIH AKCIJA EU Europska unija već nekoliko godina širi svoju politiku kulturnog dijaloga izvan okvira europskog kontinenta. Valja spomenuti da se u Europskoj strategiji o kulturi 2007. godine među glavnim ciljevima navodi promicanje kulture kao vitalnog elementa međunarodnih odnosa Unije sa svijetom, a Vijeće ministara EU je tijekom 2008. i 2009. godine isticalo da položaj Europe u svijetu u velikoj mjeri ovisi o kulturnoj suradnji s trećim zemljama. Kulturne veze između Europe i drugih regija svijeta značajne su za poticanje interkulturalnog dijaloga. U tom pravcu potpisana je u prosincu 2010. zajednička deklaracija Europske unije i Indije o jačanju međusobne suradnje putem politike dijaloga u kulturi. U Deklaraciji je istaknuta sve veća važnost kulture u međunarodnim odnosima, a obje strane, EU i Indija, pozvale su se na Unescovu Konvenciju o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza usvojenu 2005. godine koje su obje potpisnice. Iz sredstava Kulturnog programa EU financira se pet zajedničkih projekata s Indijom, a zajednički projekti predviđeni su i s Meksikom (2011.) i Južnom Afrikom (2012.).

Krajem prošle godine objavljen je Nacrt izvještaja i prijedlog rezolucije Europskog parlamenta o kulturnim dimenzijama vanjskih akcija Europske unije (*Draft Report on the cultural dimensions of the EU's external actions*, 2010/2161 INI) kojim Europski parlament, pozivajući se između ostalog na Europsku agendu za kulturu i njenu implementaciju, te na zaključke Vijeća o promicanju kulturne raznolikosti i interkulturalnog dijaloga u vanjskim odnosima Unije, naglašava transverzalni karakter kulture, ulogu kulturne suradnje u bilateralnim sporazumima o razvoju i trgovini, te važnost javno-privatne suradnje u kulturnim aspektima vanjskih akcija Europske unije.

Europski parlament poziva na uspostavljanje koherentnih strategija u pogledu mobilnosti mladih i kulturnog i obrazovnog razvoja (uključujući ovladavanje najnovijim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama i novim medijima). Ističe značaj kulturne diplomacije (i unutar nje digitalne diplomacije) i ulogu civilnog društva. Formulirane su konkretne sugestije o uključivanju civilnog društva, umjetnika, nastavnika, studenata i poduzetnika u izradu sadržaja kulturnih odnosa.

Međutim, u nacrtu se ne spominju izazovi lokalne raznolikosti u Europi koji proizlaze iz sve intenzivnijih migracija i mobilnosti na svjetskoj razini, kao ni novi zahtjevi manjina. Migracije i manjine otvaraju nove putove dijaloga o čemu multikulturalna Europa mora voditi računa u svojim vanjskim akcijama. S obzirom na nedavne izvještaje političara vodećih zemalja

članica EU o multikulturalnosti, bitno je da Europski parlament u rezoluciju uključi ovu dimenziju, a kako su još u tijeku amandmani na prijedlog, postoji nada da će to biti i učinjeno.

MANIFESTACIJSKI ILI RAZVOJNI ASPEKTI VANJSKIH AKCIJA EU U dijelu koji obuhvaća tumačenje pojedinih stavaka, konstatira se da u sadašnjem trenutku ne postoji koherentna i koordinirana kulturna strategija u vanjskim akcijama EU. Ovo područje potrebno je razvijati želi li se održati i jačati atraktivnost Europe u globalno povezanom i kompetitivnom okruženju, odnosno, kao što predlaže izvjestiteljica i članica Europskog parlamenta Marietje Schaake, stvoriti kulturni brand, *Brand Europe*, afirmirati "Europu u svijetu i svjetskoj ekonomiji". Neosporno je da valja razmišljati o položaju Europe u svjetskoj ekonomiji, jer u protivnom, "gubimo šanse i izlažemo se riziku da postanemo manje relevantni na svjetskoj sceni premda posjedujemo daleko najatraktivniji kulturni krajolik" (Schaake). Međutim, potrebno je prisjetiti se stava britanskog eksperta Roda Fishera koji u knjizi posvećenoj kulturnoj dimenziji vanjske politike Europske unije (*A Cultural Dimension to the EU's External Policies*, 2007), upozorava da se kultura u vanjskim odnosima EU ne smije percipirati kao manifestacijski, nego kao razvojni aspekt tih odnosa. ■

Razgovor s osnivačem kulturnoga vinkovačkoga benda Pogreb X povodom Marinfesta, humanitarnoga koncerta koji se treću godinu vremenski smješta između Božića i Nove godine, a suorganizira ga Udruga invalidnih osoba Bubamara

VLADIMIR ADOLF SOLDO

PUNK VINKOVAČKI JARANI

SNJEŽANA KLARIĆ

Krajem sedamdesetih (1978.), jedan od pionira punka u ex-YU državi, Vladimir Adolf Soldo osnovao je u Vinkovcima bend Pogreb X. Trideset i dvije godine kasnije svojim nastupom na humanitarnom koncertu Marinfest izazvali su gnušanje i osudu vinkovačke "javnosti", šutnju novinara i obezličjenje od strane fotografa koji su se dogovorili da fotografije s koncerta ne objavljuju. Čime je to Pogreb X uznemirio vinkovačku varoš koja je početkom osamdesetih svjedočila Satanovim hard blood shock seansama i koja je iznjedrila beskompromisnu rock ikonu Gorana Bareta te o događajima s koncerta, o osnutku benda i vremenu kraja sedamdesetih i osamdesetih u Jugoslaviji, o današnjoj margini u Hrvatskoj pričao nam je Adolf, frontmen benda Pogreb X.

DUNDARA, ADAPTERI I ORGANI (VLASTI)

Na humanitarnom koncertu koji se treću godinu vremenski smješta između Božića i Nove godine, a suorganizira ga Udruga invalidnih osoba Bubamara, pridružio vam se riječki performer Davor Dundara. Možeš li nam reći kako je započela vaša suradnja, koje su dodirne točke vašeg i njegovog rada koje su omogućile tu scensku simbiozu?

– Davorov rad sam upoznao preko Facebooka, veoma mi se sviđio, posebno ono što je radio s bendom Adapteri, glazbenim sastavom s kojim nije održavao probe nego bi na svirkama zadali temu i zatim improvizirali. Nedavno nam je Davor organizirao i koncert u Rijeci. Nastupili smo na RiRock festivalu, najstarijem takvom festivalu u Hrvatskoj, bili

smo gosti večeri, a Davor je nastupio s nama. On je to predložio, mi nismo imali ništa protiv, otprilike smo znali što radi. Tada je uz pjesmu *Organi*, koja zapravo govori o organima vlasti, vadio svježe iznutrice koje je prije nastupa oмотao oko tijela, a zatim ih bacao u publiku. Za nastup u Vinkovcima imao je također potpunu slobodu, kao i mi.

Vraća li Davorov nastup šokantnu sceničnost kakvu ste imali 80-ih u vrijeme dok je pjevač bio Ivica Čuljak-Kečer?

– Nije nam to bila namjera, ali volimo spektakle. Moglo bi se reći da je Dundara pridonio

atmosferi koja već postoji u našim tekstovima; mi pjevamo o ekscsima, o ružnoći, o incestima... Naše pjesme nose naslove *Trpi kurvo*, *Bagra*, *Održi sise* itd.

BLIZU ILI UZ SAMO GROBLJE

Prije nego što krenemo u razgovor o repertoaru koji izvodite, bilo bi dobro da nam kažeš nešto o vremenu kad je bend nastao, ako se sjećaš? Koji su to ljudi bili, kakva je tada bila društvena klima?

– Mislim da je to bilo 1778. godina (*smijeh*), tj. 1978. Ja sam se tad školovao u Zagrebu, slušao sjajne punk bendove iz Rijeke, Pule, Slovenije, Novog Sada koji su nastupali po zagrebačkim klubovima i nosio u Vinkovce svojim jaranima to što sam čuo pa se nekako izrodila ta želja da i mi zasviramo. Bend smo osnovali pokojni Pankili, pokojni Šipek i ja, a kako smo svi živjeli blizu ili uz samo groblje, tako je došlo i do imena benda. Pokojni Doktor Pankili je dao bendu ime, a dao je ime i Majkama, on je imao taj talent. Pogreb zbog groblja, a X zbog nebrojenih nepoznatih koje smo oš-neš ispraćali, ali tu je i asocijacija na Generation X. Prve pjesme bile su obrade Sex Pistolsa, Death Boya, ali ubrzo su nastale i naše stvari. Prva naša pjesama je *Bagra*, tekst i glazbu sam napisao ja, zatim je nastala *Trpi kurvo*, zatim *Bogata djeca* itd. Imali smo sedam, osam pjesama kada je '79. u bend stigao pokojni Ivica.

KEČER

Možeš li nam reći nešto više o tom susretu?

– Pa... Ivica je bio dečkić iz Cerića koji je nosio sakoić, smiješni, socijalistički, i slušao Radio Šabac; dolazio je u Omladinski dom gdje smo mi svirali i uvijek bi napravio neki belaj. Bio nam je zanimljiv pa smo ga odlučili vrbovati za pjevača, ali on uopće nije imao ritma, nikakvog sluha. Jedan dan smo Šipek i ja sjeli u Ladu i odvezli se do Cerića, pronašli Ivicu i pitali ga bi li nam bio pjevač. On je bio van sebe od sreće. Tada još nije znao, ali bio je rođeni punker! On je preuzeo na sebe pisanje tekstove, to je zaista znao, a glazbu smo radili najviše ja i gitaristi koje smo imali na desetine. Najduže je s nama svirao Zvonimir Štimac, koji je i sad u bendu. Sjećam se, recimo, Gitarijade u Ivankovu '79. Jedan od prvih nastupa, počinjemo svirati, ja sam otpjevao prvi stih pjesme *Bagra*: "Koji vam je kurac došao sada"... kad tišina. Organizator je isključio ozvučenje i potjerali su nas sa stagea. To nam se često događalo u početku, ne samo u našem kraju, već i u Zagrebu. Milicija bi nas dočekala na stanicu i ispratila na sljedeći šinobus. Početkom osamdesetih stvari su postale nešto slobodnije pa smo bez problema nastupali, mada je Ivica s vremenom imao sve žešće nastupe.

LEPI MARIO I VERA MATOVIĆ

Je li Ivica Čuljak-Kečer unio u glazbu i pjevanje uz folk ritmove, zapravo način pjevanja vrlo blizak narodnom melosu?

– Mogu ispričati kako je nastala pjesma *Lepi Mario*. To je odvrtni narodnjak koji pjeva neka

Vera Matović, može se pogledati na YouTube-u. Jedan dan dolazi Kečer na probu i kaže da bismo mogli prepjevati taj narodnjak u punk verziji, a ja se zgrozio. Velim mu da ne dolazi u obzir! Može jedino ako će pjesma ići: "Grickao si klitoris, lepi Mario, dobio si sifilis, lepi Mario", a on se oduševio pa nadodao stihove: "puno sperme rukometno igralište, moja guzica bogato nalazište", a što opet ima veze s njegovim osobnim iskustvom jer on je tamo odvodio *lepe* dečkiće na felacio ili već što god drugo.

Vaši su tekstovi prepuni nasilja, govorite o incestima, agresiji u obitelji, društvu, raznim individualnim i društvenim anomalijama, destrukciji i raspadanju. Jesu li to društveno kritične, politične pjesme, je li Pogreb X imao takvih ambicija?

– U vremenu kad su tekstovi nastali morao si se negdje svrstati; hipici, šminkeri, punkeri, rockeri... a meni je punk bio način života. Nije to bio bunt, otpor, bilo što takvog. Nismo mi bili protiv socijalizma, protiv sustava; nama je bilo dobro, vlast nas nije maltretirala... Bili smo zaigrani, kupovali smo odjeću u Trstu, izgledali ludo, živjeli smo onako kako smo htjeli. Samo nam se sviđao ekscs, intrigiralo nas je ružno, prostačko, ludo, pučko... Možda je tadašnjim političkim akterima odgovaralo da budemo apolitični pa su nas jednostavno pustili da se igramo životom.

MARINFEST

Kada se dogodio taj raspad benda i što je tome bio uzrok?

– Zadnji koncert imali smo '81. godine u Omladinskom centru. Ja sam ostao nakon koncerta srediti financije dok je Kečer otišao s ekipom do hotela Slavonija da se malo zabave na koncertu Meri Cetinić. Ponio je i nož kojim smo netom prije rezali kulen. Tamo se dogodio taj ekscs, ubio je čovjeka. Nakon toga osuđen je na dvanaest godina robije, ali je nakon liječničkog pregleda ustanovljeno da je psihički bolestan pa je premješten u Popovaču. Nakon toga nije nas više bilo. Održali smo još nekoliko koncerata kad je počeo dolaziti na vikende, ali to je otišlo potpuno u destrukciju.

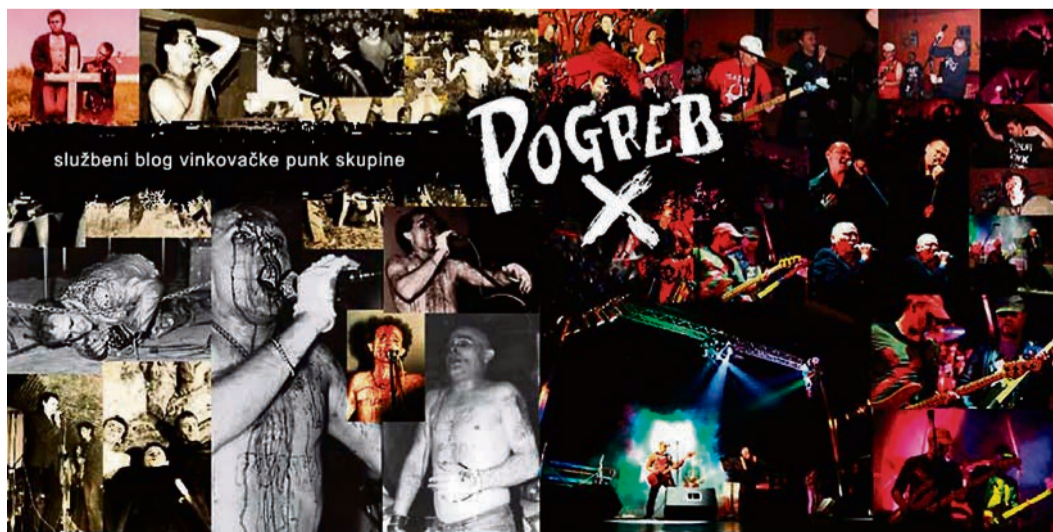
Kada ste se ponovo okupili i što vas je potaklo na to?

– Ponovo smo se okupili na Avetima prošlosti 2006., koncertu na kojem su se okupili svi stari VeKa bendovi. Usljedili su pozivi iz Zagreba, Osijeka, Pule, Rijeke, Novog Sada, Ljubljane pa nismo odoljeli iskušenju. Vidio sam da još uvijek, nakon toliko godina, neki novi klinici znaju te pjesme napamet.

Na kraju, da se vratimo koncertu na prošlogodišnjem Marinfestu. Što ti se čini da je toliko sablaznilo tvoje sugrađane?

– Radilo se o odvrtno odvrtnom punk spektaklu. I da se u zrelih godinama napokon s nečijim mišljenjem i složim, ono što mislim može se pročitati na blogu isprepadani.blogger Ranka Stažića, u tekstu "Glava prave krave". Ranko je to lijepo napisao, pismenije nego što bih ja znao, a čini mi se da je pogodilo bit onoga što smo htjeli izraziti. Nadam se i uspjeli jer je bila masa zgroženih, najviše onih koji na koncertu nisu niti bili. **E**

— U vremenu kad su tekstovi nastali morao si se negdje svrstati; hipici, šminkeri, punkeri, rockeri... a meni je punk bio način života. Nije to bio bunt, otpor. Nismo mi bili protiv socijalizma, protiv sustava, nama je bilo dobro, vlast nas nije maltretirala... —

GRAĐANSTVO U SKVOTU

UDRUGA MLADIH IMOTSKI

**PROBLEM EROZIJE KULTURE
I DJELOVANJE GRAĐANSKIH
INICIJATIVA U IMOTSKOJ
KRAJINI I HERCEGOVINI**

BRANKO MALIĆ

Činjenica je našeg doba da izrazi supkultura i kontrakultura sve više gube smisao. Jer da bi prefiksi sub- i kontra- imali ikakav značaj, mora postojati referencijalna cjelina čiju podvrstu ili antipod oni predstavljaju. To, naravno, ne znači da je kultura prestala postojati, kao i da ne postoji nešto što bi mogli nazvati dominantnom kulturom. Ukoliko postoji sustav simbola, obrazaca djelovanja i ponašanja koji su neformalizirani, ali ipak prihvaćeni od većine društvenih aktera, postoji i kultura. No ono što bismo danas mogli tako nazvati u tolikoj je opreci prema onome što smo nekad nazivali “kulturom”, da dolazi do neobične pojmovne zbrke. Naime, dominantni simboli kao što su “Križ”, “Šahovnica”, “Kraljica Hrvata”, “Predzide kršćanstva”, “Sloboda, neovisnost i demokracija”, “Europeizam i Antieuropeizam”, “Ognjište”, “Pleter”, “Krlježa”, i sl. toliko su ispražnjeni od stvarnog značenja da je njihova društvena uloga izgubila čak i onaj najpovršniji značaj svojevršnih regulativnih pojmova koji unose red u kaos mogućnosti. Oni su postali parole za kojima se poseže kad je potrebno mobilizirati javnost na pasivnost i, mnogo rjeđe, na akciju. U novije vrijeme ta se manipulacija sve više očituje kao polarizacija društvene svijesti u nepomirljive suprotnosti. Tako su, primjerice, “Europeizam”, “Krlježa”, “Sloboda, neovisnost i demokracija”, “Tolerancija Drugog”, “Ljevica” parole građanske Hrvatske vezane za “metropolu” i neke regije koje su navodno dovoljno evoluirale kao, primjerice, Istra, dok su “Križ”, “Šahovnica”, “Kraljica Hrvata”, “Pleter”, “Ognjište”, i sl. baština ruralne, provincijalne Hrvatske. Ostavit ćemo po strani činjenicu da je suvremenost već odavno dezavuirala rigidni pojmovni par “provincija” – “metropola”, kao i to da je svakome u ovoj zemlji jasno načelo da riba, ma kako mala bila, smrdi od glave, i posvetiti se ovoj drugoj skupini regulativnih pojmova dominantne kulture.

ISKRIVLJENA SLIKA U ovom je tekstu riječ o, na prvi pogled supkulturno obojenoj, građanskoj inicijativi u endemičnoj regiji koju se obično definira, i difamira, stereotipima iz druge od navedenih skupina. Riječ je o semantičkoj shemi koja se kolokvijalno imenuje kao “tradicionalne vrijednosti”, a koncentrirana je kao gusti oblak oko tzv. “konzervativnih” sredina. Ako ćemo birati koja je to najkonzervativnija i “najtradicionalnija” sredina u Hrvatskoj, vjerojatno nitko neće osporiti da Dalmatinska zagora, o kojoj je ovdje riječ, uvjerljivo vodi, čak i pred Likom, omiljenom metom za stereotipiziranje još od jugoslavenskih vremena. Zaboravit ćemo, rasprave radi, da je ogroman broj onih koji su stvarali tradiciju građanske Hrvatske, potekao iz toga kraja, i prihvatit ćemo kako je doista riječ o *Mordoru* dalmatinskih *Hillbilies*-a, gdje se “sjekirom gasi svijetlo”, i gdje je mjera kulture nedjeljna misa i blagoslov oružja, prije pohoda na neku suvremenu inačicu Turaka. Osnova za takvu percepciju danas itekako postoji. No ono što ne postoji jest opravdanje definicije “tradicionalnih vrijednosti” koju je ona navodno iznjedrila. Jer

te karikirane “vrijednosti” nisu proizvod tradicije i konzerviranja prošlosti. Njihovi su korijeni jednako plitki kao i korijeni *turbo folka*, a mlade su, primjerice, od *acid house*-a. One nisu produkt stoljeća, nego nešto manje od dva desetljeća sustavnog ekonomskog i kulturnog terora grupa i pojedinaca, koji su iskoristili kaos rata i poraća za okupaciju društvenih institucija i medijskih punktova. Jedino što bismo u toj iskrivljenoj slici mogli nazvati tradicionalnim jest nasljeđe klijentelizma koje su ostavila stoljeća opresivne vlasti, od turske do aktualne, a koje je učinilo ovaj krševiti kraj plodnim tlom za sitni oportunistički i skepsu prema bilo čemu što iole miriše na promjenu.

No, srećom, u Dalmatinskoj zagori skepsa već neko vrijeme nije jedini lajtmotiv. Na prijelomu prošlog desetljeća počeli su se javljati prvi zameci obrazaca društvenog djelovanja koji negiraju ovaj pogubni defetizam. Recimo unaprijed kako su to obrasci koji na stanoviti način izrastaju iz samo naizgled protuslovne potrebe da se s jedne strane obnovi ono što bismo mogli nazvati tradicijom, dakle dominantnom kulturom, a s druge da se otvori prostor za novo i drugačije, sub- ili kontrakulturno. Rodonačelnik tog spontanog i potpuno samoniklog društvenog pokreta je djelovanje Udruge mladih grada Imotskog, i njezino šestogodišnje *skvotiranje* kompleksa Režije duhana Dogana. Kako ćemo vidjeti u nastavku, njihovo djelovanje u kulturnom smislu potpuno redefinira ono što bismo mogli nazvati sukobom supkulture i dominantne kulture.

“SNALAŽLJIVOST” Da bismo razumjeli narav i značaj ovog pokreta, čiji je epicentar Imotska krajina, ali koji se proširio i preko granice u susjednu Hercegovinu, moramo se malo vratiti u prošlost. Jedan od osnovnih stereotipa u kojem “uspješni” Imočani vole vidjeti sebe jest krajnja surovost s kojom su povijest, priroda, kojekakvi neprijatelji, a odnedavno i masoni i Iluminati, tretirali taj kraj, i epska snalažljivost njegovih stanovnika u naporima da unatoč tome “uspiju u životu”. Uspjeti u životu znači više stvari. Nekad je dovoljno bilo završiti fakultet ili steći imetak, dok je danas ova druga opcija, ukombinirana s političkom moći, evoluirala u “steći ogroman, u svojem pravom opsegu prostom oku nesaglediv, imetak”. To je uspješnost koja se u pravilu svodi na sposobnost da se bude na pravom mjestu i u pravo vrijeme dovoljno pasivan, da se ispliva na površinu tranzicijske poplave. Jedna od najodvratnijih sintagmi koja je sažima jest izreka: “Snašao se”. Ona ima mnogo derivata pa navedimo, ilustracije radi, samo najrječitije hipotetičke imperativne: “Ili ću ja tebe, ili neće nitko nikoga!”, “Privarit”, “z...ebat”, “ukrast” pare, ostavit “na cjedilu!”, “Misli na se!”, “Bože pomoz, divojko lezi!”, “Umetiljaj se!”, “Uvali se!”, “Utraj!”, “Upri!”, “Pričepi!”, ... i tako dalje u pravcu onomatopeje. U ovom tekstu o takvoj snalažljivosti neće biti mnogo

**– U IMOTSKOM POSTOJI
DISKREPANCIJA IZMEĐU POJMOVA
“GRAD” I “GRAĐANI”. PRVI IZRAZ
ODNOSI SE NA GRADSKU VLAST,
KOJA JE IZ RUKU HSP PREŠLA
HDZ-U, U DRUGOM SLUČAJU RADI
SE O SNAŽNOM PLURALU OD
NEKOLIKO TISUĆA GLAVA –**

govora. Jer ona, kao i svaki stereotip, podrazumijeva u sebi proturječje. Ona, naime, nema nikakve veze s definicijom snalažljivosti kao sposobnosti da se ostvari cilj unatoč nepredvidljivim okolnostima. Okolnosti koje su našim snalažljivcima omogućile uspjeh predvidljivije su i od najjednostavnije linearne jednadžbe, i zapravo zahtijevaju samo minimum inteligencije da bi im se čovjek prilagodio. Prilagodljivost i poslušnost – jer u ovom je stereotipu zapravo o njoj riječ, međutim, nisu iste stvari.

Imotska krajina, kao i njezina susjedna BiH regija zapadna Hercegovina, doista su svojevršni balkanski *rimland*, u kojem je život sve do pedesetih godina prošlog stoljeća, a ponegdje i kasnije, bio ugrožen s mnogih strana. U okolnostima vječnih prekranja granica, surovog okoliša, nerazvijenosti, ratova, i uvijek tuđinske – odnosno negdje drugdje centralizirane – vlasti, stanovnici Zagore razvili su osebujni spoj tvrdoglavosti, principijelnosti, snalažljivosti, međusobne solidarnosti, buntovnosti i nepovjerljivosti prema svakom institucionaliziranom autoritetu, kao i, s druge strane, sklonost pragmatizmu lišenom iluzija – ali i uvjerenja, cinizam, fatalizam, oportunistički i nevjerojatno opori smisao za humor. No kada pregledamo te dvije donekle proturječne strane duha ovog prostora, ne bismo trebali pomisliti da je njihova hipertrofija ili devijacija dovela do one vrste snalažljivosti koju smo stavili u navodne znakove. Ne, dotična je kopile novog hrvatskog društva i u potpunosti je, do u najmanji detalj, jednaka “snalažljivosti” rastuće populacije Remetinca. Njezina sličnost s onim što možemo nazvati tradicionalnim duhom Dalmatinske zagore analogna je sličnosti izvorne narodne glazbe i *turbo folka*. Ona je, kao i njezini “uspješni” zagovaratelji, samo slika u iskrivljenom zrcalu.

REŽIJA DUHANA DOGANA, NAJVEĆI DALMATINSKI SKVOT Prava priča o snalažljivosti Imočana može se, međutim, ispričati kroz povijest prvog, i do sada najvećeg, *skvota* Dalmacije. Režija duhana Dogana (*tal.* “Carina”) je kompleks zgrada koje je u etapama izgradila Austro-ugarska monarhija. Prvo je skladište prema projektu i uz ravnjanje arhitekta Augusta Thara iz Königsberga dovršeno 1888. godine, a u današnjem obliku i kapacitetu kompleks od četiri zgrade dovršen je 1910. godine. Svrha joj je bila kontrola distribucije i otkupa duhana. Imotski i hercegovački duhan je u doba turske i mletačke vlasti došao na glas u cijeloj

Europi, ali je tek Austrija sebi svojstvenom temeljitošću od njegove distribucije napravila visoko birokratiziran i kontroliran državni biznis. Zgrade Dogane su mijenjale vlasnika u skladu s promjenama vlasti, a poligon za građansku – tada radničku – neposlušnost postale su u Kraljevini SHS, kad se trgovina nalazila pod kontrolom Beograda. U to vrijeme proizvođačima duhana bila je zabranjena ne samo samostalna trgovina, nego, u jednom razdoblju, i uživanje vlastitog proizvoda. Karadorđevići su u tom smislu anticipirali suvremenu harangu na ovaj razmjerno benigni porok, ali su sa sebi svojstvenom kratkovidnom surovošću, koja je u svom punom sjaju nedostižni ideal njihovih suvremenih balkanskih epigona, postigli samo dvije stvari: niz radničkih pobuna i nastanak svojevrsnog “duhanskog puta”, ilegalne rute trgovine duhanom koja se protezala od Sinja i Imotskog, preko Bosne i Hercegovine, do Slavonije. Tim su putem proizvođači duhana iz ovih krajeva nastojali zaraditi za golu egzistenciju, riskirajući istu na dugačkom i opasnom putu prema sjeveru Hrvatske, na kojem su mnogi ostavili kosti u sukobima sa žandarskim zasjedama. Priča o ovom dobu zabilježena je u filmu *Usijanje* prema scenariju Mirka Kovača. U vrijeme nastanka toga filma, koji, naravno, govori o tom mračnom dobu kao nečemu što je jednom zauvijek okončano, imotska Dogana je još uvijek obnašala svoju izvornu funkciju.

I onda su došle devedesete, još jedno od onih desetljeća kad su ljudi pomislili da će napokon biti bolje, a sve se vratilo nekoliko desetljeća unatrag i postalo daleko, daleko gore. Duhan se gotovo potpuno prestao saditi, a Dogana, koja više nije imala funkcije, došla u ruke Ministarstva financija. Ovaj kompleks izvanredno očuvanih zgrada, koji zauzima trećinu površine grada Imotskog, nastanjivali su samo štakori. Poslijeratne godine u Dalmatinskoj zagori donijele su snažni povratni udar rata u ona mjesta koja nisu bila izravno pogođena sukobima. Za Imotski se to može reći samo uvjetno, jer, premda se ta općina nije direktno našla na udaru, veliki broj njezinih stanovnika je poginuo na drugim ratištima diljem Hrvatske. Tim gore, udar beznađa i tjeskobe bio je veoma jak. Devastirana je i djelomično, ili u cijelosti, prodana nekadašnja privredna infrastruktura ovog kraja, a poraće je sa sobom donijelo specifično ozračje beznađa i razočarenja. “Snalažljivi” su propustili pomoći svojim nekadašnjim sugrađanima da se i oni “snađu”, a mlade generacije su otkrile čari heroína, amfetamina i, ništa manje štetnog, *turbo folka*. Tek sredinom prošlog desetljeća to stanje je postalo toliko neizdrživo da su neki ljudi bili prisiljeni donijeti odluku: ili propasti, ili pokušati nešto konstruktivno učiniti. Ono što je zanimljivo jest činjenica da je najstariji od njih, kada su 2005. godine odlučili useliti svoju novoosnovanu udrugu u kompleks Dogane, imao devetnaest godina.

Udruga mladih Imotski uselila se u prostorije režije duhana i na taj način osnovala prvi dalmatinski skvot. Nazvan je Alternativni kulturni centar *Yuma*. Na pitanje zbog čega takav naziv, jedan od utemeljitelja udruge Rajko Bilopavlović se prisjeća: “Netko od nas je čitao negdje da su Yume bili indijansko pleme kojem su bijelci oteli zemlju i na njoj izgradili zatvor. U to vrijeme upravo smo se tako i mi osjećali pa otud ime kluba”. Dobro je zadržati u pameti ovu mračnu analogiju, jer, kako ćemo vidjeti, ona se nedavno pokazala zastrašujuće adekvatnom. Klub je počeo organizirati koncerte, isprva samo demo bandova iz Imotskog i okolice, da bi s vremenom njegova aktivnost obuhvatila ne samo koncerte afirmiranih glazbenika kao što su Let 3, Rambo Amadeus i Dubioza kolektiv, nego i dijapazon likovnih izložbi, predavanja i drvodjeljsku radionicu. *Yuma* je s vremenom prerasla u referencijalnu točku regije za mlade i neafirmirane bandove, i proširila sličan način organiziranja na udruge mladih u drugim gradovima. Režije duhana, naime, postoje i u Vrgorcu, Sinju, Širokom brijegu i Ljubuškom. Već sada u Ljubuškom djeluje skvot gotovo identičan imotskoj Dogani po načinu djelovanja, ali i po arhitekturi. Sve austrijske režije duhana projektirao je isti arhitekt, August Thar, i razlikuju se samo po kapacitetima. Danas im je zajedničko to da državne institucije ne znaju što će s njima, a privatni kapital još uvijek za njih nije dovoljno zainteresiran. Građanski pokreti iz Dalmatinske zagore i Hercegovine iskoristili su taj vakuum između čekića politike i nakovnja kapitala da pokušaju okupirati, i za javnost sačuvati, ove zgrade.

— SVE AUSTRIJSKE REŽIJE DUHANA PROJEKTIRAO JE ISTI ARHITEKT, AUGUST THAR, I RAZLIKUJU SE SAMO PO KAPACITETIMA. DANAS IM JE ZAJEDNIČKO TO DA DRŽAVNE INSTITUCIJE NE ZNAJU ŠTO ĆE S NJIMA, A PRIVATNI KAPITAL JOŠ UVIJEK ZA NJIH NIJE DOVOLJNO ZAINTERESIRAN —

GRAD U ZATVORU, ZATVOR U GRADU Za sada, taj inicijalni korak je proveden samo u Imotskom i Ljubuškom, ali srodne udruge u drugim gradovima se na njega također spremaju. Ideja vodilja nije stvoriti poligon za glazbeni odgoj malomišćanskih punkera, nego pokušati stvoriti projekte za prenamjenu ovih kompleksa u službu građana. Pretpostavka za to je prije svega, ono što se učinilo u Imotskom, okupacija prostora te borba za vraćanje kompleksa u ruke onih kojima istinski pripada. No evo problema. U Imotskom postoji diskrepancija između pojmova “Grad” i “Građani”. Prvi izraz odnosi se na gradsku vlast, koja je iz ruku HSP prešla HDZ-u, uslijed munjevitog transfera premoćnom većinom izabranog gradonačelnika i nekih gradskih vijećnika iz prve u drugu stranku, uz besmrtnu izjavu prvog čovjeka Imotskog: “Koga sad briga za stranke, treba spašavati glavu”. Uzevši u obzir da je “glava” u singularu, možemo deducirati otkud ovaj hijatus između grada i njegovih građana, jer u drugom slučaju radi se o snažnom pluralu od nekoliko tisuća glava. U tom smislu, nepovjerenje onih Imoćana koji svoje građanstvo ozbiljno shvaćaju kao kvalifikaciju koja prije svega označava odgovornost prema vlastitom obitavalištu, grad je opravdao kad je jesenas, nakon kratkog *brainstorminga*, poslovično zatvorenog za javnost, izašao s idejom da će se u Doganu useliti ženski zatvor. Udruga mladih reagirala je pomalo ishitreno sazvanom tribinom o strategiji dalje borbe za prijenos Režije duhana u ruke građana. Kažemo ishitreno, jer su mladi ljudi tome skloni pa nisu obratili pažnju na činjenicu da Dogana nije u rukama Grada, nego Ministarstva financija, od kojeg ovaj prvi ima samo pravo prvootkupa te da se odluke o izgradnji novih zatvora, kao i sve bitne odluke, donose u Zagrebu. Nije, dakle, bila riječ o ideji nego više o nečemu što je nekome palo na pamet, a do sada je već iz nje vjerojatno i otišlo. No, ako se prisjetimo zbog čega su članovi Udruge mladih svoj klub nazvali *Yuma*, njihova je reakcija sasvim ljudski razumljiva. Dogana zauzima trećinu prostora grada Imotskog i sama ideja da je okupira zatvor doslovno je obistinjenje onoga što ih je metaforički navelo na revolt. Osim toga, Grad koji vlastiti prosperitet vidi u izgradnji zatvora, u neobičnom je stanju duha. Nekom priprostim logikom, prosperitet bi se morao temeljiti na stvaranju novih, utrživih, vrijednosti u najširem smislu. A zatvor, premda u Hrvatskoj ni jedan nije suvišan, zdrav razum ne može vidjeti u toj ulozi. Doduše, ima neke pervertirane kreativnosti u zamisli koja se ipak odmiče od

onog poznatog misaonog slijeda prema kojem nam treba “vizija i strategija” pa ćemo, kad ih razvijemo, sagraditi hotel s pet zvjezdica i stvoriti raj za sobarice, čistačice, pomoćne kuhare i konobare. No možemo oprostiti članovima Udruge mladih, kao i svim odgovornim Imoćanima, što ih taj zabavni detalj nije naveo na ironični odmak od situacije. Jer veoma je teško imati odmak prema mogućnosti da ti se trećina obitavališta nađe ograđena žicom. Postoje, naravno, kako nam govore članovi Udruge mladih, mnogi alterna-

ktivni načini prenamjene ovog kompleksa. Spomenimo samo neke: stanoviti broj javnih institucija u Imotskom kao što su Zavod za zdravstveno osiguranje i Zavod za zapošljavanje već desetljećima se nalaze u neadekvatnim prostorijama, odnosno u stambenim zgradama preko puta Dogane. Jedan dio kompleksa mogao bi poslužiti da ih se napokon adekvatno smjesti; dio prostora bi mogao biti ustupljen malim privatnim gospodarskim projektima; mogao bi se riješiti problem udomljavanja ostalih građanskih udruga, itd. Ideja ima dovoljno. Ono što je tu za našu temu bitno jest činjenica da članovi Udruge mladih uopće ne inzistiraju na tome da njihov klub ostane u Dogani. Njihova borba nije koncentrirana na pravo na supkulturu, nego na pravo na grad u najširem smislu. Nitko nema iluzija o prioritetima koje nužda nameće ovoj siromašnoj krajini. *Yuma* postoji prije da bi spriječila da se posljednje društveno dobro u Imotskom preda u ruke privatnih interesa. U tom smislu Doganu ne bi trebalo shvatiti kao neku malomišćansku *Močvaru*. U krajnjoj liniji, zagrebački klub bio je, bar jedno vrijeme, izdašno financiran od Grada. Nasuprot tome, *Yuma* od gradskih vlasti dobiva samo simboličku pomoć, a glavninu troškova uređenja i održavanja prostora, kao i financiranja koncerata, snose sami članovi, odnosno oni među njima koji imaju tu sreću da rade i zarađuju.

IZVAN STEREOTIPA Članovi udruge mladih na jedan način odgovaraju stereotipu onoga što se nekad nazivalo supkultura: duga kosa, kilo-dva željeza kao odjevni detalj, eventualno tetovaža, i sl. No otkada je medijska industrija asimilirala takvu vrstu alternativnog modnog i životnog stila, njezin subverzivni potencijal – ono što je čini kontrakulturom – postao je ravan nuli, čak i u “konzervativnim” sredinama. Zbog toga ono što se pričinja kao borba supkulture da se afirmira u opreci prema dominantnoj kulturi, pokazuje se kao nešto sasvim drugo. U ovom slučaju riječ je o dominantnoj kulturi protjeranoj na marginu društva. Naime, kada razgovaramo s članovima i simpatizerima Udruge mladih, opetovano u oči upada njihovo inzistiranje na vjernosti rodnom gradu. Nitko od njih ne pokazuje želju za odlaskom, premda ih veliki broj studira u Zagrebu i Splitu. Također, ponekad zapanjuje i narav njihovog ogorčenja prema kršćanskom svjetonazoru kojim se Imoćani i Hercegovci poslovično hvale. Stječe se utisak da su ti mladi ljudi generacija

— U MRAKU I IZOLACIJI OSIROMAŠENE HRVATSKE PROVINCIJE BORBA PROTIV ENTROPIJE JE DALEKO NEPOSREDNIJA I USAMLJENIJA PA I OPASNIJA, NEGO NJEZINO KOMENTIRANJE KROZ ISKRIVLJENU OPTIKU SVOJSTVENU HRVATSKIM MEDIJIMA —

koja je usred sata vjeronauka izgubila onu vjeru koju je imala u vrtiću. Teška ruka dušobrižnika nije ih, naravno, mimoišla. Ispucan je sav simbolički arsenal hrvatske postmoderne pseudoreligijske renesanse: nazivani su sotonistima, komunistima, narkomanima, judeo-homo-u lijevo-orijentiranim pravoslavicima, i sl. No gotovo svi oni su, ako ih se to izravno upita, religiozni ljudi. Nadalje, njihova fascinacija poviješću Dogane i sadnje duhana u Imotskoj krajini daleko je veća od fascinacije alternativnom glazbom. Udruga mladih bi vjerojatno svoj najveći uspjeh vidjela u tome da Dogana opet bude režija duhana i faktor privrednog prosperiteta njihovog kraja u koji će ljudi dolaziti, a ne iz njega odlaziti.

Govorimo li mi, dakle, o mladim desničarima koji još uvijek nisu postali svjesni sebe? Ni u kom slučaju. Jer zbilja o kojoj je ovdje riječ ne može se razvući na Prokrustovoj postelji jakobinskog debatnog kluba. Ako bismo morali definirati vrijednosnu orijentaciju Udruge mladih ne moramo ići dalje od njezine vlastite definicije: to je udruga građana. Ništa više i ništa manje. Udruga ljudi koji su odgovorni za svoje obitavalište i njegovo nasljeđe. Oni su nosioci dominantne kulture koja ne dominira, kulture koja je protjerana u *skvot*. I, kao i svi njima slični, krajnje su umorni od “snalažljivosti” lokalnih moćnika, mračnog oportunitizma koji se “snašao” i “umetiljao” u centar, i protjerao sve od sebe drugačije na periferiju. Također, preko glave su im i difamacije opinionjemejkera čijem su beskrajno nezrelom i neodgovornom verbalnom pikadu počesto omiljena meta u sklopu kolektiviteta nazvanog “Hrvati”. Navodna “konzervativnost”, “tradicionalnost”, “mitologiziranje” i slične stereotipizirane kvalifikacije proizvod su ljudi koji su odavno svoja uvjerenja prodali, ne za goli život, nego za komoditet. A budući da je “život na granici opasan i tvrd”, bez obzira na epohu, očuvanje kontinuiteta pa samim tim i tradicije, za sve ostale znači ne samo očuvanje kulture, nego i golog života. Ne bi pritom htjeli isticati ove samosvjesne Imočane kao ljude koji žive na osobito teškom terenu u odnosu prema ostalim našim građanima. Danas je život na granici zbilja svih onih koji nastoje živjeti prema bilo kojem moralnom imperativu. No u mraku i izolaciji osiromašene hrvatske provincije borba protiv entropije je daleko neposrednija i usamljenija pa i opasnija, nego njezino komentiranje kroz iskrivljenu optiku svojstvenu hrvatskim medijima.

I što nam, onda, ova priča može reći o regulativnim pojmovima kulture i njezinom odnosu prema supkulturi? One dvije skupine koje smo naveli na početku jednostavno nam ne mogu reći ništa o ovom slučaju. Djelovanje Udruge mladih Imotski, i njima srodnih skupina diljem regije, ne može se svrstati niti u jedan od navedenih stereotipa. Ako ih pitate što su po građanskoj pripadnosti, reći će da su Hrvati; ako ih pitate kako izgleda hrvatski grb, reći će, šahovnica; ako ih pitate, toleriraju li drugačije, reći će vam da su oni drugačiji; ako ih pitate vjeruju li u Boga, reći će, kako da ne; ako ih pitate o europeizmu, navest će bandove iz Francuske koji su im stalni gosti; ako im spomenete križ, neki od starijih će upozoriti na to da ga već odavno nose; uhvatite li se za slobodu, neovisnost i demokraciju, upitat će vas: a čime se mi to bavimo?; ako ih pitate za Ognjište, svi će spremno odgovoriti da vole teletinu ispod peke. Jedino možda, ako ih pitate za Krležu, ostat će malo zatečeni. Svima je kao srednjoškolska lektira favorit bio kratki i jezgroviti Camus.

POTREBA ZA KONTINUITETOM Očigledno, dakle, sustav stereotipa se raspada, ako ga pokušamo primijeniti na ovu društvenu skupinu. On se, ako ćemo pravo, raspada čim dodirne bilo kakav oblik stvarnosti, ali to je svakako jasnije kada se pokaže na ovako malom i konkretnom uzorku. To nam pruža dodatno opravdanje za tvrdnju s početka. Naime, obnova kulture u ovom slučaju je pošla od supkulture. Nju nije započeo centar grada, nego njegova fizička i duhovna periferija, nju nisu započeli roditelji nego djeca. Nitko od članova Udruge mladih nema neposredno iskustvo kontinuiteta koji je postojao prije rata, bili su premladi da ga iskuse. No oni za njim očigledno imaju potrebu. To, naravno, nije potreba za političkim kontinuitetom. Riječ je o onoj prezrenoj i

— OBNOVA KULTURE U OVOM SLUČAJU JE POŠLA OD SUPKULTURE. NJU NIJE ZAPOČEO CENTAR GRADA, NEGO NJEGOVA FIZIČKA I DUHOVNA PERIFERIJA, NJU NISU ZAPOČELI RODITELJI NEGO DJECA. NITKO OD ČLANOVA UDRUGE MLADIH NEMA NEPOSREDNO ISKUSTVO KONTINUITETA KOJI JE POSTOJAO PRIJE RATA, BILI SU PREMLADI DA GA ISKUSE. NO ONI ZA NJIM OČIGLEDNO IMAJU POTREBU. TO, NARAVNO, NIJE POTREBA ZA POLITIČKIM KONTINUITETOM —

glorificiranoj tradiciji, racionalnoj ljubavi prema kontinuitetu obitavanja na nekom prostoru, i odluci da se u njemu ostaje. To nema nikakve veze s dnevopolitičkom klimom. Predratni politički sustav ionako se u stanovitoj mjeri očuvao sam od sebe, i svakodnevno ga možemo vidjeti u liku hrvatskih vlastodržaca koji su u ogromnoj većini započeli svoje karijere, i izučili svoje metode, u njegovim javnim institucijama. Druga je priča što je taj sistem imao i svoje tajne institucije, o kojima, kao i o njihovom eventualnom kontinuitetu, ni dan danas ne znamo gotovo ništa. Nasuprot tome, rad Udruge mladih primjer je obnove dominantne, građanske kulture koja zapravo nastaje sama od sebe, ako joj se dade dovoljno vremena, i koja je u predratno vrijeme postojala pored i mimo političkog sistema. Njezino je urušavanje predmet beskrajnih lamentacija upravo onih koji su dopustili da se ona uruši ili aktivno – riječju, djelom i propustom – na tome radili. Zbog toga, ovakve građanske inicijative se idejno ne mogu osloniti ni na što osim na same sebe, i to ih čini nepojmljivima onima koji razmišljaju u stereotipima. Jer njihovo djelovanje pokazuje da je postotak kršćana u Hrvatskoj daleko manji nego što se očitava iz statistika; da su slobodarstvo i demokracija nešto sasvim drugo od onoga što definiraju javnodjelujući intelektualci i političari; da ljubav prema ognjištu izvire iz duboke gastronomske strasti; da je tolerancija drugog *modus vivendi* koji se ne propovijeda, nego živi; da je šahovnica sasvim prihvatljiv simbol za zastavu i sportski dres, i ništa više; da je parola “snađi se” u ovom kraju jedna postmoderna parola, jednako kao što je postmodern i religiozni primitivizam.

I gdje, na koncu, sve to vodi? Kakva je budućnost ovog pokreta, ukoliko je uopće ima? Na žalost, a možda i na sreću, to su pitanja na koja nemamo adekvatan odgovor. Sociologija društvenih pojava koje se ne uklapaju u stereotipni kategorijalni sklop stvoren u protekla dva desetljeća, u Hrvatskoj još uvijek ne postoji. A svi oni odgovori koji od tog sklopa polaze ne mogu na zadovoljavajući način odgovoriti na to pitanje. Ne bi se trebalo stoga zavesti na zaključke u stilu: “odrast će”, “novac će prevladati”, “tu nema organizacije”, “to je prolazna moda”. Oni, kako se iz prethodnog daje zaključiti, jednostavno nemaju osnove; to su zaključci iz imaginarnih premisa, dakle paralogizmi jednog od sadržaja ispražnjenog uma, koji svojom formalnom ispravnošću zavode na stranputicu i zauvijek promašuju stvarnost. I upravo u tome leži nada. Ne ona Obamina PR nada, nego nada kao stanje duha koje otvara mogućnosti. Stanje duha koji ima budućnost, ma kako ona neizvjesna bila. Šanse onih koji se suprotstavljaju društvenoj entropiji – a posuđenica iz termodinamike rabi se u nedostatku boljeg izraza – uvijek su nekako bile mršave. A možda i nisu. Izrazi “uvijek”, “nikad”, “sve” ili “ništa” se odnose na dugo vremena. Tko se može pohvaliti da je njihov sadržaj ikada do kraja iskustio? **E**

PUTNICI ILI PROLAZNICI U ROMANU NORBERTA GSTREINA *Zime na jugu*

AUTORICA POKAZUJE NA KOJI NAČIN NORBERT GSTREIN OBRADUJE TEME KOJE SU OBILJEŽILE INTELKTUALNE DEBATE POSLJEDNIH GODINA. RADI SE PRIJE SVEGA O PROBLEMU IDENTITETA, PITANJIMA SJEĆANJA ŠTO VARIRAJU IZMEĐU KOLEKTIVNE MEMORIJE I INDIVIDUALNE PROJEKCIJE, O ISKUSTVU EGZILA

MILKA CAR

Austrijski autor Norbert Gstrein u romanu *Die Winter im Süden (Zime na jugu)* narativnu napetost uspostavlja središnjim motivom putovanja kao nedovršenoga i nedovršivoga procesa, dakle figurom odgođenoga, ponovljenog i trajnog sustizanja na cilj koji se time djelomice dokida i pretvara u imaginarnu tvorevinu. Osim toga, ta se figura putovanja kao neprekinutog trajanja proteže na prostorne i vremenske sastavnice romaneskne radnje: riječ je o dolasku i/ili povratku u državu – Austriju, Hrvatsku i Argentinu – te u gradove od kojih su najvažniji Beč, Zagreb i Buenos Aires. Ovim postupkom umnogostručivanja perspektiva u sustavu “višestrukih ogledala” Gstrein na foliji novije hrvatske povijesti ispisuje novu vrstu povijesnog romana. Takav se roman fokusira na nemogućnost posredovanja povijesne istine. Time ističe upitnost svjedočanstava i posredovanja prošlosti te dovodi u pitanje uobičajene načine potvrđivanja individualnoga i kolektivnoga nacionalnog identiteta. Upravo su zbog toga glavni likovi u neprestanoj i neuspješnoj potvrdi za krhotinama izgubljene cjeline u vrtlogu povijesti.

PROBLEM (NE)Mogućnosti REPREZENTACIJE RATA Drugi problem koji otvara takva refleksivna, metanarativna proza koncipirana na principu višestrukih odraza jest problem (ne)mogućnosti reprezentacije rata kao povijesne traume u narativnom tekstu. Kao odgovor na ta pitanja autor generira strategiju stalne napetosti izmještenosti i lutanja te su svi likovi u romanu prikazani isključivo kao vječiti putnici bez korijenja, likovi koji neprekidno pokušavaju stići na svoja odredišta, no nepovratno se zapliću u mrežu povijesno determiniranih koordinata. U takvome elastičnom kronotopu trajne i sudbonosne napetosti između temporalnih i topografskih sastavnica priče kao element kohezije fungira lik stranca kao putnika i posrednika između vremena i događaja. Istovremeno taj koncept ostaje obilježen paradoksom “lebdećeg”, neodlučnog bivanja unutar precizno ocrtanih vremenskih (ponajprije povijesnih) i topografskih sastavnica priče, što likove obilježava nestalnim pečatom neodlučnosti i neizvjesne potrage.

Na taj način Norbert Gstrein (r. 1961.) obrađuje teme koje su obilježile intelektualne debate posljednjih godina. Radi se prije svega o problemu identiteta, pitanjima sjećanja što variraju između kolektivne memorije i individualne projekcije, o iskustvu egzila kao jednom od temeljnih obilježja prošlog stoljeća te s time usko povezanim problemom prikazivanja povijesti u kojemu su zamućene granice između fiktivnog i faktičnog. Time se Gstrein u ovom romanu nadovezuje na svoju opsesivnu temu o mogućnosti opisivanja stvarnosti i propituje je na temelju postjugoslavenskih ratova od 1990. do 1995. na području Hrvatske. Hrvatski krajolici i gradovi, primjerice Dalmatinska zagora ili Zagreb, ne tvore puku pozadinu događaja, već svojim sugestivnim opisima imaju važnu ulogu u radnji te zadobivaju simboličku dimenziju koja ih pretvara u jednog od važnih aktera priče. Pri tome autor kulturno-simbolički potencijal prostora ne koristi samo u uobičajenom kontrastiranju prirode i civilizacijskih tekovina, nego ukazuje na ništavnost ustaljenih stereotipa.

Takvu višestruku funkciju teksta autor u svojem preposljednjem romanu, objavljenom 2008. godine na njemačkom jeziku, uspostavlja mrežom međusobno isprepletenih i istovremeno suprotstavljenih temporalnih i topografskih koordinata na nekoliko razina. Na taj način nastaje prostor

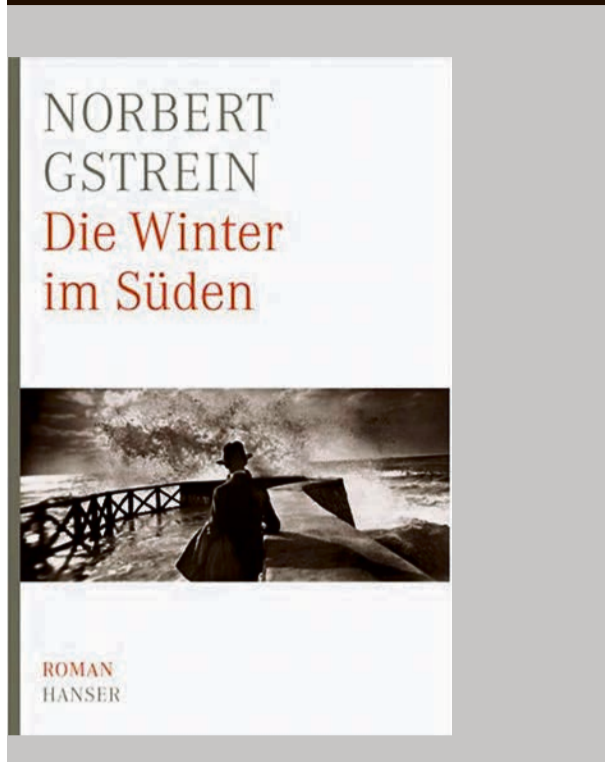
što bi se mogao odrediti kao heterotopija, kao ono “fatalno” sjecište lokalnih i temporalnih sastavnica priče, koje u poznatom Foucaultovu tekstu o drugačijim prostorima, obuhvaća “istovremenost, nizanje, blisko i udaljeno, istovremeno i raspršeno”. Pojam heterotopije konkretizira motiv putovanja kao figuru ponovljene potrage. Heterotopiju kao kompleksnu višedimenzionalnu vremensko-prostornu strukturu “drugog” ili “nemogućeg” prostora treba shvatiti u njezinom odrazu na povijesni narativ, koji u romanu ima ključnu ulogu kao čimbenik tvorbe kolektivnog integriteta i subjektivnog identiteta. To otvara put prema središnjem pitanju u romanu, naime problemu opisa i geneze identiteta u kontingentnim povijesnim prilikama koje streme krajnjem pluralizmu otvorenih identiteta i istovremeno su zarobljene u neumoljivom determinizmu povijesne konstelacije. Središnja uloga povijesnog narativa proizlazi iz povijesnih cezura prikazanih u romanu, s početnom 1945. godinom i krajem Drugoga svjetskog rata, koja se zatim kroz fokus prijelomne 1968. odražava na zbivanja u postjugoslavenskim ratovima nakon 1991. godine. Naslanjanjem na te bremenite datume “imanentne povijesti” (M. Augé), autor povijesnu referencijalnost neposredno vezuje za svoje fiktionalne nositelje radnje te na taj način, po vlastitim poetološkim načelima, konstruira “paralelnu zbilju”. Time autor kontekstualizira svoju stalnu temu o “fragilnosti ljudskih veza” jer likove zarobljene u povijesnom kontekstu prepušta somnambulnome tragaju za izgubljenim osjećajem pripadnosti, za određenjem vlastite prošlosti koje im izmiče ili za propusnicom u novi/stari prostor bivanja, što sva njihova putovanja pretvara u bijeg od krivnje ili od nedostatka smisla.

STIGMATIZACIJA “NEPRIPADANJEM” Važno je uočiti u kojoj su mjeri likovi stigmatizirani “vlastitim nepripadanjem”, kao što autor tvrdi u razgovorima o tekstu. U tom smislu likovi se mogu opisati kao gosti, kao *hostis* u vlastitom životu pa time i kao žrtve vlastite kolonizirane imaginacije. Svijest likova pri tome nije kolonizirana samo negativnim balkanskim auto- i heterostereotipima, nego također u velikoj mjeri iskustvom vlastite traumatične prošlosti kontaminirane nasiljem, bijegom i ratom. Tim aspektom autor aludira na središnju topološku osovinu romana smještenu na potezu između sjevera i juga, pri čemu napetost između Beča i Zagreba s jedne te Buenos Airesa s druge strane, implicira razliku između periferije i središta, a ona upućuje na razdjelnicu između civilizacije i barbarstva, odnosno tuđeg i vlastitog. Konkretno, taj se tematski kompleks vezuje na predodžbu o Balkanu kao “Drugome” u srcu Europe pa se u diskurzivnoj praksi imaginarni prostor Balkana i “dinarskog” (kao što autor navodi u romanu) može promatrati kao socijalni konstrukt čije se negativno određenje odražava na konstelaciju likova s njihovom dinamikom između tvorbe i posvemašnjeg rasapa identiteta.

Kao ključno mjesto za analizu složenog kronotopa romana pokazuje se odluka glavnoga ženskog lika Marije o povratku u Zagreb na početku rata u Hrvatskoj, čime započinje ono što muž podrugljivo naziva njezinom “zagrebačkom pustolovinom”. Istovremeno upravo ta odluka simbolizira odlučan prekid s dotadašnjim zaštićenim načinom života supruge uglednoga bečkog novinara i “bečke lokalne veličine”. Autorov kritički stav prema uobičajenom pozitivnom vrednovanju utopijskog potencijala studentskog pokreta dolazi do izražaja u liku Marijinog muža,

nekadašnjeg šezdesetosmaša i sadašnjega uspješnog kolumnista, jer vodi dvostruki život priznatog kritičara lijeve orijentacije i pritajenoga konzervativnog oponenta. Osim toga, tutorski odnos prema Mariji, ponajviše reguliran njezinim hrvatskim porijeklom, svjedoči o njegovome lažnom liberalizmu, što ukazuje na to da se vodi duboko ukorijenjenim stereotipom o zapadnjačkoj nadmoći. U njegovom diskursu Marija je čvrsto određena kao liminalni objekt obilježen negativnim kulturnim predodžbama o Balkanu. Time se udvostručuje objekt autorove kritike: s jedne strane se obrušava na “uobičajeni pragmatizam” muža kao lika koji polaže pravo na “interpretativnu sigurnost prosudbe” o njezinom ocu i porijeklu iz samouvjerene pozicije zapadne inteligencije. S druge strane, Gstrein kritizira površnost medija i medijskog posredovanja zbilje koje ne može predočiti diseminativni potencijal novije povijesti. U tom kontekstu Balkan postaje metafora prostora koji se može “dvostručno” analizirati kao inter- i intrakulturalna tuđina koja generira okamenjene stereotipne obrasce u oba smjera. U takvom shvaćanju se periferna pozicija Balkana i Dinarida opisuje kao marginalna, zaostala ili necivilizirana te se perpetuira kao postojana razlika što je istovremeno petrificirana i nestabilna. U tom se pogledu Gstreinov roman može čitati kao tekst u postkolonijalnom duhu jer se bešavno nadovezuje na terorom i negativnim stereotipima markiranu povijest Balkana, čime diskurs o Balkanu predstavlja kao situaciju sveprožimajuće prošlosti zaledene u sadašnjem trenutku. Prošlost, sadašnjost, ali i budućnost u tome se postkolonijalnom prevrednovanju predodžbi o Balkanu pretapaju u jednakovrijedne trenutke prisutne odsutnosti. U tom je okviru Marija tek lik gosta koji uvijek iznova mora tražiti privolu i ulaznicu za pristup prostoru kontaminiranom simbolikom prošlosti. Kao temeljni impuls njezine potrage pokazuje se vječna izgnanička čežnja za skrovitošću doma.

PROSTOR ZA TELEOPOEZU Zbog toga je njezina odluka istovremeno bijeg od tuđih upisivanja i udvostručuje perspektivu na vlastitu prošlost te joj paradoksalno – u zemlji zarobljenoj ratom – otvara prostor slobode, samoostvarenja ili, prema G. C. Spivak, prostor za teleopoezu kao oslobođenje od tereta bivše subalterne egzistencije i otvaranje prostora za autoimaginaciju. Marija tako postaje gost u vlastitoj domovini, ali preuzima i ulogu gostoprimca (gostoprimateljice) i tumača onima koji takvu otvorenu koncepciju svijeta i njezinu odluku ne mogu razumjeti. Teleopoeza kao mogućnost oslobađanja i obećanje slobode otvara istovremeno mogućnost nadilaženja šturih dihotomija između središta i periferije, prošlosti i sadašnjosti te između tuđega i vlastitoga. Time se također multiplicira pogled na povijest u tom “planetarno” (Spivak) koncipiranom liku te odražava složenost stvarne situacije u kojoj se uloge krivca i žrtve neprekidno izmjenjuju. No istovremeno njezina potraga za sedimentima vlastitog identiteta biva uvučena u vrtlog rata te dobiva višeznačnu potvrdu u zbilji i korespondira s ratnim zbivanjima u Hrvatskoj. Paralelno s njezinim pokušajima potrage, autor na kolektivnoj razini prikazuje mučan proces tranzicije u društvu pogodnom ratom. Upravo rat generira nove traume crpeći iz prošlosti. Teška sjena dvaju totalitarnih režima iz dvadesetog stoljeća performativno se odražava na Marijin život. Stoga je njezin lik obilježen dijalektikom između težnje za teleopoezom i nemogućnosti izbavljenja od višestruke determinacije. Ono što autor prikazuje jest Marijin proces prilagodbe na takve slojevit

**— PLURAL IZ NASLOVA
Zime na jugu JEDNAKO
SIGNALIZIRA
PARALELIZIRANJE
BIOGRAFSKE S
POVIJESNOM RADNJOM,
KAO I PARADOKSALNOST
SAMOINSCENIRANOG,
U LAŽNOM VREMENU
SAMOSAŽALJENJA
OKAMENJENOGA
DISIDENTSKOG BIVANJA —**

kontekste istovremeno obilježene blizinom, pripadnošću i neukidivom distancom. Tako gledano, Marijina se odluka i putovanje iz Beča u Zagreb može opisati kao stupanje u prostor koji je istovremeno stran, nov i odavno poznat te se na taj način u njezinom liku preklapaju i ponavljaju vremenske razine između prošlosti i sadašnjice. Marija uči živjeti razliku koja obuhvaća vlastito koje je drugačije i različito te tek u tome trenutku može pounutriti svoju egzistenciju koju je njezin muž opisivao kao “hipnotizerka zmija” ili “trofej”. Ona te klišeje o egzotizmu stranoga prevrednuje ulogom nomadskoga i neuhvatljivog gosta obilježenog “istovremenom blizinom i distancom”, principima koje sam autor ističe kao svoja poetološka načela. Takav koncept identiteta tematizira Jacques Derrida sa semantičkim nizom u kojem gostoprimstvo zauzima mjesto neposredno pokraj neprijateljstva i negostoljubivosti (*hospitalité-hostilité*), čime se reflektira uska veza između kontingentnih datuma iz realne povijesti s biografskim elementima likova. U razgovoru s teoretičarkom Hélène Cixous J. Derrida gostoprimstvo definira kao “odgovornost drugoga, ali drugoga u meni prije mene samoga. Drugoga kao mene samog”, što je upravo mogućnost transgresije koja Mariji otvara put u teleopoezu kao prostor prepuštanja strukturama imaginativnog i oslobađanja. U svakom slučaju se u liku Marije otvara mogućnost preispitivanja etičkog postulata o gostoljubivosti, koji je uz Derridu analizirao Zygmunt Bauman. Potonji ga u svojoj raspravi o “fluidnoj” moderni promatra kao nužnost “ljubavi prema bližnjemu” u kojoj je nužno “poštovati posebnost drugoga – i cijeniti ga upravo zbog toga što je drugačiji”. Time se u romanu otvara prostor za disruptivnu snagu koja u sebi svojstvenoj transgresivnoj gesti može nadići uobičajene ideološke podjele i nasliedene povijesne dihotomije – ali samo kao naznaka. Ponajviše stoga što Marija ipak ostaje trajno obilježena traumom rata te njezina ljubavna pustolovina u ratnom Zagrebu 1991. na podsvjesnoj razini replicira završetak rata 1945. godine, jer se njezin mladi ljubavnik može čitati kao lik očeva dvojnika. Marijin je ljubavnik također padobranac i lik koji je napušta da bi otišao na ratište, čime se ponavlja iskustvo napuštanja koje je preživjela kao djevojčica. Preplitanje vremenskih razina ide tako daleko da se njihova ljubavna priča odvija na mjestima na kojima je njezin otac boravio na koncu Drugog svjetskog rata. Time mladi ratnik simboličnog imena Angelo podsjeća na Benjaminovu metaforu o anđelu povijesti okrenutom unatrag, na metaforu koja među

ostalim podcrtava usku vezu između koncepata reprezentacije u određenom društvu i načina tvorbe identiteta. Na taj se način još jednom potvrđuje teza o stalnoj napetosti između paralelnih života na više vremenskih razina koje se međusobno reflektiraju i prožimaju te generiraju zasebne kronotope. Pokazuje se također u kojoj su mjeri likovi determinirani povijesnim silnicama – čak i Marija ponavlja paradokse povijesti te u vlastitoj domovini živi život “izgnanstva” koji je “nomadski, decentriran, kontrapunktalan” (E. Said), obilježen trajnim nemirom izmještenosti, no time i potencijalne slobode.

HOTEL KAO ARHETIPSKO NE-MJESTO S druge strane takvu repetitivnu strukturu povijesti reprezentiraju muški likovi u romanu. Neprekidno laviranje između prošlosti i sadašnjosti obilježava njihove mučne pokušaje da se smjeste u “sablansko vremenu ponavljanja” (H. Bhabha) opskurne nacionalistički definirane povijesti. Lik Marijinog oca, dugo iščekivog “Starog”, u romanu je konstruiran kao lik radikalno suprotstavljen njezinom otvorenom poimanju identiteta i iskustvu izgnanstva kao “života življenog izvan reda običajnosti” (E. Said) pa time i prostoru moguće teleopoeze. Njezin otac živi isključivo i isključen, začahuren u vlastitoj projekciji prošlosti, pravome paralelnom svijetu od iskrivljenih ideologija i pogrešnih premisa. Tako se taj lik ostvaruje kao patvorina egzistencije, jer ne posjeduje nikakvo autentično unutarnje uporište u životu, nego svoj identitet ustrajno oslanja na revizionističku verziju idealizirane hrvatske povijesti te ostaje zarobljen u neprekidnoj “potrazi za drugom zemljom koja zauvijek ostaje obećanje”. Zbog toga postoji isključivo u nizu autoinscenacija te uopće ne stječe pravo na identitet i/ili pripadanje, nego se u cijelom romanu dosljedno pojavljuje samo kao bezimni Stari – kao sljedbenik propale, fašističke ideologije ne stječe pravo ni na ime. Tim se pristupom ocrtavaju lika neutralizira svaki pokušaj diskreditiranja autora kao pristranog ili ideološki nesigurnog (što se provlači u nekim njemačkim recenzijama) – crta razdvajanja između povijesnih devijacija i poetološke slobode u ocrtavanju likova time je jasno povučena. Naratološki gledano, strategija distanciranja od Starog dosljedno je provedena, jer pripovjedač o njemu izvještava samo u narativnom modusu kroz internu fokalizaciju njegovoga vlastitog tjelesnog čuvara “pobočnika Ludwiga” te lik Staroga doživljavamo kroz dvostruki filter neautentičnoga. Stari ustraje na zatvorenoj koncepciji nacionalnog identiteta kao jedinog faktora tvorbe identiteta i skriva se iza formulacije “Bog i Hrvati”. U njegovom slučaju ustaškog emigranta ta se uzrečica pretvara u floskulu koja funkcionira kao neka vrsta oklopa s ciljem da zadrži iluziju o homogenoj naciji, čime mu s druge strane pruža jedino moguće uporište za tvorbu vlastitog identiteta. Proces konstituiranja nacije kao diskursa homogenizacije u njegovoj se jednostranoj i ograničenoj logici pretvara u pokušaj održanja identiteta kao neprekidnog ograđivanja od drugih te je Stari istovremeno svjedok i zarobljenik vlastitih krivih projekcija o hrvatskoj prošlosti. Jedinu emocionalnu kompenzaciju za svoje povlačenje i gubitke Stari pronalazi u rasistički utemeljenom osjećaju nadmoći. Time se njegov lik poput izvrsnog zrcalnog odraza također može promatrati kao lik gosta, samo što je kao gost zalutao u ideološki negativno markiranoj ropotarnici povijesti. Pri povratku u Hrvatsku u ratno doba isključiva se revizionistička logika, kojom se vodio cijeli život, okreće protiv njega samoga te ne može pronaći način prilagodbe na novu svakodnevicu u Zagrebu. Zbog toga povratnički entuzijazam “crne” emigracije Ludwig opisuje kao samo još jedan u nizu njegovih “alibija”. Također mu izmiče i dugo njegovana vlastita jednostrana i ideološki korumpirana verzija hrvatske prošlosti – zatvoren u hotelskoj sobi u “Esplanadi” u svojim “zlokobnim” sesijama grozničavo lista od ustaške emigracije zavjetovanu “bleiburšku mapu”. Ipak, ni na taj način ne uspijeva naći pristup vlastitoj prošlosti. U liku Staroga na taj se način susrećemo s oklopom “esencijalne”, “paralizirajuće” i “nepremostive tuge” (E. Said) tipične za situaciju egzila, no ovdje je autor prikazuje kao položaj samoskrivljene izolacije koja ga zauvijek skamenjuje u bodljikavom oklopu hladnoće usamljenoga. Tako Stari po dugo priželjkivanom povratku u domovinu ostaje obilježen hladnoćom “zima na jugu” lišenih svakog smisla. Stoga je vječni egzilant, a njegova je egzistencija u Hrvatskoj obilježena bivanjem u hotelu kao arhetipskom ne-mjestu (M. Augé).

FENOMEN “TRANSGENERACIJSKE TRAUME” Na taj način zapečaćeno isključivanje Starog također se odražava na odnos oca i kćeri, odnos obilježen odsutnošću

te ni u Zagrebu uopće ne može doći do susreta s tom “djevojčicom koja čeka” na povratak oca koji je na kraju Drugoga svjetskog rata napustio nju i majku, ostavivši ih u tuđini. Marija mora ustrajati na svojem statusu strankinje u vlastitoj domovini kako bi ostvarila autentični prostor slobode i “sretne tuđine” (J. Kristeva). Upravo zbog toga se izravno ne tematiziraju hipoteke iz prošlosti Staroga u elitnim padobranskim postrojbama, kao što se ne rasvjetljavaju njegovi zločini pri kraju rata, ta se tema pojavljuje samo u naznakama. Na taj se način prelijeva u zonu zatamnjenja, područje onoga što se ne može izgovoriti te se zaleduje u statusu osuđenoga, odsječenoga od budućih vremena i sljedećih generacija. Zbog te je cezura njegova kći oslobođena sudjelovanja u toj povijesnoj traumi i krivnji. Iako je svjesna da se ne smije “prepustiti snazi tog fantoma” ipak se fenomen “transgeneracijske traume” (S. Weigel) reflektira na njezin život i posebice na odnos s mužem koji ne uvažava kompleksne silnice između prošlosti i sadašnjosti.

S druge se strane oko Staroga pojačava osjećaj “sveobuhvatne nestvarnosti”, jer ostaje zarobljen u petrificiranom stanju otpora prema svemu novom, stranom i nepoznatom te time predstavlja atavističke oblike nacionalizma. Taj kronotop ledene skamenjenosti može se iščitati u prikazu prostora: prilikom posjeta njegovoj rodnoj kući u zoni nedavnih ratnih okršaja, rodni kraj Staroga obilježen “golom oskudnošću dinarskih krajolika” paradoksalno “svjedoči o njegovu vlastitom nestanku”. Na tom mjestu postaje jasno da je njegovo bivanje gotovo vampirsko, što homodijegetski pripovjedač Ludwig naglašava pri posjetu Mirogoju – Stari djeluje iz pozicije već preminulog, kao jedan od “mnogih živućih mrtvaca”. Kako Stari svoj identitet temelji na nemogućim premisama isključivanja drugog, cijela konstrukcija u kojoj se identitet oslanja na jednostranu nacionalističku reinterpretaciju povijesti na koncu mora implodirati, što se na kraju romana odvija u ne-mjestu hotelske sobe. Stoga oksimoronska struktura hladne zime na jugu obilježava repetitivnost vremena u ideološki propaloj verziji povijesti. Stiliziranu proslavu Božića usred argentinskog ljeta Ludwig vidi kao “izgubljenost života u progonstvu”. Tu se kriju uzroci hladnoće koja Starog određuje snažnije od bilo čega drugoga: “Zime na jugu su stravične”, tvrdi u romanu, ponajviše zato jer su povezane s iskrivljenim polazištima i mučnim pokušajima autoinscenacije. To dolazi do izražaja u naslovu romana: plural iz naslova jednako signalizira paraleliziranje biografske s povijesnom radnjom, kao i paradoksalnost samoinsceniranog, u lažnom vremenu samo-sažaljenja okamenjenoga disidentskog bivanja. Sam autor u svojoj poetici govori o nužnosti “jezovite hladnoće u opisima likova”, jedinom mogućom strategijom koja može oslikati lažne “mučeničke scenarije” Staroga.

Ludwigova je uloga u romanu posrednička – on registrira neuspjeh Staroga kao neutralni promatrač te se time i njegov lik može promatrati kao lik gosta. Ludwig je “slučajni” lik u priči, lik koji služi kao filter za prosudbu drugih glavnih likova te se kreće u neobično zgusnutom kronotopu neobjašnjive istovremenosti: “Time je uvijek počinjala ta strelovita jurnjava vremena uz istovremeno usporavanje, što nikome nije mogao objasniti”. Za njegov lik je koncept linearnog vremena također dokinut te takva izmještena pozicija u priči otvara prostor za ulogu lakmusa pa mu Stari prebacuje: “Trebali ste postati pjesnik”, kada mu Ludwig pojašnjava da bi “svakom imigrantu, koji još ima bilo kakve iluzije” trebao objasniti “da je stigao na kraj svijeta, i da u njegovome privatnom paklu neće vladati vrućina, nego hladnoća”. Trauma iz prošlosti obilježava i njegov lik: nesretnim je slučajem tijekom policijske akcije izgubio svoju partnericu i ljubavnicu. Stoga je prisiljen pounutriti vlastito bivanje na ne-mjestu te je sa svojom odlukom da napusti cijeli svoj dosadašnji život policajca prihvatio otvorenost mnoštva nesigurnih perspektiva. Time je i treći glavni lik u romanu, lik naizgled neutralnog promatrača, obilježen diseminativnom snagom povijesnih zbivanja.

Iz toga proizlazi da autor pokušava pronaći odgovor na pitanje kako prikazivati povijest naglašavajući potrebu za uvidom u njezinu polivalentnost što proizlazi iz diskurzivne napetosti međusobno suprotstavljenih silnica. Povijest je prikazana kao neprekidno meandrirajuće putovanje između tradicionalnih društvenih obrazaca predočavanja i realnih povijesnih zbivanja, čime Gstrein naglašava procesualnost i temeljnu nestabilnost uvida u povijesne procese. Tako s jedne strane Gstreinov roman možemo čitati kao napeti povijesni triler, a s druge strane kao etičko promišljanje o nužnom opreznom pristupu i pažljivom odvaganju pri suočavanju s pitanjima iz individualne i kolektivne prošlosti. ■

PLAVO DIJETE

NICHOLAS RÖRICH HUMANISTIČKE IDEJE VELIČANJA ČOVJEKA I PRIRODE IZRAŽAVA SLIKARSTVOM S MOTOM PLANINA, KAZALIŠTEM TE FILOZOFSKIM I MISTIČNIM RASPRAVAMA

VIŠNJA PENTIĆ

Izložba Nichole Röricha *Mistično putovanje – Slike iz fundusa Moderne galerije*, Studio Josip Račić, Zagreb, od 18. siječnja do 4. veljače 2011.

Kada su ruskom slikaru Nicholasu Rörichu (Petrograd, 1874. – Kullu, 1947.) bile dvadeset i tri godine uputili su ga da upozna sunarodnjaka Lava Nikolajeviča Tolstoja. Tom mu je prigodom veliki pisac objasnio: “Imaš li priliku prijeći brzu rijeku brodom uvijek je potrebn”o krenuti uzvodno od mjesta na koje želiš stići jer te rijeka uvijek nosi nizvodno. Slično je u području moralnih zahtjeva gdje valja uvijek stremiti višem jer nas život uvijek sam po sebi odnese niže”. Grof Tolstoj ostavio je dubok dojam na mladića koji će postati jedna od najfascinantijskih ličnosti ruske kulture prve polovice prošlog stoljeća proputovavši svijet i ostavivši iza sebe desetke tisuća fascinantijskih umjetničkih ostvarenja.

Nicholas Rörich rodio se 1874. godine u Petrogradu u bogatoj obitelji zarana upoznavši umjetnike i intelektualce tadašnje Rusije. Iz ustupka ocu paralelno je uz slikarstvo studirao i pravo, a našao je i vremena da se posveti arheologiji sudjelujući u brojnim iskapanjima diljem domovine. U njegovoj će ga tridesetoj godini u cijeloj Europi proslaviti senzacionalni pronalasci iz razdoblja neolita. Interes za drevnu rusku povijest prisutan je i u njegovim ranim slikarskim radovima. “Najveći intuicionist stoljeća”, kako će Röricha nazvati Maksim Gorki, u umjetničkom će se smislu isprva etablirati radom u kazalištu gdje ga impresario svih impresarija, Sergej Djagiljev angažira kao kostimografa i scenografa na brojnim projektima među kojima i baletima *Ivan Grozni* Rimskog Korasakova i *Posvećenje proljeća* Igora Stravinskog. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Rörich je već svjetski priznati umjetnik čija djela je otkupio i pariški Louvre te slikaru potkraj rata stiže poziv iz Amerike, koja mu pruža nove mogućnosti te mu otvara muzej. Za njegovo kasnije slikarstvo ključnom će se pokazati činjenica da 1923. godine kreće na prvu od brojnih ekspedicija u područje Nepala, Tibeta i Altajja, gdje proučava tamošnju kulturu i religiju. Upravo će Indija i Tibet postati i ostati slikarev trajni interes sve do kraja života koji će ga zadesiti 1947. godine u himalajskom institutu koji je s obitelji osnovao u indijskoj dolini Kullu.

MAJSTOR PLANINA Nicholas Rörich bio je neumoran svjetski putnik, ali i izuzetno plodan umjetnik koji je iza sebe ostavio tisuće i tisuće slika te brojna književna, filozofska, antropološka i ina djela. Zaslužan je i za *Rörichov pakt* koji promiče ideju o međunarodnoj zaštiti spomenika kulture i ostalih kulturnih dobara u miru i ratu. Već je 1923. godine u New Yorku osnovan njegov muzej koji je među ostalim organizirao takozvane posudbene izložbe diljem svijeta.

Zahvaljujući jednoj takvoj Moderna galerija u Zagrebu došla još 1933. u posjed deset Rörichovih slika, koje smo ovih dana imali priliku vidjeti uživo. Naime, početkom veljače u Studiju Josip Račić Moderne galerije na izložbi nazvanoj *Nicholas Rörich - Mistično putovanje* autorice Dajane Vlasisavljević izloženo je tih deset slikarevih djela sljedećih naziva: *Idoli*, *Paranirvana*, *Sang-Čeling* (iz *Sigham* serije), *Kangchenjunga*, *Jutarnja procesija*, *Takuristan* (iz *Lahur* serije), *Ašram* (broj 2 iz *Ašram* serije), *Tibetanski stan*, *Zapovijed gospodara* i *Put u Kailas*. Već se iz navedenih imena naslućuje autorova preokupacija indijskom kulturom. Rörich je slikar krajolika, onog dalekog i nepoznatog koji posjeduje simboličku kvalitetu. Njegov omiljeni motiv su planine, nazivali su ga i majstorom planine, koje njegovim platnima donose vječnost u postojanosti, odnosno stanje produbljene svijesti postignuto mentalnom disciplinom. Bez obzira na motiv, njegove slike uvijek su potraga za kontemplacijom i mirom koje prikazuje kroz velike plohe boje s minimalnim tonskim prijelazima, a koje susrećemo na gotovo svim njegovim krajolicima. Boja u njegovom slikarstvu ima metafizičko značenje, krećući se od hladnih kombinacija plave, sive i bijele sve do komplementarnih kombinacija ljubičaste i zelene. Najznačajnija boja njegovih planinskih pejzaža jest plava, čijim različitim nijansama često na istom platnu slika i planinu i nebo, pa su takve slike prave male fantazije u plavom, a njihova jednostavnost zrači dubokom intuicijom nekog osjetljivog djeteta.

Devet od deset slika koje Galerija posjeduje nastale su 20-ih i 30-ih godina prošlog stoljeća te je samo jedna, slika *Idoli (Pogana Rusija/Staroslavensko groblje)* iz ranije faze, točnije započeta je 1901., a dovršena 1910. godine. Ta slika velikih dimenzija iskače iz ostatka prikazanog jer ne sadrži toliko specifičnosti kasnijeg slikareva stila, iako je riječ o dojmljivoj kompoziciji na kojoj lako iščitavamo tragove smjera u kojem će se Rörich uputiti. Rörich kojeg vidimo na preostalim devet slika iz fundusa Moderne galerije je slikar krajolika koji se pejzažom služi kako bi prenio unutarnje stanje, što ga je on u stanju pobuditi. A stanja koja su mu bliska ona su meditacije i mistične transpozicije u svijet unutarnjeg.

Zapovijed gospodara

Idoli (Poganska Rusija), 1910.

— RÖRICHOVE SLIKE SU POTRAGA ZA KONTEMPLACIJOM I MIROM KOJE PRIKAZUJE KROZ VELIKE PLOHE PLAVE BOJE, A NJIHOVA JEDNOSTAVNOST ZRAČI DUBOKOM INTUICIJOM NEKOG OSJETLJIVOG DJETETA —

SEDMAM ČAKRI Slika *Zapovijed gospodara*, možda najupečatljivija među izloženima, prva je verzija tog motiva, dok je druga verzija te slike nastala šesnaest godina kasnije, 1947. godine, ujedno i posljednja slika koju je Rörich naslikao. To platno prikazuje Gesar-kana, junaka-boga Tibeta i Mandžurije, kojeg vidimo s leđa kako sjedi na obronku planine promatrajući planinske vrhunce i rijeku što među njima vijuga. Njegovu kontemplaciju prekida bijela ptica koja se obrušava prema Gesaru donoseći mu “zapovijed gospodara”. Slikom dominira plava boja udaljenijih vrhunaca koja u prednjem planu prelazi u ljubičastu i u konačnici u smeđu kojom je prikazan Gesar i najbliži nam obronci. Teško je ne povezati dominaciju plave i ljubičaste s činjenicom da se te boje povezuju s posljednje dvije od sedam čovjekovih čakri, od kojih je šesta takozvano “treće oko”, a sedma povezuje s nebeskim. Rörich prenosi unutarnje stanje junaka čija se duhovna postojanost zrcali na krajoliku kojeg promatra. Izostanak detalja i opisnih elementa, svodenje motiva na shematiziranu formu, naglašena plošnost i inzistiranje na velikim plohama boje na slikama krajolika na kojima nema ljudskog lika kao što su *Put u Kailas*, *Stan poglavice* i *Kangchenjunga*, upućuju na potrebu simboličnog čitanja prikazanog. Plavi planinski vrhunci prikazani na svim tim platnima

rastvaraju se u prostor čija je osnovna karakteristika metafizička punina. Promatrač takvog krajolika zapravo cijelo vrijeme gleda unutra, pronalazeći u pravilnim plavičastim konturama prirode oživotvorenje onog osjećaja što ga se povezuje sa stanjem produbljene svjesnosti. Slike planinskog krajolika postaju pejzaži unutarnjeg putovanja kojim kroči onaj koji uvijek teži višem, kako je to opisao Tolstoj. Možda najljepša među izloženim slikama, *Jutarnja procesija*, nastala 1931., prikazuje jednostavnu bijelu građevinu ispred koje se proteže niska nerazpoznatljivo sitnih ljudskih figura. Iznad njih smjestilo se besprijekorno plavo nebo i obrisi susjedne, također plave planine. Polovinu slike tako čini jednolična ploha čije je plavilo apstraktnije i od najčišćeg neba. U njemu su se smjestile misli onih koji u ljubičastom polumraku koji vlada dnom hodaju moleći za milost nedokučivog plavetnila. ■

SJAJ U TAMI

O LJEPOTI U SLIKARSTVU, ARHITEKTURI, ŽIVOTU. UZROCI I POSLJEDICE NESVAKIDAŠNJEG DOŽIVLJAJA

MIRKO S. BOŽIĆ

Neke od najljepših stvari u životu čovjek otkrije sasvim slučajno, neplanirano. Tako je bilo i sa mnom, barem kad je u pitanju Josip Mijić. Sada već davne 2003., zatekao sam se na širokobriješkoj ALU u društvu mog prijatelja Zorana Zelenike, tada još uvijek studenta grafike, koji me bio poveo u mali obilazak zgrade Akademije. Švrljali smo po kabinetima, golema stara zgrada djelovala je poput instrumenta - škripeći podovi, klepet otvorenih prozora, topot studentskih nogu na stubištu. Osjećao sam se kao riba u vodi među svom tom kreativnom energijom, sve je to bilo prekrasno, ali većini tih radova nedostajalo je ono nešto, što nadilazi granice okvira slike ili grafike. Ono što te učine za nos i natjera te da se ponovo okreneš i razmišljaš o tome što vidiš. A tada sam u prostorijama postdiplomske klase naišao na crna, monokromatska platna velikih dimenzija i stao kao ukopan. Ovo je bilo nešto potpuno drugačije, osjetio sam ono štipanje po nosu. Bilo je to pravo otkriće, kao neki likovni aha-trenutak. Povukao sam Zorana za rukav i počeo ga ispitivati o autoru. "To je Mijić", odgovorio mi je.

To je bilo to. Od toga trenutka, na svakoj mostarskoj skupnoj izložbi tražim Josipa Mijića i uvijek ga prepoznajem na prvi pogled. Od tada je prošlo već sedam godina, ali ja još uvijek tražim Mijića kao što Mirko S. Kojotovski traži svoju Pticu trkačicu. Tako je bilo sve donedavno, kada je u mostarskoj galeriji Aluminij otvorena njegova samostalna izložba *Život u kutiji*. Na izložbi je prikazan ciklus djela u kombiniranoj tehnici. Mijić djeluje kao asket pa su samim time i ova djela pravi *coup de force* jednostavnosti, nema tu razmetanja ni masturbiranja bojom i morfologijom. Ali zato semantike ima u izobilju.

Josip Mijić se rodio 1975. u Travniku. Kako to kod ljudi na ovim prostorima obično biva, život ga je pretvorio u nomada pa danas živi na relaciji Široki Brijeg-Split. Neke od nas taj nomadizam pretvori u vječne lualice, a neke nagna da se smire i nađu dom. Autor *Života u kutiji* pripada u ove druge pa je ova izložba na neki način i svjedočanstvo o pronađenom miru. Diplomirao je slikarstvo ALU Široki Brijeg 2002., u klasi prof. Ante Kajinića, gdje je također pohađao postdiplomski studij Ars Sacra, koji je završio 2005. Danas predaje na ALU Široki Brijeg. Mijić je, u kontekstu sakralne umjetnosti u BiH, neobičan paradoks. U zemlji u kojoj je sakralna umjetnost doživjela procvat nakon pada komunizma, s dolaskom vjerskih sloboda nekako je neopaženo otišao dobar ukus. Umjetnost koju danas često imamo priliku vidjeti po crkvama i samostanima nevjerojatno je nazadna - od banalne bukvalnosti do izmišljanja tople vode u vidu hrpe pseudostilova koji prekrasno odražavaju vrlo rašireno licemjerje pseudoduhovnosti. U tom i takvom kontekstu umjetnost Josipa Mijića strši, narodski rečeno, kao krme u Teheranu. Najbolji primjer su njegovi vitraji u crkvi u Masnoj Luci, u parku prirode Blidinje. Postavljeni u male, četvrtaste prozore u niz sličan slide-showu, u svojoj razlomljenoj linearnosti pokazuju više

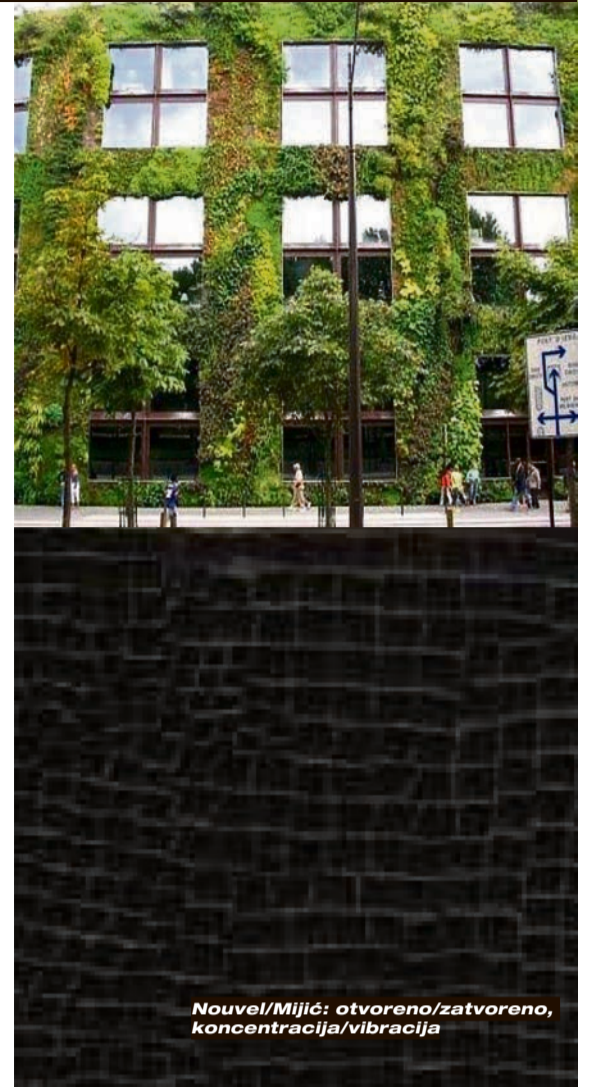
dodirnih točaka sa apstrakcijom maurskih *azulejosa* i apstraktnim ekspresionizmom Barnett Newmana nego tradicionalnom sakralnom umjetnošću. Nisu deskriptivni, ali su narativni, prepuni unutarnje tenzije i 'istegnute' prostornosti. U eteričnosti boja osjete se daleki, ali ipak čitljivi odbljesci Le Corbusierove crkve Notre-Dame u Ronchampu - svjetlo se pretvara u arhitektonski i likovno koordiniran osjetilni prostor, neopipljiv i stoga fluidan i slobodan. Na taj način, Mijić unutarnji, zatvoreni prostor crkve pretvara u neku vrstu arhitektonske *camere obscurae*.

Lucio Fontana uveo je vanjski prostor u sliku, a Mijić platno ne samo da ne otvara, već ga hermetički zatvara okretanjem samog platna zidu, intervenirajući zatim u blind-ram. Ovim metaforičkim okretanjem leđa gledatelju, autor podcrtava svoju potrebu za privatnošću. Budući da je i nekomunikacija vrsta komunikacije, ovo zatvaranje vrata još više golica gledatelja da ih otvori, da zaviri, barem kroz ključanicu. Gledalac jest jednako voajer, jer je svaka iskrena umjetnost - poput ove - emotivni egzhibicionizam koji razotkriva svog autora. Odbijajući da mi pokaže sebe, autor mi pokazuje mene samog, a slika se pretvara u ogledalo u kojem se odražava istina onog koji je promatra. Neki put mi se sviđi ono što vidim, neki puta ne. Moj vlastiti mrak. A u mraku sve izgleda ljepše, tajanstvenije i izazovnije. Crnina ovih slika čin je čovjeka koji je sa sobom načistu i koji dobro zna tko je. Ako Fontanine slike funkcioniraju kao propusna, apstraktna membrana, Mijićeve 'kutije' funkcioniraju kao nepropusna, čvrsta zaštitna opna. Sjajne crne plohe, duboke i teške kao granit razbijene su otvorima i cezurama, ponegdje i LED žaruljama čije svjetlo razbija vizualnu monumentalnost platna. Kao ono metaforičko svjetlo na kraju tunela. Ova tehnička 'nadogradnja' djela poprima potpuno drugačiji smisao kada čovjek upozna Josipa Mijića. To svjetlo simbolizira njegovu obitelj, uporište koje ljudskom životu daje ono što ram daje slici - okvir unutar kojeg egzistira i u kojem se realizira. Monokromatski ritam slike autor povremeno prekida minijaturnim šupljina u plohi, često asimetričnim poput neke slučajne greške u algoritmu, no ovdje ništa nije slučajno pa samim time ne može biti ni pogrešno. Ovisno o kutu gledanja, ove slike djeluju poput živog, pulsirajućeg organizma, kakva neobična ekosistema. Padaju mi na pamet vertikalni vrtovi Jeana Nouvela na fasadi pariškog muzeja Quai Branly.

Ovo nisu slike koje kupujete planski, da vam idu uz kauč. Ili tapete. Ili što već. Ovo nije umjetnost za konformiste. Mijićeve slike ne traže gledatelja, već je on taj koji traži njih. Ne pretendira na banalnost figurativnog slikarstva i ne može ih se tumačiti kao dnevno-politički *statement*, barem ne u onom smislu u kojem su to djela autora tzv. nacionalne patetike. Pojednostavljeno rečeno, ovo nije slikarstvo za malograđane. Njime se ne možete razmetati, ne osvaja na prvu loptu. Prije bih rekao da vas tjera na razmišljanje. Ta tamna dubina poziva da u nju uroniš i pronađeš je u sebi. Komunicira s

nečim arhetipskim u tebi, nečim što je preživjelo ispod svih tih slojeva koje je civilizacija nataložila na nama. To nešto, pulsirajuće i skriveno, Mijić izvlači na površinu svojih radova i tjera vas da se suočite sa samima sobom. To znam zato što mi se to desi svaki put kada promatram njegove radove. Pred Mijićem se ne možeš sakriti, kao da si potpuno gol. Izvlači te iz čahure. A slike koje vidimo na ovoj izložbi prepune su malih crnih čahura od papira koje, složene u vibrirajuće, gotovo arhitektonične kompozicije, predstavljaju ljude. Njihove male svjetove, udobno tapecirane, izolirane, na sigurnoj udaljenosti od drugih.

Ova poetika otuđenja nimalo ne iznenađuje. Podsjeti me na to koliko rado etiketiramo Zapadnjake kao hladne i distancirane, a zapravo smo i sami potpuno otuđeni od okoline u kojoj živimo, ponajprije zbog straha. Mijić nam ponešto govori o tom strahu od drugih i njegovom paralizirajućem učinku na ljudsku psihu. Zbog njega se zatvaramo u sebe i pretvaramo u pijavice koje crpe tuđu energiju i vrijeme. Čovjek nije stvoren samo da bi upijao već i da bi emitirao. U današnjem vremenu koje uzima sve, ali ništa ne nudi za uzvrat to je postalo gotovo anakrono. Od tebe se očekuje da upijaš sve to duhovno smeće kojim te svijet zapljuskuje i da ne reagiraš na njega, već da budeš poslušni konzument. Netko je jednom rekao da smo odavno naučili paziti što unosimo u naša tijela i da sada trebamo naučiti paziti što unosimo u naše umove. Slike koje vidimo na ovoj izložbi nemaju takvih ambicija. Više se radi o dokumentu osobne razočaranosti praznom materijalnošću svijeta u kojem je sve postalo generičko i zamjenjivo. Dokumentu povratka samome sebi i zahtijevanja prostora za sebe, kog je potrebno ograditi i pretvoriti u kutiju, odakle proizilazi njegova već spomenuta arhitektoničnost. Ta 'izvojevana' samoća možda doista jest Mijićeve najveća pobjeda, rekao bih veća čak i od njegove pobjede na Međunarodnom natjecanju u mini-otisku u Cadaquesu 2007. godine. A znajući da živimo u svijetu u kojem je teže ostati anonimniji nego postati slavan, ova mala intimna pobjeda poprima puno veće i ozbiljnije razmjere. Bez obzira na to u kojem će smjeru Mijić krenuti u budućnosti, ovaj ciklus zasigurno snagom svoje gestualnosti predstavlja neku vrstu zaštitnog znaka, element stilske i likovne prepoznatljivosti koji je, kako svjedoči izložba u Galeriji Aluminij, dovoljno rafiniran i promišljen da postane

Nouvel/Mijić: otvoreno/zatvoreno, koncentracija/vibracija

Život u 'kutijama': Marrakech i New York

ŠEZDESETE - SLATKE ILI GORKE?

Slatke šezdesete
JE DUGOTRAJAN
EKSPERIMENTALNI
ISTRAŽIVAČKI PROJEKT
KOJI ISTRAŽUJE
SKRIVENE TERITORIJE
REVOLUCIONARNOG
RAZDOBLJA 1960-IH, VIDENE
IZ SUVREMENIH UMJETNIČKIH
I TEORIJSKIH PERSPEKTIVA

MATKO MEŠTROVIĆ

Povodom projekta *Slatke šezdesete: Pokreti i prostori* čiji su suorganizatori tranzit.at i WHW, u okviru Act 4, 8. šangajskog bijenala

Moram priznati da me je naslov projekta *Slatke šezdesete* veoma iznenadio. Nakon što je jedno povijesno razdoblje u nas proglašeno "socijalističkim paklom", a da u javnom mnijenju nije bilo nikakvog ozbiljnijeg prosvjeda; nakon što su bezbrojne anateme unaprijed proskribirale svako prisjećanje na te sad već daleke minule godine i obeshrabrile svaki drukčiji vrijednosni sud o njima, otkud sada ovo eksplicitno pozivanje na njih?

Intrigantna je u tome, barem za mene, ponajviše aluzija na njihovu slatkost. Ona može podrazumijevati ugodu nekadašnjeg utopijskog duhovnog ozračja, a može isto tako značiti ironičnu provokaciju ili intenciju razotkrivanja povijesne zablude. I jedno i drugo moguće tumačenje potiče na kritičku refleksiju pa sam se ljubaznom pozivu da se pridružim projektu rado odazvao.

DRŽAVA KAO SILA IZNAD DRUŠTVA I POLITIKA KAO NJEZINA VOLJA Pripremajući se za sudjelovanje u panelu *Slatkih šezdesetih*, najprije sam pogledao što o spomenutom razdoblju kaže suvremena hrvatska historiografija. Kod mlađeg povjesničara, Ive Goldsteina rođenog 1958., koji mi se čini dovoljno vjeredostojnim, našao sam, uz najvažnije faktografske podatke, puku pozitivističku deskripciju i ocjenu po kojoj šezdesete nemaju ama baš nikakve relevantnosti za budućnost ove zemlje i hrvatskog društva. Ukratko, spominje se *Zakon o predaji tvornica na upravljanje radnicima* (1950.) koji je trebao osigurati postupni prijelaz državnog vlasništva nad proizvodnim sredstvima, tvornicama, rudnicima, željeznicama u navodno viši stupanj socijalističkog vlasništva. Provedbom toga zakona stvara se ideja samoupravljanja i razvija "samoupravno društvo". U krilu takva sustava stvoreni su neovisni privredni subjekti. Zatim se spominje *Zakon o udruženom radu* (1976.) temeljem kojeg su se trebale stvarati "osnovne organizacije udruženog rada", uz njih i mjesne zajednice kao temeljne ćelije teritorijalno udruženih građana te "samoupravne interesne zajednice". To je trebalo, objašnjava Goldstein, omogućiti neposrednu demokraciju, ali je do besmisla povećalo administriranje. Pokazalo se da ideja samoupravljanja, koja je tijekom pedesetih donosila napredak u odnosu na centraliziranu privredu, već od polovice šezdesetih, a pogotovo tijekom sedamdesetih, polako postala puka poza i forma, svojevrsan ideološko-politički okvir koji sa stvarnim potrebama društva nema nikakve veze i koji vodi i državu i društvo u slijepu ulicu.

Nužne promjene u sistemu nisu se mogle provesti, nastavlja Goldstein, jer su zahtijevale krajnje kompliciranu proceduru i republički konsenzus, za što vladajuća

— NE POSTOJI SOCIJALNA ZBILJA JEDNE ZEMLJE I JEDNOG DRUŠTVA NEZAVISNO OD KLASNIH INTENCIJA U SVJETSKOJ KONSTELACIJI —

birokracija nije imala ni sloge ni volje. Tito je ostavio paralizirani sustav, sustav kolektivnog rukovođenja, odnosno obveznih rotacija, kojemu je najveća slabost bila u tome što sam sebe nije mogao popravljati. U međuvremenu se ekonomska i politička kriza produbljivala, apatija rasla, socijalistička ideologija razgrađivala, Savez komunista gubio na ugledu, a čitav državni i društveni ustroj polako se, ali sigurno rastrojavao, zaključuje Ivo Goldstein. Pokušao sam se prisjetiti što sam ja sam tada o svemu tome mislio. Pogledao sam svoju disertaciju *Teorija dizajna i problemi okoline*, na kojoj sam intenzivno radio sedamdesetih godina i obranio je 1978. godine. Njezino zaključno 9. poglavlje nosi naziv *Društvena raspoloživost prostora i vremena* i oslanja se na Lefebvreovu tada veoma aktualnu knjigu *Urbana revolucija*. Sažeto tamo, a ovdje još sažetije, navodim njegove postavke koje su mi se tada činile važnima za razumijevanje te novoimenovane revolucije. Ne potiskujući proturječnosti industrijskog, već razotkrivajući ih sve više, kaže Lefebvre, urbano svoje unapređenje vezuje za odbacivanje ekonomskog rasta kao kvantitativnog cilja po sebi i za istovremeno usmjeravanje proizvodnje prema drugim raznolikijim ciljevima kvalitativnog razvoja. To pretpostavlja oslobađanje od svih reduktora urbane prakse, to jest radikalnu kritiku države kao sile iznad društva i politike kao njezine volje, a time i odbacivanje urbanizma kao teorije i prakse koja je, spadajući u vlasništvo države, istovremeno i antiteorija i antipraksa.

DA BI SE OSLOBODIO PUT, VALJA RAZBITI MODELE Kao prenosilac jedne ograničene i tendencijske racionalnosti, čiji je predmet i cilj oblikovanje političkog prostora, tek prividno neutralnog i nepolitičkog, urbanizam zabranjuje misli da postane razmišljanje o mogućem (odbljesak budućnosti), zagrađuje put urbanom postavljajući na njega svoje modele; ne vidi da je riječ o sukobu nespojivom sa suvremenom političkom i znanstvenom mišlju, o sukobu upravo između puta i modela. Da bi se oslobodio put, valja razbiti modele. Ako se urbano uopće može pozitivno odrediti, jer ono ne dijeli nego spaja, onda je temeljni cilj urbanog razvoja *ponovno prisvajanje*, od strane ljudskog bića, njegovih uvjeta u vremenu, u prostoru i u predmetima. Ta se perspektiva, ističe Lefebvre, ne može shvatiti bez *sveopćeg samoupravljanja* koje urbano samoupravljanje povezuje s industrijskim, ostvarujući samoupravnu proizvodnu ingerenciju teritorijalnih jedinica, što podrazumijeva

— KAKO JE I ZAŠTO SPLASNUO INTERES ZA IDEJU, TEORIJU I PRAKSU SAMOUPRAVLJANJA, I U NAS I U SVIJETU? —

ne samo odumiranje države, nego i kraj političkog kao takvog. Te Lefebvreove postavke, potkrepljenje i drugim izvorima, razumio sam kao potrebu za aktivnošću prisvajanja uvjeta vlastitog razvitka u danom društveno raspoloživom prostoru i vremenu. To je prostor rasprostiranja društvene komunikacije kao ljudske potrebe, a vrijeme u njemu jest vrijeme aktualiziranja ljudskih potencijala kao društvene realizacije. Pridodao sam i napomenu, sve dok posljedice raspada zajednice budu trajale u klasnoj podvojenosti države i društva, privatnog i općeg vlasništva, individualne i društvene moći, bit će i politika shvaćena kao tehnologija vlasti, a njezino nastojanje oko zajednice nužno će zagovarati partikularni interes.

A evo i zaključnog pasusa: tek u onoj mjeri u kojoj se zajednica bude shvaćala i doživljavala kao način postojanja, u tolikoj će mjeri opći interes moći dopirati do partikularizirane svijesti kao artikulirana potreba smisla života. Samoupravljanje, kao samodjelatnost u prostoru i vremenu, kao rad koji iz sebe ispoljava mjerila svoga stvaralaštva, bit će u tom okviru i u tom smislu i cilj i sredstvo: budućnost u sadašnjosti.

U poslijeratnom razvoju, kako je 1978. u svojoj knjizi *Klasna borba i koncepcije razvoja* objašnjavao Luka Marković, revolucija je bila viši princip sveg našeg događanja; ona je dominirala svime pa i planovima ekonomskog razvoja. Ako se ponegdje u konkretnim procjenama i promašilo, sama je praksa to ispravljala, jer su sve posebne namjere i sve posebne prakse bile upravljane iz jedne više ukupne prakse, iz revolucije. To jest, na pretpostavci mijenjanja postojećih društvenih odnosa. Otuda se, po njegovom mišljenju, za prave komuniste problem dugoročnog razvoja Jugoslavije ponovno javlja kao *problem revolucije danas i ovdje*. Ali je, umjesto konkretne povijesne analize položaja i povijesnog interesa klasa i frakcija klasa, diskusija o našoj budućnosti prebačena s terena *društvenog razvoja* na teren *ekonomskog razvoja*, to jest apstraktno, nehistorijski, naizgled nadklasno shvaćenog *ekonomskog utiliteta*.

ČOVJEK KAO OSNOVNA VRIJEDNOST Čitav moj intelektualni napor tih godina – kraja sedamdesetih i početka osamdesetih – bio je zaokupljen latentnom tematikom preispitivanja, prepoznavanja i razaznavanja realnih pretpostavki za povijesni ishod potencijalnih revolucionarnih polazišta; teorijskom i praktičkom premošćivanju razdaljine između utopije i zbilje, tim više što je diskrepancija između očitog i obećanog, deklariranog i ostvarenog, doktrinarnog i istinskog, bivala sve vidljivija. Tek tada sam se upustio u ozbiljno čitanje Marxa. U knjizi u kojoj sam sakupio radove iz tog razdoblja stavio sam ovu napomenu: *Ovaj zbir tekstova predajem čitaocu s uvjerenjem da će blagonaklono prihvatiti moj napor da se uputim u ono što ne znam, ali za što znam da bi valjalo znati drukčije nego što se zna. U svijetu smo svi po svojoj svijesti o vlastitom životu, a vlastiti nam svijet priječi svijest o sebi: na društvenom rastojanju od mene do drugoga.*

Na međunarodnoj konferenciji *World Communications: Decisions for the Eighties*, (Annenberg School for Communication, Philadelphia), desetak dana poslije Titove smrti, podnio sam svoj prilog *Svijet kao komunikacijski proces: postavljanje paradigme*. U njemu nema ni jedne riječi o samoupravljanju, ali je implicitno prisutno propitivanje njegovih teorijskih i povijesnih pretpostavki. U jednom dijelu teksta iznesene su i ove misli: *Pojava svijesti o tome da društveni sistemi nisu prirodna činjenica koju se ne bi moglo dovoditi u pitanje i mijenjati, istina je otkrivena tek prije stotinjak godina. Danas je svi priznajemo i sva današnja društva nastoje razviti snažne predodžbe o svojoj budućnosti, nadajući se da će u nju i dospjeti. Ako su te mentalne slike o mogućem društvenom preobražaju opći motivacijski pokretač i društva i društvenih jedinki, ono što je za naše saznanje bitno jest društveni proces njihova formiranja u kojem se i sami nalazimo. Dogovorimo li se da je osnovna vrijednost čovjek, onda mjera društvenih mogućnosti slobodnog razvoja svih sposobnosti individuumu postaje osnovnim kriterijem za odgovor i na prvi i na drugi dio najkritičnijeg pitanja: kako se*

nešto može društveno vrednovati i kako se može vrednovati neko društvo.

Ako postoji dijalektičko jedinstvo između idejno-političke svijesti o društvu i objektivne društvene statike i dinamike, to jedinstvo mora postojati i između pre-

dođbe koju netko ima o društvu i predodžbe koju ima o svom položaju u tom društvu. Naša ograničenost nije u tome jesmo li ili nismo slobodni, nego u tome što smo slobodni učiniti, živjeti u ekonomskom sistemu koji je na temelju *pretvaranja rada u robu* pronašao načine da eksploatira sve svoje okoline – geografsku, ljudsku, prirodnu i vremensku – i koji se, nastavljajući tako, danas po svemu sudeći susreće s onim krajnjim u toj eksploataciji – s eksploatacijom vlastite budućnosti.

Svojim višestoljetnim naporima građanska je misao stvarala pretpostavke za vlastito prevladavanje, jednako kao što je i kapitalistički način proizvodnje, iz kojeg i za koji ona govori, oduvijek proizvodio svoju povijesnu alternativu. Oslobođenje revolucionarnog potencijala pojmljivo je jedino iz perspektive onog subjektiviteta koji svojim oslobađanjem oslobađa rad – subjekt-supstanciju povijesti, čovjeka i prirode. Promišljajući pitanje što je *komunikacija u tom smislu*, odgovor ćemo tražiti utvrđujući koji i kakvi uvjeti pospješuju oslobađanje toga subjektiviteta (rada), to jest kako se on očituje i prepoznaje u društvenom procesu komunikacije:

Što je njegov način društvenog očitovanja na razini informacije?

Što je njegov način povijesnog djelovanja na razini društvene organizacije?

Što je njegova svijest na razini epohe kao vijest jedinstva predodžbe, misli i akcije, kao samodjelatnost, to jest praksa istinito-svjesnog bitka?!

PROMISKUITET GRAĐANSKE ZNANOSTI U raspravama o koncepciji dugoročnog razvoja Jugoslavije i ja sam se na poticaj časopisa *Naše teme* uključio jednim ambicioznom tekstom naslovljenim *Vremensko-prostorna orijentiranost samoupravnih interesa i društveno planiranje*, s još ambicioznijim naslovom prvog odjeljka: *Intencije, modaliteti i oznake očitovanja društvenog subjektiviteta u društveno-ekonomskom prostoru – aproksimativni sistem kriterija*. To je bio samo pokušaj da se postave neka bitna pitanja:

Tko i kako analizira društvene potrebe i na osnovu čega utvrđuje razvojne prioritete; to jest, kakva je subjektivna sposobnost društva da te potrebe objektivno procjeni i kakvi su objektivni uvjeti te subjektivne procjene na razini radne organizacije, lokalne i šire društveno-političke zajednice te velikih međunarodnih cjelina.

Što su objektivne determinante postojeće prostorne organizacije proizvodnje, kako one određuju interese proizvođača, a kako i koji interesi proizvođača mogu pridonijeti da se oni proizvodno povežu u vremenu i prostoru na pojedinim od spomenutih razina.

Tko i što (subjektivno i objektivno) može pridonijeti da se kritički raspoznaju oblici društvene svijesti kao izraz dominantnih proizvodnih odnosa i kako može pridonijeti da se promijeni njihov objektivni karakter subjektivnim djelovanjem na svim spomenutim razinama.

Bilo je, naime, razvidno da *Društveni plan Jugoslavije* za razdoblje od 1976. do 1980. godine, formuliran ekonomistički, nema mobilizirajuću i organizirajuću sposobnost koja se od njega očekuje, ne samo zato što je sam po sebi apstraktan, nego prvenstveno zato što apstrahira od dijalektike stvarnosti i što problematiku društveno-ekonomskog razvoja shvaća na homogenom terenu apstraktno postavljene ekonomske teorije. Tada sam ustvrdio i sljedeće: promiskuitet s građanskom znanostu u našoj teorijskoj praksi očituje se i u njezinoj sposobnosti da političke probleme ostvarivanja socijalističke samoupravne ideologije prikaže kao teorijske – i, obratno, teorijske kao političke; da ekonomske probleme društvenog razvoja svede pod kapu političke ekonomije i politiku društvene ekonomije izjednači s ekonomskom politikom. Iz tog njezinog interesnog vidokruga ustoličenja u političkoj vlasti svi su razvojni problemi kvantifikabilni i daju se objektivizirati. S tim iluzijama ekonomska teorija zavodi i političku praksu u svim momentima disperzije njezine klasne svijesti.

Ne postoji socijalna zbilja jedne zemlje i jednog društva nezavisno od klasnih intencija što se ispoljavaju u svjetskoj klasnoj konstelaciji i u svjetskom društvenom procesu, niti opće i posebne interese jednog društva

generira samo priroda njegove vlastite društvene strukture. Svestranim poimanjem dijalektičke vezanosti njegovog povijesnog položaja i strukturalnih elemenata koji su tim položajem određeni revolucionarna teorija/praksa tek i može objektivno/subjektivno procijeniti, u čemu je i što je revolucionarni razvojni potencijal društva i kako valja kreativno razvijati modalitete njegove aktualizacije i njegovu interesnu strukturiranost. Jer, interesna vremensko-prostorna orijentiranost – bilo da je motivirana egzistencijalno, bilo reproduktivno, bilo produktivno – određuje i spoznajnu razinu akcionih pobuda i njihovu vrijednosnu interpretaciju, od čega u konačnici zavisi prosječno ponašanje u svakom socijalnom prostoru: prema ostvarivanju postojećih mogućnosti i prema mogućnostima ostvarenih postignuća, ali i prema postignuću neostvarenih mogućnosti u samorealizaciji pojedinca, pojedinih dijelova društva i svekolike društvene zajednice.

Kako je i zašto golemi interes za ideju, teoriju i praksu samoupravljanja, i u nas i u svijetu, naglo splasnuo?

Zašto više nema ni jednog sveučilišta gdje se njegovi povijesni korijeni i iskustva istražuju?

Zašto danas i najistaknutiji mislioci demokracije i revolucije to iskustvo jedva spominju pa i oni koji govore o autonomiji, imperiju, mnoštvu i zajedničkom?

Je li objašnjenje samo u posljedicama pada Berlinskog zida, ili i u uzrocima toga pada? **E**

Suprotno danas prihvaćenim velikim naracijama i povijesnim kanonima, *Slatke šezdesete* ne razmatraju procese 1960-ih kao erupciju vulkana i njegove sve slabije udarne valove i odjeke u ostalom svijetu, nego kao određeno opće društveno-kulturno, političko i ekonomsko stanje koje se razvija u globalnom kontekstu i određuje razvoj paralelnih moderniteta, povezanih s razvojem raznih radikalnih društveno-političkih i kulturalnih procesa u svim dijelovima svijeta.

UMRO JE ČUVAR ZAGREBA

SAŠA ŠIMPRAGA

In memoriam Fedor Kritovac,
22. kolovoza 1938. – 28. siječnja 2011.

U sagledavanju cjeline kao što je jedan ljudski život neminovno se mora pogriješiti, jer naša su viđenja osobna, uvjetovana i često posve pristrana. Pa ipak, ako je naša društvena slika skup tuđih mišljenja, sve ono što će ući u službene biografije o osobi Fedora Kritovca odražavat će životni put koji je nedvojbeno zadužio kulturu u kojoj je djelovao.

Po temeljnom obrazovanju bio je arhitekt, no njegovi su interesi daleko nadrasli arhitekturu kao profesiju kojoj je k tome pridodao onu sveobuhvatnu dimenziju, riječi su Tomislava Premerla izrečene na komemoraciji održanoj u Društvu arhitekata Zagreba. Društvene znanosti doktorirao je u području urbane sociologije, no ni taj okvir nije zadržao njegovu širinu, kao jednu od Kritovčevih temeljnih karakteristika. Rad u Centru za industrijsko oblikovanje – prvom projektom birou u nas koji se bavio dizajnom, i kasnije Institutu građevinarstva Hrvatske, bio je tek formalni okvir unutar kojeg također nije ni približno smješteno sve ono što se veže uz njegovo ime. Da bi ga se približilo, potrebno je napraviti dublje istraživanje jer je Kritovac, kojega su zanimali urbani fenomeni, sam po sebi bio svojevrсни fenomen.

Kao njegov relativno recentni suradnik pa i sumišljenik, nisam pozvan govoriti o njegovom profesionalnom djelovanju kao cjelini budući da taj opus tek čeka svoje vrijeme koje će ga prije svega otkriti, i to ne samo zato jer Fedor to zaslužuje, već zato jer iz toga možemo učiti. Kroz druženje, dijalog, prepisku i suradnju zadnjih godina njegova života, Kritovac se otkrivao kao inspiracija i neiscrpan izvor podataka i znanja. Znao je gledati cjelinu i vidjeti detalj, reći će Snješka Knežević. U njegovim otkrivanjima bio je očit talent promatrača. Članstvo u mnogim društvima, od Društva arhitekata Zagreba, ULUPUH-a, Društva povjesničara umjetnosti do Hrvatskoga društva karikaturista itd., još su jedan pokazatelj njegove svestranosti, intelektualne širine i senzibiliteta. Taj je interes kulminirao ponajviše na temama urbanog prostora kao mjesta stvaranja, proizvodnje, potrošnje, primjene i odbacivanja artefakata, kao mjesto boravljenja i putovanja, interakcije vizualnih, audio i multimedija, itd.

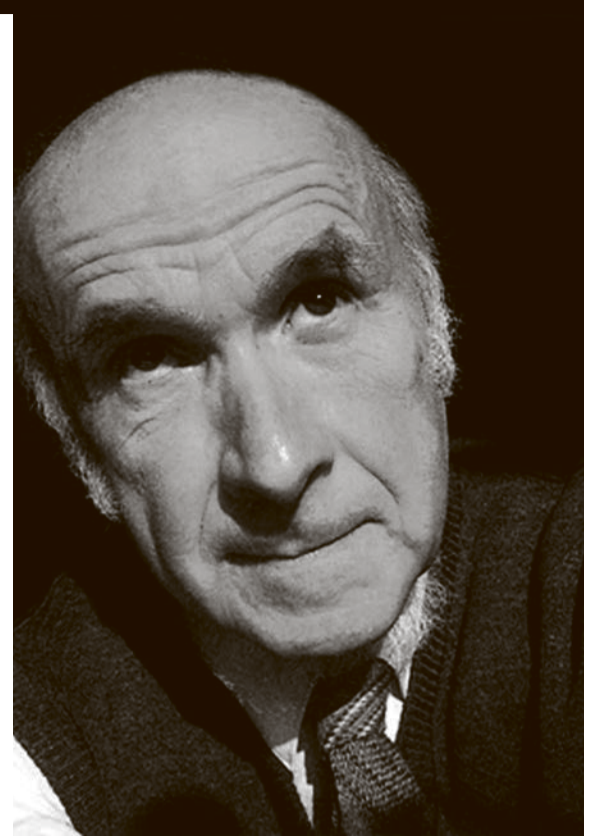
Njegov stručni, znanstveni, edukativni, publicistički i javni rad bio je usmjeren prema kulturnim, umjetničkim, sociološkim, tehnološkim, marketinškim, organizacijskim, kreativnim i kritičkim aspektima suvremenoga života. Kritovac je sasvim sigurno pionir integralnog promišljanja prostora u nas. Između ostalog, prije svih započeo je problematizirati zagrebačku urbanu opremu, a njegov interes i djelovanje nemoguće je svesti na manje nego oblikovanje cjelokupne čovjekove okoline. Kao predodžba njegova osebnog interesa može poslužiti neki od naslova njegovih tekstova: *Literatura i banane* (prodaja starih časopisa i knjiga na ulicama), *Poziv na ples* (plakati za plesne

škole i plesove u gradu), *Skulptura u vrtu* (elementi opremanja i uređivanja predvrtova i vrtova), *Kockice i kesteni*, *New York Lights*, *Čikovi u gradu*, *Iznimke* (samonikla stabla na istaknutim mjestima u gradu), *Parole* (stari novi politički eksplicitni grafiti u Zagrebu), *Javni prostor kao deponij*, *Ulice na planovima i u sjećanjima*, *Pseća prava*, *Potrošaču s ljubavlju...*

DOPRINOS KULTURI PROSTORA Kada bismo njegovo djelovanje pokušali vizualizirati prikazujući ga na karti grada, a gradovi u pravilu funkcioniraju na temelju hijerarhije mjesta, onda bi Fedorovi putovi bili oni utabani puteljci koji skreću sa zadanih staza, koji su sporedni, ali koji su praktičniji, zapravo korisniji pa često i bolji.

Utoliko je i njegov lik bio poput grada koji je istraživao. Svojom je progresivnošću više odražavao potencijale i budućnost, nego vrijeme u kojem je djelovao. Možda i zato njegova osoba nikada nije bila postavljena na pijedestal, bilo uvažavanjem koje bi izlazilo iz relativno uskih okvira prijatelja, suradnika i poštovatelja, bilo javnim priznanjima koje je nedvojbeno zaslužio. Konačno, ni njegov karakter nije bio taj koji je tražio takav oblik pažnje. Bio je samozatajan i profinjen. Njegova erudicija nenametljiva i očita. Njegovo čitanje prostora bilo je oštroumno i zadivljujuće, a njegov doprinos kulturi prostora – ogroman. Kritovčevim odlaskom njegov će pronicav, intrigantan, analitičan i kreativan duh svakako ostaviti veliku prazninu. U fedorovskoj maniri izuzetnoga osjećaja za detalj, ne može se ne primijetiti i samo njegovo ime i prezime koje je tako zorno odražavalo njegov pomalo neobičan lik.

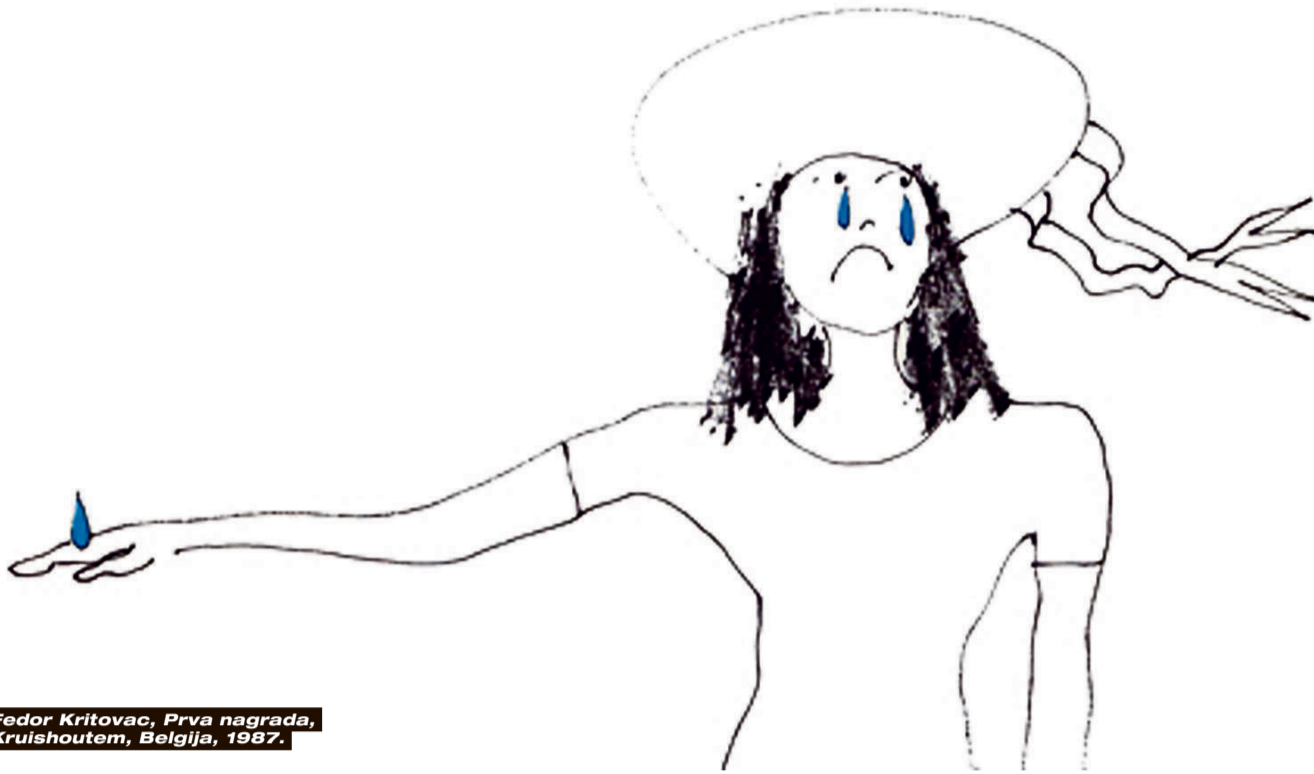
Karakteristična brada kakvu baš nitko nije imao dio je ambalaže karaktera s besprijejkornim osjećajem za mjeru. Kritovčeva spremnost na javno artikuliranu, utemeljenu kritiku odavala je i čovjeka visokih moralnih vrijednosti. Živio je u skladu sa svojim uvjerenjima, imao je stav, a uvijek je bio spreman na dijalog za koji je bio osobito zainteresiran. Njegov javni angažman, praktički sve do nagle smrti, dokaz je da je i u vremenu umanjene društvene odgovornosti jedan pojedinac na toj odgovornosti inzistirao čitav svoj život. Sve te karakteristike sada ostaju prije svega u sjećanjima onih koji su ga poznavali, a zrcale se u njegovim tekstovima, izložbama, zabilježenim raspravama i svakako u njegovoj duhovnoj ostavštini koju je prenio na mlade generacije prema kojima je gradio mostove istovremeno dajući i primajući. Ta "refleksivna i akcijska mreža koju je stvarao

– KRITOVAC JE SASVIM SIGURNO PIONIR INTEGRALNOG PROMIŠLJANJA PROSTORA U NAS. IZMEĐU OSTALOGA, PRIJE SVIH ZAPOČEO JE PROBLEMATIZIRATI ZAGREBAČKU URBANU OPREMU, A NJEGOV INTERES I DJELOVANJE NEMOGUĆE JE SVESTI NA MANJE NEGO OBLIKOVANJE CJELOKUPNE ČOVJEKOVE OKOLINE –

uvijek u potrazi za novim postrojbama“, za stvaranje prostora kritike grada, također je bila odraz znatizelje koja se nije mogla ograničiti. Takvim je djelovanjem omogućavao “generacijski slijed koji osigurava kontinuitet kao preduvjet svake stvaralačke povijesti“. A kako susretima s boljim i većim ljudima i sami postajemo bolji i veći, utoliko mu se duguje i zahvalnost.

Njegova suradnja na pripremnim i provedbenim programima, savjetima i kritikama najraznovrsnijih organizacija, udruga, inicijativa i pojedinaca još je bogatija od njegove publicističke biografije. Kritovčev specifičan jezik također je ukazivao na osobnost koja izlazi iz okvira. Letimičnim uvidom samo u neke od naslova otkrivamo ne samo osobu koja prepoznaje teme, već i poetičnost izraza i osobnosti. Primjerice, pišući o nestajanju novozagrebačkih improviziranih urbanih vrtova govorio je o “izgubljenom odsjaju zemaljskoga raja“. Osim brojnih tekstova, njegova prva i jedina knjiga *Otkrivanje grada*, objavljena svega nekoliko mjeseci prije smrti, pruža odličan uvid u način na koji je proživljavao i doživljavao grad. Možemo tek zamisliti kako je izgledao Zagreb gledan Fedorovim očima. O njegovim objavljenim radovima pisat će enciklopedije, leksikoni, disertacije. Njegova bibliografija broji nekoliko stotina jedinica objavljenih u nizu publikacija, no nju tek valja precizno pobrojati. Važno je istaknuti da, osim množine objavljenih članaka pa tako i u *Zarezu*, iza Fedora Kritovca ostaje i čitav niz tekstova sročanih u vidu dopisa odaslanih na adrese

Fedor Kritovac, Prva nagrada, Kruishoutem, Belgija, 1987.

najrazličitijih gradskih službi, sada raštrkanih i pohranjenih u arhivima, a koji bi mogli svjedočiti o ustrajnome angažmanu pojedinca koji je često nailazio na zidove. Ta aktivnost, iako usredotočena, nije bila ograničena isključivo na Zagreb, već i primjerice Pelješac uz koji je bio vezan. Kompleksnu ličnost odaju i brojne autorske, koautorske, interpretativno-studijske izložbe u nizu ustanova. Mnoge je urbane fenomene upravo na taj način obrađivao, i to često prvi i jedini. Neizostavni dio njegovoga života bilo je i likovno stvaralaštvo, kroz fotografiju, kolaž i karikaturu. Njegove sjajne karikature nisu bile na prvu loptu, a odražavale su intelektualizam autora.

ISTRAŽIVAČ ZAGREBA Svesti Fedora Kritovca na flanera bilo bi pogrešno. U svojoj knjizi i sâm eksplicitno navodi da njegova istraživanja nisu bila flanerski hobi. Njegova osvajanja poznatog i nepoznatog Zagreba bila su kompleksnija, njegovo čitanje grada superiorno. Za Kritovca je Zagreb bio ono što jest. Uvažavao je sva njegova lica. Grad za njega nisu samo ulice, već i naličje, reći će Radovan Delalle. Sonja Leboš to je definirala još preciznije: Kritovac je gradu ulazio pod kožu. I to neinvazivno. Sasvim sigurno je znao da su često oni koji progovore prvi, već unaprijed izgubili. On je u mnogočemu bio prvi, time doslovno otvarajući vrata promjenama u shvaćanju i koncipiranju grada, odnosa prema prostoru i – životu. Želio ga je, i opetovano pokušavao, poboljšati, a u tome je u konačnici na neki način i uspio i to činjenicom da je svjesnost o gradu i prostoru evoluirala, a Fedorova shvaćanja su gotovo postala opća mjesta. Osobito u kontekstu Zagreba, njegova svijest o važnosti javnog prostora imala je pionirsku ulogu, ne samo u promišljanju, već i u pristupu. Pionirom je, zajedno s Radovanom Delalleom, još od devedesetih, odupiranju tranzicijskim pristupima devastacije prostora. Kasnije, primjerice kao član Odbora za baštinu i prostor Društva povjesničara umjetnosti, aktivno je sudjelovao u koncipiranju dopisa u zaštitu Varšavske ulice. Sada kada podvlačimo crtu, sa sigurnošću se može reći da je doprinio ozračju građanske svjesnosti o prostoru, kojemu je jedan od prvih graditelja.

Zanimalo ga je sve. Nesenzibilizirano promatraču bi se, primjerice, njegova opaska da su zastori na uličnom izlogu ateljea zajedničke prijateljice Ane

Elizabet u Ilici na Črnomercu (opet) spuštenu, mogla učiniti sitničavom. Ali Kritovac je vodio računa o široj slici. O važnosti jednog letimičnog pogleda u dubinu lokala kroz prozor – čak i iz tramvaja, otkrivenom sadržaju, noćnom svjetlu i doprinosu toga kratkog, usputnog trenutka ukupnom iskustvu doživljaja grada. Njegov je karakter obilježavala znatiželja znalca, a njegova su traženja neprestano novoga identična karakterima gradova čija se simultanost uvijek iznova preslaže, evoluirala, degradira, unapređuje, dakle – mijenja. Jedina konstanta bio je njegov neumorni rad.

Posežući za našom prepiskom, pronalazim niz zanimljivosti poput ove:

“Uz motel – hotel (kao stvarno skrivenog mjesta) semantički je vrijedno pozabaviti se i motelom kao posebnim pojmom koji se tada projektantski i građevinski desio i u Zagrebu. Motel je došao kroz film, ne kroz arhitekturu“.

Fedor je takve stvari znao i znao ih je postaviti u kontekst.

Prilazeći temama, ma kako male ili beznačajne nekome mogle izgledati, demonstrirao je vlastitu veličinu koja je čitav njegov život bila u službi grada, a proilazila je iz autentičnog interesa. Svoja otkrivanja temeljio je sklonosti gradovima i posebice urbanim fenomenima kao najrazličitijim manifestacijama gradskog. Njegovo je djelovanje neodvojivo od Zagreba, uz koji je bio i sudbinski vezan.

POČASNI RAD Fedorova gotovo dječaka razigranost kada mi je pokazivao novu situaciju sa spomenikom Tinu Ujeviću zarobljenom između dvije ograde tijekom aktualne izgradnje, ili lijepo dizajniranu reklamu za izložbu o ljudskom tijelu na polukružnom staklu izloga na uglu Gajeve i Trga, pokazuje da se podjednako oduševljavao koliko je i kritizirao. Onda kada je to trebalo i kada, često, nitko drugi nije. Tako je u privatnoj prepisci u slučaju planiranoga kič-neboda kod ugla Vukovarske i Držićeve, uz zatiranje izvornoga urbanizma odmah primijetio i da je to jedino mjesto na kojem se s ulice vidi katedrala. Takvim je osobitim vrijednostima, a koje često budu previdene, pridavao veliku pažnju. Kada smo pričali oko planova za umetanja nove crkve na Savici, sjetio se kako bi crkvu valjalo uklopiti u neku od novih planiranih zgrada, po uzoru na onu u Zakladnome bloku, radije nego da se

za potrebe izgradnje devastira dio parka na što se pomišlja. Dakako, njegova bezbrojna zapažanja nisu zabilježena, mnoge ideje ostat će nepokrivene jer češće nije bilo prilike nego vremena koje je nalazio i u svom ispunjenom rasporedu aktera mnogih društvenih događanja. Mnogi projekti na kojima je radio pa i neki koje smo zajedno dogovarali, bez njega neće biti isti. Osobito žaljenje ide prema činjenici da nije stigao pokrenuti vlastiti blog, o čemu smo razgovarali.

Valja istaknuti da je Kritovac svoj rad nudio besplatno, volonterski i aktivistički. Bio je spreman pisati ili sudjelovati jer ga je zanimalo rješenje problema. Taj njegov, kako se u njemačkoj kulturnoj tradiciji naziva, počasni rad, također je slika osobe. Jednom me je obavijestio da negdje ne može nazočiti jer gleda emisiju *Potrošački kod*, koja problematizira odnos prema korisnicima. Takav tip aktivizma ga je zanimalo jer je i sam svoju građansku ulogu doživljavao pravom, a često i intimnom, moralnom obvezom na djelovanje. Činio je to iz uvjerenja, ustrajno, često i bez rezultata, ali u stalnom pokušaju. Spektar tih djelovanja bio je ogroman, čak i nevjerovatan, a u središtu svega bio je grad i njegova višeznačnost. Bio je pozvan reagirati, urgirati, poticati ili analizirati. Nije se ustručavao slati dopise gradskoj upravi, vijećima četvrti, mjesnim zajednicama, odborima, ustanovama, ukazujući na probleme, a nerijetko nudeći i rješenja. Pa čak ni onda kada je znao da je to uzaludno.

Bio je itekako svjestan društva u kojem je živio i zidove na koje je nailazio.

“Teško odolijevam da se ne javim, nezadovoljan s prezentacijom, i na adresu... ali prema dosadašnjim iskustvima bi to bilo neproduktivno.“

A reagirao je često, bilo kroz relevantnu analizu, bilo esejistički.

Smrću Fedora Kritovca, kako je to rekla Ana Elizabet, umro je čuvar Zagreba.

NAGRADA “FEDOR KRITOVAC”

Iza Kritovca ostaje i bogata ostavština raznovrsnog materijala koji je sakupljao desetljećima. Mnogo toga bilo je iz povijesti lokalne samouprave, a radi se o građi koja nije nigdje drugdje sačuvana budući da je na neki način smatrana marginalnom. Ali zato nije manje zanimljiva. Upravo su mjesne zajednice i centri za kulturu kao mjesta artikulacije mogućnosti društvene participacije bili mjesta kojima je Kritovac pridavao osobitu pažnju. Kroz

naše razgovore i na upite što bi se s tom vrijednom gradom moglo, sa žaljenjem je konstatirao da neke od ustanova s kojima je bio u kontaktu nisu iskazivale interes kada ju je nudio. Ipak, važno je da taj materijal dospije u okrilje ustanova koje bi ga za početak čuvala, usustavile te omogućile njegovo javno korištenje. Takvo mjesto mogla bi biti knjižnica Muzeja grada Zagreba, zagrebački arhiv ili Gradska knjižnica. Kritovac je ostavio i bogatu foto-dokumentaciju. Riječ je o fotografijama koje je sam snimao istražujući grad, čime je zabilježio sporedni Zagreb svoga vremena. Čak je i u digitalnom vremenu, kada malo što ostaje nezabilježeno, bilježio ono što izmiče pažnji, a što je znalčki znao vrednovati. Dokaz tomu je njegova knjiga koja nudi tek djelić zamjećaja. Toj je za Zagreb prevrijednoj ostavštini također mjesto u nekoj od ustanova, u dogovoru s njegovom obitelji.

A, iako je to s jedne strane posve suprotno njegovoj osobi, koja je bila samozatajna, no s obzirom na Kritovčev osobit i izuzetan doprinos kulturi prostora, moguće je oformiti i novu nagradu nazvanu njemu u čast – koja bi se dodjeljivala za doprinos javnom prostoru na polju aktivističkog, publicističkog, arhitektonskog, urbanističkog, likovnog, izvedbenog i drugog djelovanja u sferi javnog prostora Zagreba. Ona bi pokrivala ono što izmiče postojećim nagradama u pojedinim kategorijama, možda i davala naglasak efemernom licu Zagreba. Nagradu za doprinos kulturi prostora “Fedor Kritovac” trebala bi biti interdisciplinarna u svom profilu, ali i prosudbenom timu koji bi je dodjeljivao. Nositelj nagrade moglo bi biti Društvo arhitekata Zagreba, koje bi je jednom godišnje dodjeljivalo, zajednički s primjerice ULUPUH-om, Hrvatskim sociološkim društvom, Društvom povjesničara umjetnosti, možda čak i Gradom Zagrebom. Nagrada “Fedor Kritovac” afirmirala bi one prostorne akcije, forme ili izvedbe koje su kvalitetno doprinijele javnom prostoru grada, ali i trajno podsjećala na osobu čije je djelovanje neodvojivo od Zagreba.

Do sada je dr. Kritovac ukazivao i analizirao, a sada je vrijeme da se ukaže na njegov ogroman doprinos hrvatskoj kulturi. Njegova ostavština prije svega leži u učenju drugačijega pogleda na grad kojem je prilazio posve demokratično. Knjigu *Fedor Kritovac – zagrebački flaneur* koja je pred objavom i koja donosi urednički izbor iz njegovih tekstova, na žalost nije dočekao. Pa ipak, riječima Sonje Leboš, jedne od urednica te knjige, “Fedor se negdje duboko i trajno – svojim pismom, svojim jezikom i svojim vizualnim bilješkama – smjestio u trajnu prisutnost ovog grada. A grad tek otkriva Fedora“. **■**

čudna šuma KROKODILI

**NEKOVRSNA
ANALIZA ZANIMLJIVE
NOVOVALNE
PJESMICE OD PRIJE
TRIDESET GODINA
KOJA NAM GOVORI
DA PARANOJA NE
MORA BITI SAMO
SUBJEKTIVNO STANJE
BESMISLENA STRAHA**

NENAD PERKOVIĆ

*Noć je, sam sam
vrati se, strah me je*

*Jer ja neću da sam sam
jer krokodili dolaze*

*Ko su oni
i šta hoće
I što me vode
iz slobode*

*Kad ja neću da sam sam
jer krokodili dolaze*

*Nema više ništa
nema više nikoga
krokodili su pojeli sve
i tebe i mene
i njega i nju*

*A ja neću da sam sam
jer krokodili dolaze*

– Električni orgazam

Krokodili dolaze Električnog orgazma bila je jedna od onih esid-psihodelik paranoidno-proročkih novovalnih stvari koju nismo slušali laka srca i plesne noge, kako je često bio slučaj. “Ko su oni/ i šta hoće” izazvalo bi mi obavezno laganu zebnju, a dojam je pojačavao pucketavi šum vinila u zvučnicima, analogni zvuk koji je gađao u područje pleksusa, za razliku od digitalnog koji se mota negdje oko ušiju poput dosadnog roja muha i želi prodrijeti direktno u glavu. Ko su oni i šta hoće: trebalo je proći trideset godina za jasni uvid stvarnosti tog pitanja. Tada je jedino bilo jasno i izvjesno kao dan: krokodili dolaze. Oni, naime, uvijek dolaze.

KROKODILSKA NEVINOST Proteklih desetljeća nagledali smo se krokodila, a i krokodilskih suza. Krokodili po defaultu imaju čistu savjest. Barem je to jasno. Čime bi oni umrljali kristalnu bistrinu smisla svog postojanja? Oni

ziječaju i oni gutaju, to im je priroda. Oni su uvijek nevini, nedužnost im je ontološki zajamčena. Ako sjede u pritvoru radi krađe ili pronevjere, to im se pakira iz političkih razloga, ako su pod istragom zbog davnih pogroma, to im se namješta predizborno, prigovoru da kao glasačka mašinerija podmazuju zakonodavni sustav partitokratskih privilegija svoje krokodilske kaste oholim prijezirom ignoriraju, ili ismijavaju. Oni ne shvaćaju takav prigovor. Njihova elementarna savjest, ekvivalentna njihovoj elementarnoj svijesti, razumije samo input i output, ulaz i izlaz, ždrijelo i anus. Ako podignuta ruka puni trbušinu, vrijedno je, ne puni li, ne valja. Postoji li logika koja to može dovesti u pitanje?

Krokodilskim suzama plodonosno se zalijeva svakoj hulji omiljeno pribježište: presumpcija nevinosti. Dok čačkaju žlunde privatizacijskih zebri iz razjapljenih ralja, puna su im usta omiljene antipatično-bezdušne pravničke formulacije kako je svatko nevin dok mu se pravomoćno, na sudu, ne dokaže krivnja. Ima li ljepše tekovine civilizacije u močvari natrulog, sporog i potkupljivog pravosuđa kada krokodili unedogled gozbuju, granaju svoje male i velike mreže korupcije i političke manipulacije prilično sigurni, već i sasvim statistički, da im nikad nikakva krivnja neće biti pravomoćno dokazana i da će zadovoljno i veselo plutati, ogrezli u krvavu i otimačku krokodilsku nevinost do kraja dugog gušterskog života.

Logika presumpcije nevinosti naoko je jasna, očito je riječ o mehanizmu koji bi trebao zaštititi nevinog građanina od možebitne pogreške slijepog sustava, ili kakve namještaljke. Ali ta logika podrazumijeva i odgovarajući kontekst, okruženje koje traži elementarnu čestitost, građansku pristojnost pojedinaca. Međutim, u društvu u kojem pravosudni, upravljački, pa i politički sustav nije “čisti mehanizam”, nego uporabna alatka krokodilskog uma, presumpcija nevinosti je tek rekvizit u teatru apsurda. Lopova, drugim riječima, nije dozvoljeno smatrati lopovom samim time što je ukrao. Postat će to tek ako bude osuđen za inkriminirano djelo. Sudionik masovnih ubojstava nakon Drugog svjetskog rata nevin je kao rosa – pa njemu se nikad nije ni sudilo za takvo što! Diler droge iz pritvora tuži novinara radi uvrede časti i traži odštetu – staviti mu na nos njegovo časno zanimanje izaziva duševnu bol. Časno zanimanje krijumčarenja i ilegalne distribucije opijata zacijelo je časno dok se onome koji ga je zdušno obavljao pravomoćnom sudskom odlukom ne objavi krivnja? Presumpcija nevinosti! Divna stvar u zemlji krokodila! Nikakvo čudo ako svi govore o tome kako mirno spavaju i kako mirno gledaju svoj obraz svakog jutro. U svim medijima, svi ti važni ljudi, od najmanjeg do najviših u državi, uvjeravaju me da sam nedužan jer nisam ni procesuiran pravosudno, kamo li pravomoćno osuđen. Moj obraz iz ogledala blista samom vrlinom, jutrom kad se brijem. Ako sam kriminalac, i još ako vrlo dobro znam da sam kriminalac, ili ako sam samo potkupljivi državni dužnosnik, ili službenik, svejedno sam nevin i častan i ugledan i cijenjen svakog božjeg jutra, sve do onog dalekog i možebitnog kad ću se probuditi u zatvoru, pravomoćno osuđen.

Tko ne bi ispustio krokodilsku radosnicu uz takvu perspektivu?

I TEBE I MENE I NJEGA I NJU Ko su oni i šta hoće pitaju se Gile i prijatelji u toj nadasve zanimljivoj pjesmici. Jer sve je ostalo, osim tog pitanja, prilično jasno. Kad krokodili dolaze, čovjek se boji, to je jasno. Da ne želi biti sâm dok se boji, pogotovo dok se boji krokodila, i to je jasno. Da više neće biti slobode kad jednom dođu, i to je jasno, baš kao i činjenica da su sve proždri. A ako nisu, da im je to svakako intencija, i tebe i mene, i njega i nju. I da ne ostaje ništa, i nitko, nakon krokodilskog nihilističkog pohoda, i to je jasno.

Jedino pitanje koje ostaje lebdjeti u zraku i koje je zapravo stravično, stravičnije i od Štulićevih profaniranih i sad već prozirnih *Kurvinih sinova* (gdje se odgovor, neopravdano, podrazumijeva) pitanje je: tko su oni i šta hoće? Stvarno! Samo žderanje kao fatalna činjenica nije ovdje dovoljan odgovor, ili, ako stvar okrenemo, banalnost odgovora kako samo žele žderati naglašava stravičnost pitanja. Oni dolaze da bi proždri sve, u redu, ali nedovoljno, čovjek se ipak mora pitati jedino moguće pitanje: tko su oni i šta hoće? Što *zapravo* hoće?

Ako su ljudi, zašto bi onda, za majku božju bistričku, željeli biti krokodili? Ako su stvarni, autentični krokodili, zašto nose ljudska lica živeći ljudskim životima i po ljudskim običajima? Ako su krokodili, čemu onda sve te priče o presumpciji nevinosti, pravdi i pravednosti, moralu i savijesti, pa čak i svetosti? Svladali su kategorijalni aparat retorike ljudskosti, grgolje svojim raljama o etici rado i mnogo. Ali, zašto? Ako su krokodili, dovoljno je ziniti i proždrijeti. Tko su oni i šta hoće? Ako nas vode iz slobode i ako su pojeli sve, i tebe i mene i njega i nju, čemu sva ta priča o etičnosti, čemu i kome ta nepotrebna laž, a pogotovo čemu te krokodilske suze nad proždranim? Tko može svjedočiti neljudskosti kad je jednom sve ljudsko pojedeno pa više nema svjedoka njihovoj nevinosti opačini?

Ili možda ima? Pa tako krokodili možda ipak znaju, u svom ganglijskom reptilskom umu, što smo mi zaboravili u svom prestrašenom, ohladnjelom srcu. **E**

**— KROKODILI PO
DEFAULTU IMAJU ČISTU
SAVJEST. BAREM JE TO
JASNO. ČIME BI ONI
UMRLJALI KRISTALNU
BISTRINU SMISLA SVOG
POSTOJANJA? ONI
ZIJEVAJU I ONI GUTAJU,
TO IM JE PRIRODA.
ONI SU UVIJEK NEVINI,
NEDUŽNOST IM JE
ONTOLOŠKI ZAJAMČENA —**

STÉPHANE HESSEL

UVIJEK NA STRANI
DISIDENATA

Pogovor izdavača iz Hesselove knjige *Indignez-vous!*, političkoga pamfleta koji ovih mjeseci potresa francusku i europsku intelektualnu scenu

Sylvie Crossman

STÉPHANE HESSEL (Stefan Hesel) je rođen 1917. godine u Berlinu od oca Franca Hesela, Jevrejina, pisca i prevodioca i majke slikarke, ljubiteljice muzike, Helen Grund, takode spateljice. Roditelji su se sa svoje dvoje dece, Ulrichom (stariji) i Stefanom, nastanili 1924. godine u Parizu. Zahvaljujući porodičnom krugu, obojica su se kretala u pariskim avangardnim krugovima, u kojima su bili dadaista Marsel Dišan i američki vajar Aleksander Calder. Stefan je 1939. ušao u Ecole Normale Supérieure u ulici Ulm, ali ga je rat prekinuo u studijama. Naturalizovan još 1937., mobilisan je i učestvuje u "čudnom ratu", prisustvuje rasprodaji francuskog suvereniteta od strane maršala Petena. U maju 1941. pristupa u Londonu slobodarskoj Francuskoj generala de Gola. Radi u odseku za kontrašpijunažu, obaveštenja i akcije (BCRA, Bureau de contre-espionnage, de renseignements et d'action).

DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA Krajem marta 1941., noću, ilegalno se iskrcao u Francuskoj pod ilegalnim imenom Greko sa zadatkom da stupi u vezu sa postojećim pariskim pokretima, da nađe nova mesta za slanje radio poruka u London u pripremanju savezničko iskrcavanje. Potkazan, Gestapo ga je 10. jula 1944. uhapsio: "Ne može biti sudeno nekom ko je progovorio pod mučenjem", napisao je 1997. godine u svojim memoarima *Pleši sa svojim stolećem*. Mučen potapanjem u vodu, zbuñivao je svoje mučitelje govoreći im na nemačkom, svom maternjem jeziku—nakon ispitivanja otpremljen je 8. avgusta 1944., pred samo oslobođenje Pariza, u nemački logor Buchenwald. Dan pre nego što ga je trebalo obesiti uzeo je, *in extremis*, identitet Francuza koji je u logoru umro od tifusa. Sa novim imenom, Mišel Boatel, po zanimanju mehaničar na glodalici, prebačen je u logor Rotlberode u blizini tvornica stajnih trapova nemačkih bombardera Junker 52, ali srećom—sreća ga je uvek pratila—određen je za rad u računovodstvu. Beži. Uхваćen, prebačen je u logor Dora gde se proizvode V-1 i V-2, rakete pomoću kojih su se nacisti nadali da će dobiti rat. Određen u kažnjeničku grupu, ovog puta konačno uspeva da pobegne; saveznici su već blizu logora Dora. U Parizu se nalazi sa suprugom Vitjom—majkom njihovo troje dece, dva dečaka i devojčice.

"Povraćen u život, trebalo mu je, angažovanjem, dati smisao", piše u svojim memoarima bivši pripadnik slobodarske Francuske. Godine 1946., po uspešno položenom konkursu za Ministarstvo inostranih poslova, Stefan Hesel postaje diplomata. Njegovo prvo imenovanje je u Ujedinjenim nacijama gde mu Anri Ložije, zamenik generalnog sekretara Ujedinjenih nacija i sekretar Komisije ljudskih prava nudi mesto sekretara u njegovom kabinetu. Taj položaj mu je omogućio da se uključi u rad komisije zadužene da izradi ono što će zatim postati *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*.

MUČEN
POTAPANJEM
U VODU,
ZBUNJIVAO
JE SVOJE
MUČITELJE
GOVOREĆI IM
NA NEMAČKOM,
SVOM
MATERNJEM
JEZIKU

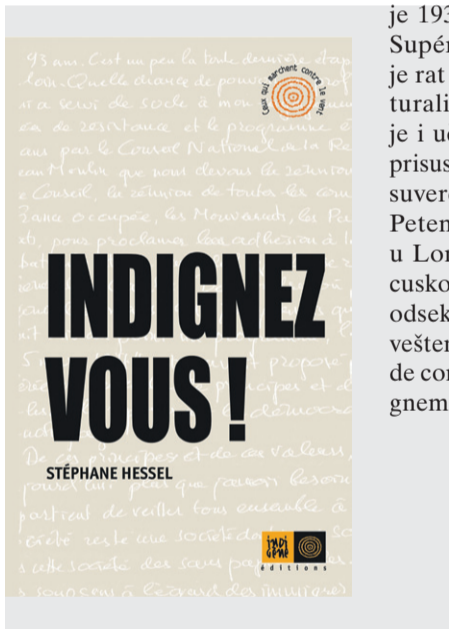
Smatra se da je od dvanaest članova njih šest odigralo značajniju ulogu: Eleanor Ruzevelt, udovica predsednika Ruzevelta preminulog 1945., aktivna feministkinja koja je predsedavala komisijom; doktor Čang [Čang Kaj-šekova Kina, današnji Tajvan] kao potpredsednik komisije založio se da *Deklaracija* ne bude samo izraz ideja Zapada; Šarl Habib Malik (Liban), izveštač komisije, često predstavljajući, uz Eleanor Ruzevelt, kao njena "pokretačka snaga"; Rene Kasen (Francuska), pravnik i diplomata, predsednik konsultativne Komisije ljudskih prava pri francuskom Ministarstvu inostranih poslova—njegova je zasluga obrada više tačaka *Deklaracije* i sposobnost da se prilagodi bojaznima izvesnih zemalja, uključujući tu i Francusku, da će suverenitet nad njihovim kolonijama biti ugrožen—njegovo viđenje ljudskih prava je bilo zahtevno i intervencionističko; Džon Peters Hamfri (Kanada), advokat i diplomata, bliski saradnik Ložijea, napisao je prvu verziju nacrtu, dokument od 400 stranica; i na kraju Stefan Hesel (Francuska), diplomata, sekretar u kabinetu tog istog Ložijea, najmlađi od svih. Vidi se koliko je duh slobodne Francuske imao uticaja na Komisiju.

ČOVJEK KOJI GOVORI Organizacija Ujedinjenih nacija je usvojila 10. decembra 1948.

godine u palati Šajo u Parizu *Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima*. Priliv novih činovnika, od kojih su mnogi bili pohlepni na dobro plaćene položaje, "osamio je marginalce u potrazi za idealima", kako je to sam Hesel napisao u memoarima, te on napušta Ujedinjene nacije. Ministarstvo inostranih poslova imenuje ga za predstavnika Francuske u okviru međunarodnih organizacija, što je prilika da se ponovo nađe, za izvesno vreme, u Njujorku i Ujedinjenim nacijama. Za vreme alžirskog rata, bori se za pravo Alžira na nezavisnost. Godine 1977., uz pomoć Kloda Brosoleta, generalnog sekretara Jelišejske palate, sina nekadašnjeg šefa BCRA, predsednik Valeri Žiskar d'Esten ponudio mu je mesto ambasadora pri Ujedinjenim nacijama u Ženevi. Ne krije da mu je, od svih francuskih državnika, najbliži bio Pjer Mendes Frans, koga je upoznao u Londonu u vreme slobodarske Francuske, i ponovo susreo 1946. u Njujorku gde je potonji predstavljao Francusku u Ekonomskom i socijalnom savetu. Napisao je da konsekraciju kao diplomata doživljava "promenom vladajuće većine u Francuskoj, dolaskom Fransoa Miterana za predsednika države" 1981. godine. "Ona je učinila, od diplomate usko specijalizovanog za multilateralnu saradnju kome su nedostajale dve godine do penzije, ambasadora Francuske". Pristupio je socijalističkoj partiji. "Pitam se zašto? Prvi odgovor: šok iz 1995. godine. Nisam verovao da će Francuzi biti toliko neoprezni da izaberu Žaka Širaka za predsednika." Raspoložujući diplomatskim pasošem, sa novom suprugom posećuje Gazu 2008. i 2009. i po povratku svedoči o potresnoj sudbini njezinih stanovnika. "Uvek sam bio na strani disidenata", izjavio je tom prilikom.

To je čovek koji ovde, u 93. godini, govori. **E**

S francuskoga preveo Mirko Krtolica.
Objavljeno na www.e-novine.com
Oprema teksta redakcijska.

BIJES PROTIV NEPRAVDE

Prijevod knjižice koja je objavljena u listopadu prošle godine, da bi u iduća tri mjeseca bila prodana u više od 600 000 primjeraka

Stéphane Hessel

Sa 93 godine u izvesnom smislu sam na kraju puta. Kraj nije daleko. Koja je to sreća biti u mogućnosti još jednom se podsetiti onoga što je bila osnova mog političkog angažmana: godina Pokreta otpora i programa Saveta Narodnog Otpora, izrađenog pre šesdeset šest godina! Zahvaljujući Žanu Mulenu koji je u okviru Saveta u okupiranoj Francuskoj organizovao sastanak svih pokreta, partija, sindikata i proglasio njihovu pripadnost borbenoj Francuskoj i jedinom vodi kojeg su svi priznavali, generalu de Golu. Iz Londona, u koji sam došao marta 1941. i pristupio de Golu, saznao sam da je Svet izradio program, prihvaćen 15. marta 1944., koji je nudio slobodnoj Francuskoj skup pravila i vrednosti na kojima će počivati moderna demokratija naše zemlje (1).

Danas su nam više nego ikad potrebna ta pravila i te vrednosti. Naša je obaveza da svi zajedno bdimo kako bi naša zajednica ostala zajednica kojom se ponosimo, a ne društvo ljudi bez ličnih dokumenata, društvo izгона, sumnji prema imigrantima, društvo koje dovodi u pitanje pravo na penziju, tekovine socijalnog osiguranja, društvo u kome su javna glasila u rukama bogatih—sve ono što bismo odbili da podržimo da smo stvarni naslednici Saveta Narodnog Otpora.

TEKOVINE POKRETA OTPORA Od 1945. godine, nakon užasnih događaja, snage unutar Saveta Narodnog Otpora su se posvetile ambicioznom preporodu. Podsetimo se, u to vreme je stvoreno socijalno osiguranje kakvo je želeo Pokret otpora, kao što je bilo zacrtano u njihovom programu: "Potpuni plan socijalnog osiguranja, namenjen da osigura svim građanima sredstva za život, u svim onim slučajevima kada sami nisu u mogućnosti da ga sebi radom osiguraju; penzija koja omogućava ostarelim radnicima da dostojanstveno dočekaju svoje poslednje dane". Izvori energije, struja i gas, ugljikopi i velike banke su nacionalizovani. Program je takođe potvrdio "povrat naciji velikih monopolističkih sredstava

OSNOVNI POVOD POKRETA OTPORA JE BILA SRDŽBA. MI, VETERANI POKRETA OTPORA I BORCI ZA SLOBODNU FRANCUSKU, POZIVAMO MLADE GENERACIJE DA ODRŽE U ŽIVOTU I PONESU NASLEDE POKRETA OTPORA I NJEGOVE IDEALE

proizvodnje, plodove zajedničkog rada, izvore energije, zemno blago, osiguravajuća društva i velike banke"; "ustanovljavanje stvarne ekonomske i socijalne demokratije, što podrazumeva oduzimanje ekonomske vlasti velikim finansijskim i privrednim feudima". Opšta korist mora imati prednost nad pojedinačnom, pravedna raspodela bogatstava stvorenih radom mora imati prednost nad novčanom moći. Pokret otpora predlaže "razboritu organizaciju privrede podređujući pojedinačne interese opštim i oslobođene od strukovne diktature nametnute po ugledu na fašističke države", a privremena vlada Republike preuzima na sebe njeno ostvarivanje.

Stvarnoj demokratiji je potrebna nezavisna štampa; Pokretu otpora je to poznato, to i zahteva braneći pritom "slobodu štampe, čast i nezavisnost u odnosu na državu, na moć novca i na strane uticaje". To potvrđuju i zakoni o štampi već od 1944. godine. No, baš to je danas u opasnosti.

Pokret otpora je zahtevao "da sva francuska deca imaju stvarnu mogućnost pristupa obrazovanju na najvišem stepenu", bez diskriminacije. Reforme predložene 2008. godine su suprotne ovom predlogu. Mladi nastavnici, čiju borbu podržavam, na kraju su odbili da primene tu reformu zbog

čega su im, za kaznu, smanjene plate. Negodovali su, "odbili poslušnost", i ocenili da su reforme previše udaljene od ideala republikanske škole, pod prevelikim uplivom moći novca i da više ne razvijaju u dovoljnoj meri stvaralački i kritički duh.

Ovim je dovedena u pitanje celokupna osnova socijalnih tekovina Pokreta otpora (2).

Neki se usuđuju reći da država više nije u stanju da osigura troškove socijalnih mera. Zar je moguće da danas nedostaje novac koji bi sačuvali i nastavio te tekovine kad se proizvodnja bogatstva od oslobođenja, u doba kada je Evropa bila u ruševinama, znatno povećala? Osim ako razlog nije činjenica da je moć novca, protiv kojeg se Pokret otpora toliko borio, danas tako velika, bezobzirna, sebična, a kojoj služe ljudi koji pripadaju vrhovima državne vlasti. Bankama, u međuvremenu ponovo privatizovanim, prevashodna briga je da osiguraju dividende i veoma visoke plate sopstvenim upravljačima, a ne opšta korist. Jaz između najsiromašnijih i najbogatijih nikad nije bio veći; a trka za novcem i nadmetanje nikad toliko ohrabrivani.

Osnovni povod Pokreta otpora je bila srdžba. Mi, veterani Pokreta otpora i borci za slobodnu Francusku, pozivamo mlade generacije da održe u životu i ponesu naslede Pokreta otpora i njegove ideale. Mi im poručujemo: nastavite, pobunite se! Odgovorni političari, ekonomisti, intelektualci i celokupno društvo ne smeju odustati od borbe niti smeju pasti pod uticaj sadašnje međunarodne diktature finansijskog tržišta koje ugrožava mir i demokratiju.

NOVI RAZLOZI ZA ANGAŽMAN Želim vam svima, svakome od vas, da imate sopstveni razlog da se pobunite. To je dragoceno. Kad nešto u vama izaziva srdžbu, kao što je to u meni izazvao nacizam, to od vas stvara borca, snažnog i opredeljenog. Time se pristupa istorijskom toku i ta snažna matica istorije treba da se održi zahvaljujući svakom od nas. I taj tok vodi prema više pravde, više slobode, ali ne one nekontrolisane slobode koju ima

lisica u kokošarniku. Ta su prava koja je *Univerzalna Deklaracija* (o pravima čoveka) zapisala 1948., opštevažeća. Ako sretnete nekoga ko ne raspolaže tim pravima, pomozite mu da ih stekne.

Kad pokušam da shvatim šta je izazvalo pojavu fašizma, šta je uzrok tome da su nas Hitler i Viši [I] savladali, zaključujem da su se posednici, obuzeti sebičnošću, užasno plašili boljševičke revolucije. Dopustili su da ih vodi strah. Ali biće dovoljno ako se, danas kao i u ono vreme, energična manjina usprotivi, imaćemo dovoljno kvasca da se testo digne. Naravno, iskustvo veoma starog čoveka kao što sam ja, rođenog 1917. godine, različito je od iskustva mladih danas. Često molim nastavnike osmogodišnjih škola da mi omoguće da razgovaram sa učenicima kojima kažem: vi nemate iste razloge da se angažujete. Za nas, pružiti otpor je značilo ne prihvatiti nemačku okupaciju, ne prihvatiti poraz. To je bilo relativno jednostavno. Jednostavno kao ono što je sledilo, dekolonizacija. Zatim rat u Alžiru. Bilo je očigledno da Alžir treba da stekne nezavisnost. Što se pak Staljinu tiče, svi smo mi, 1943. godine, pljeskali pobeđi Crvene armije nad nacistima. I mada je, kao protivteža američkom kapitalizmu, trebalo pratiti šta se dešava u komunističkoj Rusiji, kada smo saznali za velike staljinističke čistke iz 1935., potreba da se odupre tom neprihvatljivom obliku totalitarizma nametnula se kao nešto potpuno očevidno. Moja dugovečnost mi je pružila nebrojeno prilika da se pobunim.

Ti razlozi su nastali pre kao potreba za angažovanjem nego kao posledica osećanja. Kao mlad student Ecole Normale [II] bio sam pod jakim uticajem Žan-Pol Sartra, starijeg kolege. *Mučnina*, *Zid*, ali ne i *Biće i Ništavilo*, bila su za mene veoma važna dela u formiranju mojih pogleda. Sartr nas je naučio da kažemo sebi: "Odgovorni ste kao pojedinac". To je bila anarhistička poruka. Odgovornost čoveka koji se ne prepušta niti vlasti niti bogu. Naprotiv, treba se angažovati u ime sopstvene odgovornosti kao ljudskog bića. Već sam bio vatreni

sledbenik filozofa Hegela kad sam 1939. godine u Parizu ušao u Ecole Normale u ulici Ulm i pratio seminar koji je držao Moris Merlo-Ponti. Njegova predavanja bavila su se izučavanjem konkretnog iskustva, iskustva tela u odnosu na razum, razum u odnosu na čula. Ali moj prirodni optimizam, koji je činio da sam smatrao mogućim sve što se želi, upućivao me je više ka Hegelu. Hegelovo učenje smatra da duga istorija čovečanstva ima smisao: čovekova sloboda koja napreduje korak po korak. Istoriju čini niz sudara, uzimanje u obzir izazova. Istorija društva napreduje i na kraju, kad čovek dostigne potpunu slobodu, stičemo demokratsku državu u njenom idealnom obliku.

Postoji, naravno, i drukčiji pristup istoriji. Napredak koji omogućuje sloboda, takmičenje, trka da bi se imalo "uvek još više", može se doživeti kao razarajući uragan. Takvo je viđenje, uostalom, imao prijatelj mog oca—nemački filozof Valter Benjamin—sa kojim je zajednički prevodio na nemački *U potrazi za izgubljenim vremenom* Marsela Prusta. On je zaključio da slika *Angelus Novus* švajcarskog slikara Pola Klea, na kojoj lik andela širi ruke kao da želi da obuzda i odgurne nevretime, kojeg je Valter Benjamin izjednačio sa napretkom, nosi u sebi pesimističku poruku. Za Benjamina, koji je, da bi izbegao nacizam, izvršio samoubistvo u septembru 1940., smisao istorije je nezadrživi pomak iz nesreće u nesreću.

RAVNODUŠNOST: NAJGORI STAV Istina je da razlozi za pobunu danas izgledaju manje očigledni ili je pak svet previše zamršen. Ko naređuje, ko odlučuje? Nije uvek lako razlučiti koja nas, od svih postojećih tendencija, vodi. Nemamo više posla sa malobrojnom elitom čije delovanje jasno shvatamo. Nalazimo se u ogromnom prostoru koji je, to jasno osećamo, međusobno zavisano. Objedinjavanje u kome živimo nije nikada bilo toliko prisutno. Ali, u tom svetu postoje stvari koje su nepodnošljive. Da bi ih uočili, treba pažljivo gledati, tražiti. Govorim mladima: Potražite malo; naći ćete. Najgori pristup

je ravnodušnost, reći "ja tu ne mogu ništa, snaći ću se sam". Takvim ponašanjem gubite jedan od najvažnijih sastojaka koji od vas čine čoveka. Neophodan sastojak: sposobnost da se pobunite i njena posledica, angažovanje.

Već sada možemo utvrditi dva nova izazova:

Ogromna razlika koji postoji između veoma siromašnih i veoma bogatih, a koja ne prestaje da se uvećava. To je pronalazak 20. i 21. veka. Danas u svetu veoma siromašni zarađuju jedva dva dolara na dan. Ne smemo dozvoliti da se taj jaz još više širi. Sam ovaj zaključak bi morao da navede na angažovanje.

Ljudska prava i stanje u kome je planeta. Po oslobođenju, ukazala mi se prilika da saradujem na izradi *Univerzalne Deklaracije o ljudskim pravima*, koju je Organizacija Ujedinjenih nacija usvojila 10. decembra 1948. godine u palati Šajo u Parizu. Kao šef kabineta Anrija Ložijea, pomoćnika generalnog sekretara OUN, i kao sekretar Komisije za Ljudska prava učestvovao sam u izradi te *Deklaracije*. Ne mogu a da ne spomenem ulogu koju su u njoj izradili imali Rene Kasen, narodni komesar za Pravdu i Obrazovanje vlade slobodne Francuske, u Londonu 1941., koji je 1968. godine dobio Nobelovu nagradu za mir—i Pjer Mandes Frans, u okviru Ekonomskog i Socijalnog Saveta, kome su tekstovi koje smo pisali bili podnošeni na pregled pre nego što bi ih pregledala Treća komisija Generalne skupštine, zadužena za socijalna, humanitarna i kulturna pitanja. Ta komisija, kojoj sam bio sekretar, brojala je pedeset četiri zemlje članice ondašnjih Ujedinjenih nacija. Reneu Kasenu dugujemo izraz "univerzalna" prava—umesto "internacionalna", kao što su predlagali naši prijatelji Anglosaksonci. Jer to je bio izazov na završetku rata: osloboditi se pretnji kojima je totalitarizam opsedao čovečanstvo. Da bi ih se oslobodilo, trebalo je postići da se zemlje članice OUN-a obavežu da će poštovati ta univerzalna prava. To je bio način da se osujeti argument o punom suverenitetu kojim bi neka država mogla pravdati vršenje

zločina protiv čovečanstva na sopstvenoj teritoriji. To je bio slučaj sa Hitlerom koji je organizovao genocid, smatrajući sebe gospodarom u sopstvenoj zemlji. Za nastanak te *Deklaracije* je, u velikoj meri, zaslužno opšte odbacivanje nacizma, fašizma, totalitarizma a zahvaljujući našem prisustvu zasluge takođe pripadaju i duhu Pokreta otpora. Osećao sam da je trebalo raditi brzo, ne podleći lakoverno licemerju koje je bilo prisutno u izjavama pobednika o prihvatanju tih vrednosti, koje nisu svi imali nameru da iskreno sprovedu u delo a koje smo mi pokušali da im nametnemo (3).

Ne mogu odoleti želji da citiram 15. član *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*: "Svako ima pravo na državljanstvo"; i član 22: "Svako, kao član društva, ima pravo na socijalno osiguranje i pravo da ostvaruje privredna, društvena i kulturna prava nepohodna za svoje dostojanstvo i za slobodan razvoj svoje ličnosti, uz pomoć države i putem međunarodne saradnje, a u skladu sa organizacijom i sredstvima svake države." Iako *Deklaracija* ima deklarativnu a ne i pravnu snagu, ona je ipak odigrala važnu ulogu od 1948. do danas; kolonizovani narodi su je koristili u svojoj borbi za nezavisnost; ona je obogatila svest ljudi u borbi za slobodu.

Sa zadovoljstvom zaključujem da se poslednjih decenija povećao broj nevladinih organizacija, društvenih pokreta kao što je Attac (Association pour une Taxation des Transactions financières pour l'Aide aux Citoyens—Udruženje za oporezivanje finansijskih transakcija za dobrobit građana), FIDH (Fédération Internationale des Droits de l'Homme—Međunarodna organizacija za prava čoveka), Amnesty International... koji su aktivni i uspešni. Očigledno su međusobna povezanost i korišćenje svih modernih sredstava komunikacija uslov efikasnosti.

Mladima poručujem: gledajte oko sebe, naći ćete teme koje zasluzuju vašu srdžbu—postupanje prema imigrantima, ljudima bez dokumenata, Romima. Naći ćete konkretne situacije koje će vas navesti da pokrenete snažnu građansku akciju. Potražite i naći ćete!

PALESTINSKO PITANJE I DJELOTVORNOST NENASILJA

Danas me najviše ljuti situacija u Palestini, u oblasti Gaze, u Cisjordaniji [III]. Sâm taj sukob je uzrok srdžbe. Svakako treba pročitati izveštaj Ričarda Goldstona iz 2009. godine o Gazi, u kome ovaj južnoafrički sudija, Jevrejin, koji čak izjavljuje da je cionista, optužuje izraelsku armiju da je za vreme tronedeljne operacije "Liveno olovo" izvršila "dela koju mogu da se porede sa ratnim zločinima a možda, u izvesnim slučajevima, zločinima protiv čovečanstva". Ja sam sa svojom ženom ponovo otišao u Gazu 2009. godine, zahvaljujući našim diplomatskim pasošima, da bih proučio na licu mesta činjenice koje spominje izveštaj. Ljudima u našoj pratnji nije bilo dozvoljeno da uđu u Gazu. Ni tu niti u Cisjordaniju. Posetili smo takođe i izbeglički logor koji je, još 1948. godine, podigla agencija Ujedinjenih nacija, UNRWA [IV], u kome više od tri miliona proteranih Palestinaca čeka više nego nezvestan povratak na svoje posede. Što se pak Gaze tiče, u pitanju je zatvor pod otvorenim nebom za milion i po Palestinaca. Zatvor u kome su se ljudi organizovali da prežive. Naše pamćenje opsega ponašanje stanovnika Gaze, njihov patriotizam, ljubav prema moru i plažama, stalna briga o dobrobiti njihove dece, mnogobrojne i razigrane, više nego materijalna razaranja tokom operacije "Liveno olovo", recimo, bolnice Crvenog polumeseca (islamska verzija Crvenog krsta). Bili smo zadivljeni dosetljivošću kojom su podnosili nametnutu nestašicu. Videli smo ih kako, u nestašici cementa, prave cigle kako bi ponovo izgradili hiljade kuća porušenih tenkovima. Potvrdili su nam da je tokom operacije "Liveno olovo" koju je vodila izraelska armija, bilo hiljadu četiri stotina mrtvih—žene, deca, starci koji su se nalazili u logoru—u odnosu na samo pedesetak ranjenih sa izraelske strane. Delim mišljenje južnoafričkog sudije. Pomisao da Jevreji mogu vršiti ratne zločine je nepodnošljiva. Nažalost, u istoriji ima malo primera da su narodi umeli izvući pouke iz sopstvene prošlosti.

Znam, Hamas, koji je pobedio na poslednjim izborima, nije uspeo da spreči lansiranje raketa na izraelske gradove kao odgovor na stanje izlovanosti i blokade u kojoj se nalaze stanovnici Gaze. Naravno da mislim da je terorizam neprihvatljiv, ali treba priznati da odgovor na okupaciju od strane nebrojeno snažnijih vojnih snaga ne može biti samo nenasilan.

ŽELIM VAM SVIMA, SVAKOME OD VAS, DA IMATE SOPSTVENI RAZLOG DA SE POBUNITE. TO JE DRAGOCENO. KAD NEŠTO U VAMA IZAZIVA SRDŽBU, KAO ŠTO JE TO U MENI IZAZVAO NACIZAM, TO OD VAS STVARA BORCA, SNAŽNOG I OPREDELJENOG

Da li Hamasu ide u korist da lansira rakete na grad Sderot? Odgovor je, naravno, ne. Ne služi svrsi, ali se delo može objasniti beznađem stanovnika Gaze. Smisao beznađa je da se nasilje može shvatiti kao nemio zaključak neprihvatljivog stanja kojeg trpe. Tako se može reći da je terorizam neka vrsta beznađa. I da je to beznađe negativan pojam. Ne treba proizvoditi beznađe već nadu. Beznađe je uskraćivanje nade. Ono je razumljivo, rekao bih skoro da je prirodno, ali ipak nije prihvatljivo. Jer ne dozvoljava ishode koje može proizvesti nada. Ubeden sam da budućnost pripada nenasilju, pomirenju različitih kultura. Na taj način čovečanstvo treba da prevale sledeću deonicu. Pridružujem se Sartru, ne može se oprostiti teroristima koji bacaju bombe, ali ih se može razumeti. Sartr je 1947. godine pisao: "Priznajem da je nasilje, u

bilo kom obliku se manifestovalo, znak neuspeha. Ali to je neizbežan neuspeh jer živimo u svetu nasilja. I mada je istina da prizivanje nasilja održava nasilje koje se tako čini trajnim, takode je istina da je to jedini način da se zaustavi". (4) Na šta bih ja dodao da je nenasilje sigurniji način da se nasilje zaustavi. Nije prihvatljivo podržati teroriste kao što je, u ime tog principa, Sartr učinio u vreme alžirskog rata za nezavisnost ili atentata na izraelske sportiste za vreme Olimpijskih igara u Minhenu 1972. godine. To nije delotvorno i sâm Sartr će, na kraju života, postaviti pitanje smisla terorizma i njegovog opravdanja. Reći "nasilje nije delotvorno" mnogo je važnije nego saznanje da li treba osuditi ili ne one koji koji ga vrše. Terorizam nije delotvoran. Što se delotvornosti tiče, potrebno je uzdati se u nenasilje. Ako i postoji nada u nasilje ona je u poeziji Gijoma Apoliner: "Kako je nada silovita"; ne u politici. Sartre je u martu 1980., tri sedmice pred smrt, izjavio: "Treba pokušati objasniti zašto je današnji svet, koji je užasan, samo trenutak dugačkog razvoja istorije, tokom koje je nada uvek bila jedna od glavnih snaga revolucija i ustanaka i kako danas doživljavam nadu kao nacrt budućnosti". (5)

Treba shvatiti da nasilje okreće leđa nadi. Njemu moramo pretpostaviti nadu, nadu u nenasilje. To je put koji moramo naučiti da sledimo; i ugnjetači i potlačeni. Treba doći do pregovora koji će učiniti da nestane tlačenje; to će pak ukinuti nasilje terorista. To je razlog zbog kojeg se ne sme dozvoliti nagomilavanje mržnje.

Poruka Mandele i Martina Lutera Kinga nalazi svu svoju osnovanost u svetu koji je prevazišao suprotstavljanje ideologija i osvajački totalitarizam. To je poruka nade u sposobnost modernih društava da prevaziđu sukobe međusobnim razumevanjem i predostrožnim strpljenjem. Da bismo u tome uspeali treba se osloniti na zakone, čije nepoštovanje, bez obzira ko je počinitelj, mora da izazove našu srdžbu. Ne sme se dopustiti da se gaze naša prava.

Zabeležio sam—i nisam jedini—reakciju izraelske vlade suočenu sa mirnim protestima stanovnika grada Bil'id koji svakog petka, bez kamenja, bez nasilja, idu do zida protiv kojeg protestuju. Izraelske vlasti su ocenile taj protestni marš kao "nenasilni terorizam". Nije loše... Treba biti Izraelac da bi se nenasilje proglasilo terorističkim. Ono što ih, pogotovo, čini smetenim je delotvornost nenasilja koja izaziva pomoć, razumevanje, podršku svih onih u svetu koji su protivnici ugnjetavanja.

UBEĐEN SAM DA BUDUĆNOST PRIPADA NENASILJU, POMIRENJU RAZLIČITIH KULTURA. NA TAJ NAČIN ČOVEČANSTVO TREBA DA PREVALI SLEDEĆU DEONICU

STVARATI I ODUPIRATI SE Produktivistički pogled, koji Zapad zagovara, doveo je svet u krizu iz koje se treba izvući korenito prekidajući sa strmoglavom potrebom "uvek još više" i u oblasti finansija i u naučnim i tehničkim oblastima. Krajnje je vreme da prvenstvo dobije briga za moral, pravdu i trajnu uravnoteženost. Izloženi smo velikim opasnostima koje mogu prekinuti ljudsku avanturu na planeti koja bi postala nemoguća za život.

Ali istina je da su od 1948. godine na ovamo postignuta značajna dostignuća: dekolonizacija, kraj aparthejda, raspad Sovjetskog Saveza, pad Berlinškog zida. Sa druge strane, prva decenija 21. veka bila je razdoblje nazadovanja. To nazadovanje bih, delimično, objasnio predsednikovanjem Džordža Buša, 11. septembrom i kobnim potezima koje su Sjedinjene Države zbog

toga preduzele kao, recimo, vojna intervencija u Iraku. Nas je zadesila ekonomska kriza, ali nas nije navela da pokrenemo novu politiku razvoja. Takođe, samit u Kopenhagenu protiv globalnog zagrevanja Zemlje nije omogućio da se pokrene stvarna politika zaštite planete. Nalazimo se između užasa prve decenije i izgleda koje imamo u sledećim decenijama. Ali treba se nadati, treba se neprestano nadati. Poslednje decenije, one od 1990., svedočili smo velikom napretku. Ujedinjene nacije su sazivale niz konferencija, 1992. godine o zaštiti okoline u Riu; o položaju žena 1995. godine u Pekingu; u septembru 2000. godine, a na inicijativu Kofija Anana, generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, 191 zemlja je usvojila *Deklaraciju o Osam razvojnih ciljeva milenijuma*, kojom su se posebno obavezale da do 2015. godine prepolove siromaštvo u svetu. Žao mi je što ni Obama ni Evropska unija još uvek nisu najavili koji će biti njihov doprinos stvaralačkoj fazi, oslanjajući se na ove temeljne vrednosti.

Kako zaključiti ovaj poziv na pobunu? Tako što ću vas opet podsetiti da smo 8. marta 2004., mi, veterani Pokreta otpora i snage za oslobođenje Francuske (1940. -1945.) prilikom proslave šezdesetogodišnjice Programa Saveta Narodnog Otpora, rekli da je doista "nacizam pobeđen, zahvaljujući žrtvama koje su podneli naše sestre i braća iz Pokreta otpora i Ujedinjenim nacijama u borbi protiv fašističkog divljaštva. Ali ta pretnja nije potpuno nestala i naš bes protiv nepravde je ostao nesmanjen". (6)

Ne, ta pretnja nije potpuno nestala. Zato, neprestano pozivajmo u "istinsku nenasilnu pobunu protiv sredstava javnog informisanja koji našoj omladini jedino nude potrošačko društvo, nipodaštavanje slabijih i kulture, opštu amneziju i preterano međusobno takmičenje".

Onima koji će graditi 21. vek, poručujemo s ljubavlju: STVARATI ZNAČI ODUPIRATI SE. ODUPIRATI SE ZNAČI STVARATI.

BELEŠKE IZDAVAČA U SA-GLASNOSTI SA AUTOROM

1— Stvorena u potaji 27. maja 1943. u Parizu od predstavnika osam velikih pokreta otpora; dve velike predratne sindikalne organizacije: CGT [V], CFTC [VI] (Francuska Konfederacija hrišćanskih radnika) i šest glavnih političkih partija Treće republike [VII] među kojima PC [VIII] i SFIO [IX] (socijalisti), Nacionalni savet Pokreta otpora (CNR) sastali su se prvi put 27. maja pod predsedništvom Žana Mulena, predstavnika generala de Gola, koji je hteo da osnuje taj Savet da bi borbu protiv nacizma učinio delotvornijom i ojačao svoj legitimitet u odnosu na saveznike. De Gaulle je zadužio Savet da izradi vladin program glede oslobađanja Francuske. Program je bio predmet brojnih razmena između CNR i vlade slobodarske Francuske, kako u Londonu tako i u gradu Alžiru pre nego što je usvojen 15. marta 1944. godine na plenarnoj sednici CNR. Taj program je CNR svečano predao generalu de Gaulleu 25. avgusta 1944. u pariskoj gradskoj većnici. Pomenimo da je ukaz o štampi obznanjena već 26. avgusta. Jedan od glavnih urednika tog programa bio je Rože Grensburže, sin alžaskog rabina; u to vreme je pod pseudonomim Pjer Vijon bio generalni sekretar Nacionalnog pokreta za nezavisnost Francuske, pokret otpora kojeg je 1941. osnovala Komunistička partija Francuske i kojeg je on predstavljao pri CNR-u i bio član njegovog stalnog biroa.

2— Prema proceni sindikata, visina penzija je smanjena od nekadašnjih 75% do 80% od prihoda na otprilike 50%; u pitanju je red veličina. Žan-Pol Domen, docent na Ekonomskom fakultetu u Remsu (francuska pokrajina—departman, Šampanj Arden) je 2010. godine napisao za Evropski Institut Zaposlenih kratak prikaz o "Dopunskoj zdravstvenoj zaštiti". U njemu je obelodanio koliko je sada pristup kvalitetnoj dopunskoj zaštiti postala povlastica vezana za položaj na poslu; da najslabiji odustaju od lečenja zbog nemogućnosti da uzmu dopunsku zaštitu i

previsoke doplate; da je izvor problema činjenica da plata više nije podloga socijalnoj zaštiti—što je bila centralna tačka odredbi od 4. i 15. oktobra 1945. Te odredbe su ozakonile Socijalno osiguranje i stavili njenu upravu pod dvostruki autoritet predstavnika zaposlenih i države. Reformama iz 1995. godine, u vreme kada je predsednik vlade bio Žipe, donete ukazom i zatim zakonom *Dust Blazi*—(ministar zdravlja; lekar po struci) iz 2004. socijalnim osiguranjem upravlja država. Predsednik države imenuje dekretom, na primer, generalnog direktora Nacionalnog fonda zdravstvenog osiguranja (CNAM [X]). Više nisu na čelu fondova departmana, kao što je to bilo odmah po oslobođenju sindikalni radnici nego je to, preko prefekta, država. Predstavnicima zaposlenih imaju samo savetodavnu ulogu.

3— Na Generalnoj Skupštini Ujedinjenih nacija je 10. decembra 1948. godine u Parizu 48 od ukupno 58 članova glasalo za usvajanje *Univerzalne Deklaracije o ljudskim pravima*. Osam ih se uzdržalo: Južna Afrika, zbog aparthejda koji je Deklaracija osudila; Saudijska Arabija, zbog izjednačavanja prava žena i muškaraca; Sovjetski Savez (Rusija, Ukrajina, Belorusija), Poljska, Čehoslovačka, Jugoslavija, smatrajući da *Deklaracija* ne uzima dovoljno u obzir ekonomska i socijalna prava kao i prava manjina; treba primetiti da se pogotovo Rusija posebno usprotivila predlogu Australije o stvaranju međunarodnog suda za ljudska prava koji bi bio zadužen da preispituje peticije upućene Ujedinjenim nacijama; treba ovde podsetiti da član 8 deklaracije uvodi princip prava na zaštitu pojedinca od države u slučaju povrede osnovnih prava; taj princip je 1998. dobio svoju primenu stvaranjem stalnog Evropskog suda za ljudska prava koji garantuje zaštitu više od 800 miliona Evropljana.

4— Sartre J-P.: *Situation de l'écrivain en 1947*, u: *Situations II*, Paris Gallimard, 1948.

5— Sartre J-P.: *Maintenant l'espoir...(III)*, u: *Le Nouvel Observateur*, 24. marta 1980.

6— Potpisnici Apela od 8. marta 2004. godine su: Lucie Aubrac, Raymond Aubrac, Henri Bartoli, Daniel Cordier, Philippe Decharre, Georges Guingouin, Stéphane Hessel, Maurice Kriegel-Valrimont, Lise London, Georges Séguy, Germaine Tillion, Jean-Pierre Vernant, Maurice Voutey. ☒

S francuskoga preveo Mirko Krtolica. Objavljeno na www.e-novine.com Oprema teksta redakcijska.

PRIMEDBE PREVODIOCA

I— Grad Viši je za vreme nemačke okupacije bio sedište francuske vlade koja je, na čelu sa Filipom Petenom, saradivala sa Nemcima.

II— Ecole Normale Supérieure spada u visoke škole u koje se polaznici upisuju na osnovu rezultata konkursa, za razliku od univerziteta gde je upis manje-više slobodan.

III— Koptena teritorija zapadne obale reke Jordan pod kontrolom Izraela.

IV— UNRWA - United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East; Bliskoistočna agencija za pomoć i rad Ujedinjenih nacija za pomoć palestinskim izbeglicama

V— CGT = Confédération Générale du Travail, Generalna konfederacija rada

VI— CFTC = Confédération française des travailleurs chrétiens

VII— Od 21. septembra 1792. godine, dana abolicije kraljevskog režima, Francuska je imala pet Ustava i shodno tome, pet republika: Prva Republika (22. septembar 1792.—18. maj 1804.), Druga Republika (24. februar 1848.—2. decembar 1852.), Treća Republika (4. septembar 1870.—10. juli 1940.), Četvrta Republika (13. oktobar 1946.—28. septembar 1958.), Peta Republika (od 4. oktobra 1958.).

VIII— PC(F) = Parti Communiste (Français), Komunistička Partija francuske

IX— SFIO = Section de l'Internationale Ouvrière, Odssek Radničke Internacionalne

X— CNAM = Caisse nationale d'assurance maladie, Nacionalni fond zdravstvenog osiguranja

NEMA ALTERNATIVE UJEDINJENIM NACIJAMA

U opsežnom intervjuu kojeg je prije više od dvije godine dao francuskoj stranici irenees.net, Hessel govori o miru, ulozi, problemima i zadaćama UN-a, razmjerima krize multilateralizma, ljudskim pravima i brojnim drugim temama

Irenees

**MIR JE OBJEKT
TRAJNE RE-
KONSOLIDACIJE,
DAKLE NUŽNI SU
RESURSI DA BI
MIR OPSTAJAO,
JER SUKOBI
SU PRIRODNO
ISKUŠENJE
ZAJEDNICA,
KAKVE GOD ONE
BILE**

Možete li se predstaviti?

— Roden sam u Berlinu 1917. nje- mačke sam nacionalnosti. Stigao sam u Francusku sa 7 godina, 1924., tu su školujem i 1933. u dobi od 15 godina primam *baccalaureat* iz filozofije. Nakon prelaska na London School of Economics, odlučujem u Parizu nastaviti studij na *École libre des sciences politiques*. Budući da nisam bio pretjerano revan, majka me upisuje na pripreme za upis na *École Normale Supérieure*, što se i dogodilo 1937. Stečem francusko državljanstvo oko dvadesetog rođendana. Potom sam 1939. mobiliziran u Saint-Maixent, u pokrajini Deux-Sèvres. Tri generacije polaznika *École Normale Supérieure* tamo usavršuju svoja vojna znanja. Pridružujem se generalu De Gaulleu početkom svibnja 1941. Uvršten sam u Slobodne francuske zračne snage (*Forces Aériennes Françaises Libres - FAFL*), a u lipnju 1941. dobivam priliku usavršiti naobrazbu u Royal Air Force (RAF). Potom ulazim, u ožujku 1942., u Kontraobavještajni Biro, Informiranje i Akciju (*Bureau de Contre-espionnage, de Renseignement et d'Action - BCRA*) koji je utemeljio general de Gaulle. U ožujku 1944. za izvođenja "Misije Greco" u Francuskoj, hvata me Gestapo i deportiran sam u konclogor, potom u zadnjem trenutku spašen zahvaljujući zavjeri. Vraćam se u Pariz 8. svibnja 1945. i uspješno se predstavljam na natječaju Quai d'Orsay, čime započinje moja karijera u diplomaciji, kao francuskog veleposlanika u Kini. Potom se 1946. pridružujem u New Yorku Henriju Laugieru, generalnom tajniku pri Ujedinjenim narodima. "Tako sam upoznao svjetsku Organizaciju na njezinim počecima. Zgrabila me je i nije me više pustila, neće me pustiti sve do moje smrti."

MIROVNI ANGAŽMAN

Koji su odlučujući razlozi vašeg angažmana za mir ?

— Za nekog tko je sudjelovao u ratu, tko je ratovao zato jer je trebalo ratovati, tko je uvidio da je sve to užasno i da treba pokušati izbjeći da se takva krvoprolića događaju, smatram moj angažman za mir sasvim prirodnim... Nikad nisam bio militarist niti zagriženi nacionalist, prije se može reći da sam "internacionalno konstituiran", uzimajući

u obzir moje njemačko porijeklo, francusko obrazovanje i moj prelazak u Sjedinjene Američke Države... Od početka je mir za mene bio nešto što treba izgraditi i već smo u ono doba znali da to nije lako.

Kao intelektualac i autor brojnih priloga, kakvu važnost pridajete analizi, istraživanju kao i elaboraciji oružja i resursa za razumijevanje sukoba i stvaranje mira?

— Mir je objekt trajne rekonstrukcije, dakle nužni su resursi da bi mir opstajao, jer sukobi su prirodno iskušenje zajednica, kakve god one bile. Smatram da upravo to mogu činiti misleći ljudi i usput ću spomenuti moj posljednji angažman koji je možebitno najambiciozniji do sad. Postoji tek nekoliko godina: to je ono što smo nazvali "Međunarodni etički znanstveni i politički kolegij" ("*Collegium International Éthique Scientifique et Politique*"). Ideja je bila upravo da okupimo intelektualce, filozofe (Edgar Morin), ali također i političare koji su odgovorni na čelu vlada (Michel Rocard...) u nadi da će spoj jednih i drugih omogućiti utjecaj na donositelje odluka. Upravo tu bi pojam intelektualca, ponešto apstraktan, morao značiti: pružiti onim odgovornima jasne i precizne ideje o načinima izvršavanja njihovih odgovornosti. Ciljali smo dakle na političku vlast, to jest vladajuće, ali također i ekonomsku vlast, dakle velika poduzeća i velike sisteme globalizirane ekonomije. Dakle, kao što vidite, upravo preko ove sveze između intelektualca i donositelja odluka želimo pokušati stvoriti sredstva za mir.

Dozvolite mi nekoliko osobnih opaski. Ono što karakterizira moje djelovanje unutar svih tih grupa kojima pripadam jest činjenica da imam duboko povjerenje u Ujedinjene narode. Smatram da zahvaljujući Franklinu Rooseveltu, koji je bio istinski vizionar po tom pitanju, po prvi puta u ljudskoj povijesti raspoložemo s organizacijom otvorenom svim nacijama, kako članicama utemeljiteljicama, tako i svim drugim nacijama koje su se malo pomalo priključile: danas ih ima 192 i svih 192 susreću se svake godine. Dakle na razini samog principa organizacije to je jedan izvanredan

uspjeh. A sad imamo organizaciju koja je za mir, za razvoj, za poštivanje ljudskog dostojanstva. Ona je tu, postoji, ona ima sredstva, još uvijek nedovoljna, ali konačno, ona ih ima, svi tu sudjeluju i štoviše, upravo je ta organizacija, ja uvijek inzistiram na tomu, učinila dvije ključne stvari:

Pokrenula je *Opću deklaraciju o ljudskim pravima*, to jest stvorila je tekst—nitko nije glasao protiv, nitko u posljednjih 60 godina nije rekao da to nije dobro—i dala joj pridjev "opća", ("universal") koji je jedinstven u povijesti međunarodnih odnosa. Nijedan drugi tekst nije određen kao "opći", "univerzalan". Dugujemo to Renéu Cassinu, upravo je on inzistirao da joj se pridruži pridjev. Pridjev koji je osim toga jako dobro preveden na engleski: "universal"; nasuprot tomu, na njemačkom ta riječ ne postoji, koristili su puno slabiji ekvivalent. Dakle, veoma inzistiram na gorespomenutom, na činjenici da su Ujedinjeni narodi htjeli postaviti osnove za univerzalne vrijednosti. I vratit ćemo se na to jer, prirodno, neke osobe to osporavaju.

**POJAM
INTELEKTUALCA,
PONEŠTO
APSTRAKTAN,
MORAO BI
ZNAČITI:
PRUŽITI ONIM
ODGOVORNIMA
JASNE I PRECIZNE
IDEJE O NAČINIMA
IZVRŠAVANJA
NJIHOVIH
ODGOVORNOSTI**

Druga, jako važna stvar je da je u samoj *Povelji* rečeno da vlade nisu jedine odgovorne, da one imaju konzultirati NVO-e. Dakle sama riječ, kratica NGO, NVO potječe iz *Povelje* UN-a. Već su tvorci te povelje, pod dubokim utjecajem Rooseveltove misli, ali i

misli drugih—Engleza, Francuza, Rusa—željeli ne samo da se sve vlade međusobno konzultiraju, da postoje čvrste institucije—što čvršće moguće—nego također da civilno društvo participira u svim oblicima: privatna poduzeća, velike sindikalne kooperative kao i organizacije obrane prava čovjeka. Sve to čini dio sistema. I upravo zato što sistem ima to bogatstvo, tu snagu, tu mnogostrukost (raznolikost specijaliziranih institucija, Svjetsku banku, Međunarodni monetarni fond, Svjetsku trgovinsku organizaciju, Međunarodnu organizaciju rada...) je ta golemo institucionalna grupa, čini mi se, najbolje jamstvo mira. Ali za mir i rješavanje sukoba u pravom smislu riječi, Ujedinjeni narodi utemeljili su jedno vijeće, Vijeće sigurnosti, sastavljeno najprije od 15, a potom 18 država članica. U početku je zamišljeno da to bude mjesto na kojem pobjednici Drugog svjetskog rata zajedno izvršavaju svoje odgovornosti. Ali da bi do toga došlo bilo je potrebno, budući da su predstavljali različite ili suprotstavljene ideologije, pružiti određena jamstva. Osnovno jamstvo je veto, to jest nužnost da odluka bude prihvaćena jednoglasno od strane svih 5 pobjednika rata.

UN KAO NORMATIVNA INSTANCA

Od njezina stvaranja, OUN i velike međunarodne institucije su "upravitelji" novih svjetskih uloga. S druge strane, borba za mir, poštivanje ljudskih prava, poštivanje okoliša i za humanitarnu solidarnost ne bi mogla proći bez djelovanja "malih" organizacija—NVO-a, asocijacija, fondacija—kao i civilnog društva. Ova raznolikost čimbenika implicira organizaciju u mrežama, kooperacijama, partnerstvima. Učinkovitost djelovanja međunarodnih institucija—vladinih i nevladinih—počiva u tom radu kooperacije. U kooperaciji s gorenavedenim čimbenicima, koja je po vama uloga OUN-a? Je li uloga upravljanje raznolikim akcijama? Utemeljuje li se OUN kao instanca "kontrole", kao normativ, u partnerstvima i kooperacijama s privatnim organizacijama?

— Upravo tako, OUN je normativna instanca, dakle postoji kao međunarodno pravo, evolutivno naravno, ali čiji temelji postoje od 1945., a naročito ratno pravo i humanitarno pravo — to je Ženevska konvencija, koja je univerzalna; kao i održavanje mira — to je Vijeće sigurnosti sa svojim Člankom 6 (rješavanje sukoba pregovorima, eventualno diplomatskim pritiskom) i svojim Člankom 7 (pribjegavanje oružanim snagama kad je to nužno da bi se uspostavio mir u sukobima). Postavlja se pitanje: zašto to ne funkcionira baš najbolje, ili, zašto katkad funkcionira, katkad ne funkcionira...

Ali recimo da postoji međunarodno pravo mira i rata i čak, od 1999., Međunarodni kazneni sud. To znači da sada jedan diktator, ili tiranin koji počini stvari suprotne tom međunarodnom pravu, može u principu biti izveden pred tribunal; radi se tu o jednoj izvanrednoj inovaciji koja nikad nije postojala u povijesti čovječanstva. Dakle to znači da ako tko god želi povesti rat, bilo da je unutarnji ili izvanjski — izlaze se najprije tomu da će to biti poznato — jer Ujedinjeni narodi imaju predstavnike posvuda u svijetu, a zatim prenijeto središnjoj instanci Vijeća sigurnosti. To će prouzročiti sastanke Vijeća sigurnosti i odluku da se, ili ne učini ništa — to se isto može dogoditi — ili da se učini nešto po pitanju Članka 6 ili Članka 7. Dakle, svaki sukob gdje god da se događa može biti predmet internacionalne sankcije, što je također sasvim novo.

Kao što precizira Povelja Ujedinjenih naroda, OUN je stvoren 1945. da bi uspostavio duh mira, pravde i solidarnosti među narodima, poštivanjem "temeljnih prava", podržavanjem "ekonomskog i društvenog napretka svih ljudi". Ova institucija postavlja također internacionalizaciju ljudskih vrijednosti i čini te vrijednosti središnjima. Što je s upravljanjem kulturnim raznolikostima u odnosu na projekt svjetskog i solidarnog mira?

— Za Povelju Ujedinjenih naroda i za Opću deklaraciju stvorenu 1948., kulturna raznolikost i jest osnovni podatak o narodima svijeta. Priča se o narodima, priča se

o njihovoj kulturnoj raznolikosti i očito je da ta kulturna raznolikost ne sprječava, ili u najmanju ruku ne bi ni u kojem slučaju trebala spriječiti da svi ljudi, sve žene, sva djeca budu jednaki u slobodi. Drugim riječima, kultura ne smije biti element diversifikacije. *A je li to ona zapravo?* Jest. Ustanovili smo da suprotstavljanja koja su izbila tijekom tih posljednjih 60 godina nisu u bitnom suprotstavljanja koje se tiču teritorijalnih pretenzija.

PRIČA SE O NARODIMA, PRIČA SE O NJIHOVOJ KULTURNOJ RAZNOLIKOSTI I OČITO JE DA TA KULTURNA RAZNOLIKOST NE SPRJEČAVA, ILI, U NAJMANJU RUKU NE BI NI U KOJEM SLUČAJU TREBALA SPRIJEČITI DA SVI LJUDI, SVE ŽENE, SVA DJECA BUDU JEDNAKI U SLOBODI

Činilo se zapravo da smo zamalo nadvladali dugu fazu povijesti svijeta gdje se imperiji konstituiraju osvajajući druge zemlje; naravno, još nedavno je Irak pokušao osvojiti Kuvajt, ali to je postalo rijetko i u naše vrijeme sukobi su prije ili ideološki ili "etničko-kulturni". Što se tiče ideoloških sukoba, bio je jedan koji je mnogo opterećivao Ujedinjene narode, radi se o sukobu Istok — Zapad, dakle o sukobu između komunizma i liberalizma. Ovaj je sukob bio težak za Ujedinjene narode jer su često blokirani vetom jednog ili drugog tabora. Uza sve to, u tom teškom ideološkom sukobu, Ujedinjeni narodi bi uvijek omogućili da se izbjegne Treći svjetski rat. No, radi

se o jednoj jako važnoj činjenici, jer kad bi situacija bila u točki usijanja (raketna kriza...) pregovori koji bi se odvijali pri Ujedinjenim narodima ili pri Vijeću sigurnosti, omogućili su da ne dođe do rata. Dobro, radujmo se i mislimo da je to bila jedna etapa.

ISLAM I ULOGA SAD-A Ali vratimo se na kulture: što je određena kultura u odnosu na određenu ideologiju? Taj odnos može biti utemeljen ponajprije na religioznim tradicijama, tradicijama eventualno ukotvljenim u vrlo jakim kulturnim običajima, uzmimo za primjer konfucijanizam u Kini, budizam u zemljama južne Azije, judaizam u Izraelu, ili islam. Od svih tih kultura, ona koja se razvila na način najopasniji za mir je integristički islam, ne zato jer bi islam bio ratobornija religija od na primjer kršćanstva koje je imalo križarske ratove ili judaizma koji je uništio Filistejce u doba Biblije. Svaka religija je katkad nasilna, katkad pacifistička; ali islam je prošao kroz težak period tijekom dva zadnja stoljeća kad se njegova velika srednjovjekovna kultura našla u nevolji, a on je postao objekt kolonizacije Zapada. Kod muslimana postoji osjećaj da su razvlašteni, da su minorizirani, da su prosuđivani; osjećaj da su njihove najplemenitije tradicije, a takvih ima, zanijekane ili da nisu razmatrane u pravoj vrijednosti. To svršava u raznim oblicima terorizma ili nasilja, koji su novi najteži oblici potencijalnih sukoba. Dakle, smatramo li da je mir odsustvo sukoba to znači da ukoliko želimo mir, resurse primarno treba uložiti u pronalaženje rješenja za islamistički integrizam. Ali to nije jedina opasnost za mir, tu su također i etnije. S tim je nešto drukčije. Unutar nacija koje su pokatkad ponešto umjetne formacije, može biti etničkih sukoba koji izazivaju veliko nasilje. Imali smo prvi primjer, tragičan osim toga, iz 1947., u doba oslobođenja Indije, gdje ukupna populacija Indije pod britanskim imperijem nije uspjela očuvati svoje jedinstvo i ne samo da se podijelila, nego je to dovelo do zastrašujućih preseljenja. Bilo je puno gubitaka, i to

DRŽAVA IZRAEL SE PONAŠA POMALO KAO SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE KOJE IH, OSIM TOGA, PODRŽAVAJU. NEMA, MEĐUTIM, DUBLJE I GLOBALNIJE KRIZE SAMOG PRINCIPA MULTILATERALIZMA

je bio jedan težak udarac za mir. Ali s pomoću Ujedinjenih naroda, ova situacija okončala je sporazumom. Preostao je Kašmir kao konfliktna zona, ali ovog trenutka ga više manje kontroliraju Ujedinjeni narodi, dakle tamo također nema više teških sukoba, ali ipak postoje... U Ruandi, Tutsiji i Hutu, u Sudanu i u Darfuru narodi s juga protiv naroda sa sjevera... Ukratko, ti sukobi uzrokuju teške udarce miru i masakre koji se više ili manje mogu okvalificirati kao genocidi. Smatra se da se u Ruandi dogodio genocid, u Jugoslaviji također... Tko može time upravljati? Teoretski, i tamo postoji velika svjetska organizacija, UNESCO, koja je predviđena za to da bdije nad očuvanjem mira i nad tim da se različite kulture — budući da je to organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu — susreću i spajaju umjesto da se svadaju.

Od napada 11. rujna 2001. i američke intervencije u Iraku bez odobrenja Vijeća sigurnosti, OUN se opisuje kao institucija u krizi. Koji su prema vama osnovni izazovi koje OUN tek treba otkriti? Osim toga, u mjeri u kojoj OUN zasniva legitimitet na pristupanju država, je li kriza OUN-a prije svega strukturna, između ostalog povezana s diobom moći naknadno prevladanom unutar

Vijeća sigurnosti, ili se radi o dubljoj, obuhvatnijoj krizi samog principa multilateralizma?

— Trenutno je riječ o sasvim privremenoj činjenici — takvo što nikad nije trajalo više od osam godina — da je najmoćnija od članica UN-a odlučila voditi, u jednom slučaju i samo za trenutak, politiku koja se oslobađa tutorstva Ujedinjenih nacija. Oni su povelj taj rat iako ga Vijeće sigurnosti nije odobrilo. To znači da postoji kriza, ali kriza koja se ne zadaje apsolutni udarac temeljnim vrijednostima zbog kojih su Ujedinjeni narodi tu. To nije spriječilo Vijeće sigurnosti da radi i rekao bih čak da je kriza bila teža u vrijeme kad je s jedne strane bio Sovjetski Savez, a s druge Europa i Sjedinjene Države. U sadašnjoj situaciji možemo čak predvidjeti da će, kad se jednom riješimo glupe priče s Irakom, Sjedinjene Države ponovno pronaći mjesto koje nikad nisu potpuno prestale zauzmati unutar Ujedinjenih naroda. Ako danas postoji određen broj kriza za koje je moguće reći da se Ujedinjeni narodi nisu pokazali učinkovitima, postoje također i one u kojima Ujedinjeni narodi pridonose u pokušajima pronalaska rješenja. Darfur je prije primjer krize u koju su Ujedinjeni narodi uključeni. Oni nastavljaju biti uključeni u Kašmiru, kao i na Cipru i to s rezultatima, dakle nisu postali sasvim nedjelatni. Ali nažalost postoje dvije krize koje ne posustaju, a za te dvije krize odgovornost leži na jednoj naciji, Sjedinjenim Državama. Radi se s jedne strane o Iraku, a s druge o izraelsko-palestinskom sukobu. U ta smo dva slučaja blokirani, i ne uspijevamo dovesti mir u Irak kao ni u Izrael-Palestinu, jer su se u jednom i u drugom slučaju Sjedinjene Države odlučile učiniti donositeljicom odluka... Što se Iraka tiče, oni svakako priznaju: "Dobro, može se možda pogriješiti, pomozite nam sada"; nastavljaju razgovarati s partnerima i Ujedinjene nacije su prisutne u Iraku (tamo su izgubile jednog od svojih najboljih ljudi...). U Izraelu-Palestini je nešto drukčije, postoji jedna četveročlana grupa: Europa, SAD, Rusija i OUN. Predstavnici OUN-a napravili su prijedloge i ti su prijedlozi

odbačeni, država Izrael se ponaša pomalo kao SAD koje ih, osim toga, podržavaju. Nema međutim dublje i globalnije krize samog principa multilateralizma. Ta je kriza radije povezana s nedostatkom nužnih resursa da bismo se suočili s novim izazovima, ali nitko danas ne misli da bi se novi izazovi mogli urediti ikako drukčije nego multilateralnom strukturom. Istinu govoreći, nitko više ne vjeruje u ideju da bi se nacije mogle izbaviti sasvim same, čak ni Amerikanci pa čak ni Izrael, koji je svjestan da smo mu potrebni. Dakle kriza multilateralizma ne postoji, ali postoje novi izazovi među kojima je terorizam i mnogi drugi...

DVA TIPA IZAZOVA

Napadi 11. rujna i oni koji su uslijedili pokazuju da nijedna nacija više nije sposobna sačuvati sama unutarnju sigurnost i suverenitet; OUN-u je s druge strane uzdrman autoritet jer se pokazalo da ne raspolaže sredstvima da se politički nametne. Unatoč tomu, OUN ostaje glavni instrument kolektivne sigurnosti na svjetskoj razini... Kako uspjeti ojačati tu organizaciju? Mislite li da može postojati alternativna Ujedinjenim narodima?

— Sasvim sigurno ne, alternativa bi bila organizacija koji bi također bila globalna i koja bi eventualno okupljala nešto manji broj država članica, to jest samo demokracija. To je na neki način ono što je G8 pokušao biti. Dobro vidimo da učinkovitost G8 po pitanjima rješavanja ekonomskih, financijski, a naročito političkih i vojnih problema ne postoji. Učiniti NATO globalnim, nitko u to zaista ne vjeruje pa čak ni glavni NATO-vi partneri. Osim toga, za razliku od SDN i Svete alijanse, Ujedinjeni narodi nisu samo organizacija država, nego organizacija koja nastoji biti "organizacija naroda" i u tom smislu ona prepoznaje nužnost civilne mobilizacije i NVO-a. To je nešto sasvim novo. Reći danas "s Ujedinjenim narodima je svršeno i nema više potrebe za njima, idemo raditi drukčije" je nemoguće, ili bi se radilo o tom da se povlačimo u doba nacionalizama koji su nužno u sukobu jedni s drugima. Ali kako rekospo prije, danas

postoje novi izazovi s kojima se valja suočiti. Dakle, kako uspjeti ojačati tu organizaciju? Potrebno je možda da ona raspolaže s novim resursima da bi se suočila naročito s dva tipa izazova.

Prvi je, očigledno, uništavanje planeta. To je relativno nov izazov, početak možemo smjestiti u 1972., za trajanja Stockholmske konferencije, kada smo po prvi puta pričali o okolišu kao o globalnom izazovu. Potom se, dvadeset godina kasnije, dakle 1992., dogodio Rio, zatim i Johannesburg 2002. Dakle na djelu je osvještavanje da postoji jedan izazov iznimne težine, i da ukoliko ne djelujemo kako treba, moguće je da za dvadeset godina nećemo živjeti na ovom planetu. Dakle, jesu li Ujedinjeni narodi spremni na taj izazov? U svakom slučaju, problem je najviše razmatran upravo unutar Ujedinjenih naroda i velikih svjetskih konferencija: Agenda 21, usvojena u Riju, lijepo kaže što je potrebno da bismo se suočili s ovim izazovom, ali još ne raspolažemo dovoljno jakom organizacijom koja bi to provela, i koja bi evidentno trebala biti jedna institucija Ujedinjenih naroda... Drukčije je ne možemo zamisliti, program Ujedinjenih naroda za okoliš čini stvari, ali nema mnogo sredstava. Trebalo bi raspolagati strukturom koja bi specifično nastojala iznaći resurse za borbu protiv ugljika, zagrijavanja itd. Problemi su poznati, ali trebala bi nam organizacija: to su predlagali naročito Chirac i Gorbačov. I da bi ona bila jaka, vjerojatno je potrebno da ima vlastite resurse, nešto poput Europskog povjerenstva, na način da nijedna država ne može izbjeći dužnosti za održavanje planeta nastanjivim za ljudsku vrstu.

Drugi je izazov puno teže analizirati: riječ je o terorizmu. Skrivena opasnost od terorizma je dvojake naravi. Tu je ponajprije rastuća moć rezultata određenog oružja za uništenje. Onaj tko raspolaže uranijem i zna kako manipulirati njime, ne mora biti brojan, a ipak je užasno opasan. Terorizam je očigledno stvar malog broja ljudi. Naravno da jedna država neće biti teroristička. Država može biti agresivna ili nasilna, u tom slučaju postoji Vijeće

sigurnosti i nešto se može učiniti. Ali kada se mala grupa fanatika dočepa resursa tog tipa to je vrlo opasno, i treba svakako imati na umu da se istinski ograniči proizvodnja oružja za uništenje, pod tim mislim na sve što se tiče baratanja biološkim, kemijskim i nuklearnim oružjem.

PROBLEM SIROMAŠTVA

I eto izazova za Ujedinjene narode: postoji Odbor za razoružanje, koji je više ili manje u zastoju; trebalo bi mu dati novi poticaj tako da u sljedećih deset godina više nema oružja za uništenje. Što se tiče NTP (Nuclear Non-proliferation Treaty: Sporazum o neširenju nuklearnog oružja), njega se zapravo nitko ne pridržava, i to je također opasno. Nije opasno da su države u posjedu nuklearnog oružja, nego da to nuklearno oružje može pasti u ruke terorista. Tu je šok od 11. rujna 2001. iznio na vidjelo novi izazov za Ujedinjene narode. Radilo se o jednoj novoj dimenziji koju je trebalo dati Organizaciji, ali to neće biti jedina, jer dok god ima terorista, ima i fanatika, a fanatike stvara situacija siromaštva, oskudice, marginalizacije određenih naroda. Ponovno uravnoteženje svjetske ekonomije vjerojatno je najkorisnije rješenje u cilju izbjegavanja razvoja terorizma. I tu možemo reći da nedostaje jedna instanca Ujedinjenim narodima, za koju su se brojni među nama borili (pričao sam već o Gorbačovu, o Delorsu): jedno Vijeće za ekonomsku i socijalnu sigurnost. Jer ekonomska nesigurnost stvara džepove siromaštva, koji uskoro više neće biti džepovi, nego ogromne cjeline. Na primjer, na zemlji ima milijarda i tri stotine milijuna obitelji koje žive od obrađivanja zemlje. Među njima, milijun i 272 tisuće obitelji raspolažu s elementarnim sredstvima za obrađivanje zemlje i uspijevaju zaraditi tek manje od dva dolara dnevno, dok je njih 28 milijuna opremljeno—katkad i previše opremljeno—oni su i podržani svojim vladama, snabdjeveni armijom strojeva za obrađivanje ogromnih površina zemlje i zaraduju 1000 puta više. Ovaj raskorak u rastu je krajnje težak problem. Da bi ga pokušali otkloniti,

Ujedinjeni narodi utemeljili su Svjetsku trgovinsku organizaciju, Svjetsku banku, Svjetske fondove... Ali sve do danas, nijedna od tih institucija nije uspjela zaista umanjiti galopirajuće povećanje raskoraka između jako bogatih i jako siromašnih. Dakle, Ujedinjeni narodi koji su raspolagali s CES-om, koji je izgubio svu svoju stvaralačku djelatnost, sada trebaju neku novu instancu.

UJEDINJENI NARODI UTEMELJILI SU SVJETSKU TRGOVINSKU ORGANIZACIJU, SVJETSKU BANKU, SVJETSKJE FONDOVE... ALI SVE DO DANAS, NIJEDNA OD TIH INSTITUCIJA NIJE USPJELA ZAISTA UMANJITI GALOPIRAJUĆE POVEĆANJE RASKORAKA IZMEĐU JAKO BOGATIH I JAKO SIROMAŠNIH

Od 19. lipnja 2006. novo Vijeće za ljudska prava odmijenilo je Povjerenstvo za ljudska prava koje je optuživano naročito za "ekstremnu politizaciju". Dvije godine poslije, kakav je vaš pogled na ovu reformu? Mislite li da se radi o napretku, ili se naprotiv treba plašiti da će ova odluka ugroziti zaštitu prava čovjeka?

— Stajem u obranu Povjerenstva za ljudska prava, koje je tijekom tih šezdeset godina napravilo fantastičan posao, baveći se svih vrstama problema: nestancima, ekonomskim, socijalnim i kulturalnim pravima s društvenim izvjestiteljima, samovoljnim pritvaranjima

itd. Zna se da treba braniti ljudska prava i organizacije za obranu ljudskih prava posvuda: FIDH, Liga prava, Human Rights Watch itd... U ovom trenutku nema teških povreda ljudskih prava u bilo kojoj zemlji za koja branitelji ljudskih prava ne bi znali, dojavili, svratili pozornost Vijeću za ljudska prava, koje onda prosljeđuje stvar donositeljima odluka, to jest vladama, da učine nešto. Ali ove povrede su barem poznate, prijavljene, a takvo nešto nikad nije postojalo prije Organizacije Ujedinjenih naroda.

LJUDSKA PRAVA I ODGOVORNOSTI

Koji su, prema vama, trenutačni ulozci univerzalizacije ljudskih prava, naročito spram onih koji tvrde da je sadašnja verzija ljudskih prava zasnovana na zapadnoj kulturi i da je njihova univerzalizacija nastojanje da se izvezu i nametnu kulturne i juridičke paradigme te kulture drugim kulturama?

— Tu se možda možemo prisjetiti debata koje su se vodile oko Deklaracije o ljudskim pravima, Pakta za ljudska prava, samog pojma ljudskih prava koji je bio razmatran od strane nekih društvenih cjelina kao odveć zapadnjački: no, po mom mišljenju, to nema nikakvog smisla. Jer prava čovjeka su univerzalna pa i ako ih kulture možda mogu opisati svaka na svoj način, ono što je uvijek potrebno jest braniti dignitet ljudske osobe, njegovo pravo na edukaciju, na zdravlje, na kulturu, njegovo pravo na slobodu izražavanja itd. Dakle, reći da je sam pojam ljudskih prava zapadnjačka specifičnost, to je šala za koju odgovornost treba pripisati vladama koje se žele oduprijeti pravima, jer ne zaboravimo da se ljudska prava potražuju u odnosu na vlade. Zapravo, zahtijevati prava znači: "Vi, države, imate zadaću osigurati ova prava, a ukoliko to ne učinite, mi imamo prava da se pobunimo i da protestiramo". Dakle, ta tenzija je tenzija između građana i države; upravo je tako francuska revolucija postavila prvi tekst o pravima Čovjeka i Građanina, koja su bila prava u odnosu na Kralja, Monarhiju i cjelokupnu vladu; "Vlada za narod, od naroda i iz naroda", što

je američka strana priča, ostaje dakle i dalje u istoj napetosti. A vlade koje govore "Ah, mi ne priznajemo prava čovjeka, to je jedna zapadnjačka ideja", zapravo samo brane samovolju svojih nedemokratskih vladalaca.

U kojoj bi mjeri bilo prikladno upotpuniti pristup koji se tiče "prava" pristupom koji se tiče "odgovornosti"?

— Svaka inteligentna interpretacija pojma "prava" ima za naličje pojam "odgovornosti". Kada kažemo "čovjek ima pravo na zdravlje", to znači da države imaju odgovornost svojim građanima staviti na raspolaganje primjeren zdravstveni sustav. Kada kažemo da on ima pravo na slobodu izražavanja, to znači da mu države imaju zadaću omogućiti tu slobodu, osigurati je. Imali smo jednu konferenciju o pravima čovjeka i zadaćama države. Osjećaj koji prevladava među sve brojnijim braniteljima prava čovjeka je da obrana prava čovjeka nema smisla ukoliko ne postoje korelativne odgovornosti. Već je postojao odbor za civilna i politička prava, koji je proširen na ekonomska, socijalna i kulturalna prava (DESC). To nije loša stvar. Hipokrizija vladajućih, njihova potvrđena suverenost, njihova volja da izvršavaju vlast na samovoljan način neće nestati od danas do sutra, nego će možda nestati onoga dana kad građani tih država, unutar organizacija, budu u mogućnosti nametnuti svojim vladama istinsku demokraciju. To je dugoročan posao. Ne može se reći da na toj razini ništa nije napredovalo, broj tiranija zamijenjenih demokracijama nije zanemariv, ne treba očajavati, ali ne treba se ni iznenaditi što vladajući imaju određenu volju da se ne daju smetati. Interesantna inovacija Vijeća za ljudska prava u Ženevi sastoji se od toga da se čini sustavna i internacionalna evaluacija prava. Države će redom biti prinudene da podnose izvješća po pitanju poznavanja toga primjenjuju li se prava ili ne. Zadaća je tu pred nama. Ne postoji niti jedna druga organizacija koji bi bila tako dobro osposobljena u svojim osnovnim institucijama da bi se borila protiv prekomjerne, samovoljne i tiranskog suvereniteta država.

VLADNE KOJE GOVORE "AH, MI NE PRIZNAJEMO PRAVA ČOVJEKA, TO JE JEDNA ZAPADNJAČKA IDEJA", ZAPRAVO SAMO BRANE SAMOVOLJU SVOJIH NE-DEMOKRATSKIH VLADALACA

ODGOVORNOST DRŽAVE I PITANJE ETIKE

Je li ideja internacionalnosti koju implicira OUN, njezine vrijednosti i njezine orijentacije, dovoljna, po vama, da zaštiti ono što nije nacionalno? Ne riskiraju li prava čovjeka, uspostavljena u jednom "inter-nacionalnom" okviru, da se tiču samo ljudi koji su "građani"? Kada govorimo na primjer o *sans-papiers* ili *apatridima*, kako postići da se prava primjenjuju na ljude koji više nisu građani?

— Postoji velika razlika između francuskog teksta iz 1789., koji je govorio o građaninu i isključivao žene — budući da ona nisu bile građani, i plaćale su poreze tek u malom broju, to je bilo vrlo ograničeno — i *Opće deklaracije*, koja govori o svim ljudima. Pa tako *apatrid* ima pravo na domovinu, jedan *sans-papiers* ima pravo na dokumente. *Opće*, univerzalno pravo je mnogo zahtjevnije. Tu se vraćamo na pojam odgovornosti. Zemlja koja prima imigrante, a ne daje im mogućnost i priliku da u njoj žive normalno, susrest će se sa člankom 13 *Opće deklaracije*. Pojam građanina nema više isti smisao. Upravo je država ta koja ima odgovornost spram svih onih koji u njoj borave. Kad boravite negdje, vi ste i dalje čovjek ili žena, i konzekventno morate uživati ista prava kao i građani te zemlje. Ako ste lišeni tih prava, i ukoliko niste građanin poput drugih, to znači da pravo nije

poštovano, i da država mora intervenirati. Već po tomu, odgovornost države je u naše vrijeme puno veća nego što je ikada bila. Dakle, oni je izvršavaju dobro ili loše, najčešće loše, ali oni su obvezni da bdiju nad tim da nema ljudi bez dokumenata, ilegalaca ili siromašnih koji su prinudeni ići u javne kuhinje. Sve je to dio dužnosti države. Te dužnosti su zapisane u *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima*. Za Europu i u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima. Ima mnogo tekstova. Deklaracija nije juridički instrument s moći prinude, ali postoji sporazum glede nje. Svaka država danas otprilike zna što se očekuje od nje. Države koje se pozivaju na svoj manjak resursa mogu apelirati na internacionalnu zajednicu: deklaracija lijepo naznačuje da su države odgovorne ne samo za ono što se događa kod njih, nego i za ono što se događa u drugim državama. Postoji zajednička odgovornost koja se tiče organizacije prava.

Dvadeseto stoljeće bilo je stoljeće krajnjih užasa, iz kojih su se rodile najuvjerenije i najmotiviranije inicijative za mir, prijateljstvo i solidarnost među narodima. Među nacionalnim, internacionalnim ili nevladinim čimbenicima mira, danas je zamjetljiv jedan istinski rad oko teme sjećanja. Ovaj rad na sjećanju, preko prenošenja i poznavanja povijesti drugog je esencijalno oruđe mira: on prenosi vrijednosti kao i iskustva. Ovo djelovanje nadilazi čimbenike koji se tek deklariraju da su "za mir". U kojoj mjeri, prema vama, OUN i *Opća deklaracija o ljudskim pravima* posreduju kao povijesna lekcija?

— Postoji jedna vrsta odgovornosti kojoj nastojim ne izbjeći u ime svih nas — a mi nećemo biti tu još jako dugo — koji još uvijek pamte početke Organizacije Ujedinjenih naroda, njezino stvaranje, uvjete u kojima je stvarana deklaracija, kao i ono što je prethodilo, dakle Auschwitz, Hirošima, Drugi svjetski rat... Valja se okoristiti našim sjećanjima na ono što smo proživjeli, onog što to dvadeseto stoljeće jest bilo, jedno od najgorih, ali također i najkreativnijih

stoljeća. Sve što znamo o uništavanju planeta, o funkcioniranju mozga, o ljudskoj psihologiji, antropologiji... su znanja skupljena tijekom dvadesetog stoljeća. Nijedno od prethodnih stoljeća nije primijenilo toliko novih tehnika i novih saznanja, ali u svemu tome nedostaje — etika. Posljednja velika etička vizija bila je Rooseveltova. I upravo iz te vizije rođeni su Ujedinjeni narodi. Imamo li sada veliku etičku viziju? Vidimo li koga? Martin Luther King, Gandhi, koji je puno stariji od Roosevelta. Jedno obnavljanje etike bilo bi očigledno ono što bi vodilo OUN u očuvanju mira.

VLADANJE I MIR

Koje su, prema vama, najznačajnije prijetnje miru u dvadeset i prvom stoljeću?

— Glavna prijetnja za mir su, čini se, etnički sukobi: unutar velikog broja zemalja, na nesreću ponajviše u Africi, ali također i u Aziji. I još uvijek nismo našli dovoljno djelotvoran način da to otklonimo. Unatoč svemu, Ujedinjeni narodi su nazočni. Postoji jedan nevjerojatno koristan organizam, Visoki komesarijat za izbjeglice (UNHCR), i kad su ljudi prinudeni napustiti svoju zemlju iz razloga unutarnjeg nasilja, ili se preseliti unutar same te zemlje, UNHCR je na raspolaganju da im pruži potrebnu pomoć.

Bili ste član Visokog vijeća za međunarodnu suradnju, ustanove koja je naročito potaknula razmišljanje o "vladanju" (*gouvernance*); koje su prema vama veze između "vladanja" (*gouvernance*) i mira u današnjem kontekstu?

— U počecima, Visoko vijeće za međunarodnu suradnju nije bilo toliko usredotočeno oko "gouvernance"... Izvješće koje me je Michel Rocard zamolio da pripremim interesiralo se za veze Francuske sa zemljama u razvoju. Bili smo doživjeli potpuni neuspjeh u operaciji razvoja i naši glavni partneri, naročito frankofona Afrika, ali i drugi, ne samo da nisu uspjeli zaživjeti i trgnuti se iz bijede poput zemalja Azije ili Latinske Amerike, nego su se, uz nekoliko iznimaka, još dublje zakopali u siromaštvo. Trebalo je

to bolje promisliti. Tako smo zahtijevali osnivanje Visokog vijeća u kojem bi se okupili ne samo upravitelji, nego i nevladine organizacije, intelektualci, stručnjaci, koji bi potom predložili francuskoj vladi jednu drukčiju politiku. Prvi predsjednik Jean-Luc Bianco napravio je dobar posao. Nova vlada je nažalost prekinula djelovanje Visokog vijeća. To je neuspjeh.

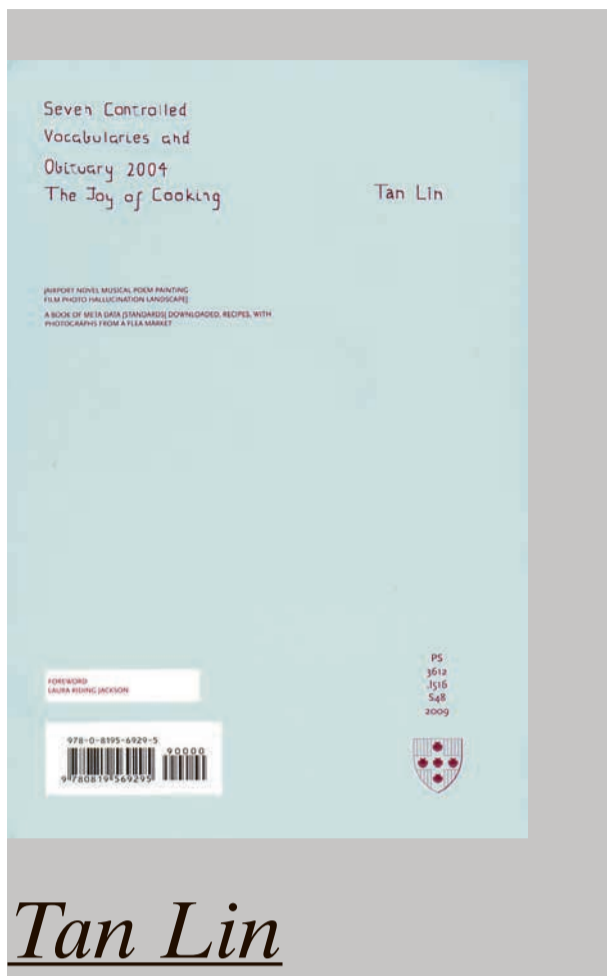
POSLJEDNJA VELIKA ETIČKA VIZIJA BILA JE ROOSEVELTOVA. I UPRAVO IZ TE VIZIJE ROĐENI SU UJEDINJENI NARODI

Što je za vas mir?

— Riječ mir je krajnje teško shvatiti i dobro analizirati. Mir nije odsustvo rata. Da je to slučaj, mir bi, u "ireničkom" smislu riječi, značio harmoniju. Budući da su ljudi nasilni po prirodi, promišljanje nenasilja je dragocjeno. Uspjeti učiniti ljude manje nasilnima, u yin i yangu koji raščlanjuje dio razuma i dio zanosu, može osnažiti i dio zanosu, a ne samo razuma. Treba uspjeti da čovjek postane pacifistička životinja. U ovom trenutku to je još daleko. Bilo je pokušaja: religije su pokušavale učiniti ljude pacifističkima. Budizam je bio značajan vektor tih ostvarenja, stoicizam je bio filozofija spokojstva. Ali ostaje još mnogo toga za učiniti...! **E**

S francuskoga prevela Milena Ostojčić.
Objavljeno na www.irenees.net, 9. srpnja 2008.
Oprema teksta redakcijska.

Temat priredili Srećko Horvat i Boris Postnikov

Tan Lin

Mnogi su humanistički intelektualci a i poneki autori danas zabrinuti, osjećajući da vrijeme pomnog čitanja nestaje, da smo do te mjere rastreseni i izbombardirani informacijama da se više ne možemo koncentrirati onoliko koliko to traže zahtjevniji, “umjetnički” tekstovi. Amerikanac kineskog podrijetla, Tan Lin (kojeg nemojte pobrkati s “minimalističkim” prozaičkom i pjesnikom Tao Linom) cijeli problem revolucionira, tj. doslovce ga obrće: ono što je drugima problem, njemu je prednost i buduća “vrijednost”. Ne samo da ne treba brinuti zbog dominacije površnog čitanja, nego tu tendenciju treba pustiti kroz pojačalo i napraviti od nje vrišteći loop, dovesti je do ekstrema: ambijentalnog čitanja. Treba čitati “bez čitanja”, čitati kao što se gleda slika, kupuje u shopping centru ili šeta parkom ili šumom. Treba čitati periferno, relaksirano, neuredno, hipnotizirano, a književni tekst ne treba prenositi neko značenje ili smisao, nego treba sve više nalikovati glazbi za liftove (Muzaku), meditaciji, yogi, disco-klubu, knjigama za samopomoć, zabavi; treba biti poput termostata koji u sobi regulira protjecanje

energija, nešto što se nikad ne isključuje, nego stalno pozadinski “bruji” i lako zaboravlja (jer “najljepši je, i najmanje egotističan, točno onaj trenutak u kojem nešto zaboravljamo”), pa bi poezija tako trebala postići ne to da izrazimo sebe i ono što osjećamo, nego to da “svi naši osjećaji nestanu”. Slično, savršen tekst nije onaj najosebujniji i najosobniji, nego generički tekst, a korice knjige važnije su od “sadržaja” u njoj (“unutar knjige zapravo se nikad ništa ne događa”); “u čitanju se ne treba raditi o nečemu, nego o različitim oblicima ničega koji se događaju prije i nakon čitanja”.

Tan Lin je pjesnik, konceptualni autor hibridnih tekstova/slika i “medijski” teoretičar/vidovnjak. Njegova nova “knjiga” (nalik turističkom vodiču kroz Googleom pretražen i kompiliran/plagiran/apropriiran svijet informacija) naslovljena *Seven Controlled Vocabularies and Obituary 2004. The Joy of Cooking: [Airport Novel Musical Poem Painting Theory Film Photo Landscape]*, zapravo je tri ili četiri knjige u jednoj, eksperimentalni kolaž pjesama, žanrovski neodredivih zapisa, fotografija, praznina i, što je možda najvažnije, teorijskih razmišljanja u maniri McLuhana, Baudrillarda, Virilioa i Kodwoa Eshuna. Spomenutim autorima on nalikuje stvaranjem novog fluidnog pojmovnika za suvremeni kulturno-semiotički pejzaž, neočekivanim povezivanjima i radikalnim zamislima. Za Lina, mišljenje je ekstremni sport, a ne akademski pilates; više trans i proricanje, nego pomna analiza i argumentirana kritika. Tako on primjerice, otkriva sličnost između knjiga, zgrada, parkirališta, aerodromskih čekaonica, tržišnih i financijskih protoka, hrane, shoppinga, turizma, odgode i puke sreće. Nema zato ovdje standardnih književno-hermeneutičkih analiza i pozivanja na utabane “humanističke” vrijednosti, nego je sve podložno nekoj “pikseliziranoj” inovativnoj interpretaciji (softverskom rendiranju), dok su pak sami “klasični” tekstovi nešto što treba performativno izbrisati (ili pretopiti u flux koji se proteže dalje od korica knjige). Najopćenitije gledano, viđeni iz satelita ili nadzornom kamerom, mi smo umjetnička, sintetička, apstraktna, mehanička, repetitivna, međusobno zamjenjiva bića i ne treba to skrivati ili se toga stidjeti. Jedinstvenost (emocija, ljubavi) učinak je ponavljanja. Poanta nije u osnaživanju naših osobnih emocija, sjećanja i doživljaja, nego obratno, u njihovu brisanju i zaboravljanju.

Treba li Tan Lina shvatiti doslovno? I da i ne. Njegova je knjiga, između ostaloga, i fiction. Istovremeno podvala, satira, provokacija i ozbiljan futuristički manifest te programatska najava stvaranja kalupa, dijagrama, apstrakcija koji će sve više prožimati/raspršivati naš svijet i nas same. Dok sve ne postane Muzak, šuštanje, bijeli šum, šum lišća, nepreglednost beskrajskih parkirališta s kabinama za kupnju žetona, mreža zujećih dalekovoda i satelita...

Osim o knjigama, Tao Lin ima mnoštvo prosvjetljujućih uvida o arhitekturi, praonicama automobila, restoranima, fotografijama (“roman je prvi oblik fotografije”, “najmanje repetitivne fotografije su one koje nas navode da zaboravimo ono što volimo”), razglednicama, reality tv, vremenu, filmu, ovisnosti, apstraktnoj hrani koja se jede udisanjem, emocijama, ljubavi, konstitutivnoj ulozi petlji (loops) i ponavljanja (ponavljanje je “jedina stvar koja nešto može učiniti savršenijim nego što već jest”, “područje erosa uvijek je oblik birokracije”), zapravo o cijelom urbano-informacijskom sustavu u kojem danas živimo. Uglavnom, fascinantno! Tan Lin je poput velikog shopping centra s logo-idejama, sloganskim proglašima, apstraktno-teorijskim privjescima, neonskim porukama i napatcima, filozofskim analizama na reklamnim panoima, spektakularnim otkrićima prikazanim na je-lovnicima i oglasnim pločama, poetskim epifanijama na displayu blagajne. Njegove ideje žamore u pozadini naših sve apstraktnijih života. Dok ih čitate, religijski ste prosvjetljeni i istovremeno ih ne shvaćate ozbiljno i zaboravljate do stupnja nezaboravnosti (jer najljepše su uspomene one za koje “više i ne znate kako to da ih uopće imate”). Njegove se zamisli ponavljaju, variraju, dok ne prerastu u emociju (jer ljubav je puki učinak ponavljanja)

Osobno sam u Linovim idejama prepoznao sličnost s nekim vlastitim. Mene trenutačno zanima projekt u kojem naglasak nije na ambijentalnom čitanju, nego na ambijentalnom pisanju. Najprije napravim kolekciju ulomaka tuđih tekstova na engleskom koji mi se sviđaju (ta se faza upravo odvija na blogu *man who authored everything on the internet*: heisthehe.blogspot.com), potom taj fragmentarni miks puknem u Google Translator, namjerno prihvativši pogreške i nezgrapnosti u hrvatskom prijevodu i onda, u završnoj fazi, takav distorzirani niz semplova koristim kao materijal za osobno reorganiziranje, preradu, miksanje, sampledelijsko kreiranje naracije s ambijentalnim (napetim ali baš zato, nevažnim i dosadnim) zapletom (nalik umjetnim vodoskocima i plastičnom drveću u velikim zgradama) i ambijentalnim likovima (nalik zidnim tapetama i čavrljanju uz kavu). To bi na kraju mogao biti roman koji se sluša u liftovima i čekaonicama, ali bi se mogao puštati i u šumama, iznad jezera, u psihijatrijskim bolnicama, zatvorima, ali i u snovima, ili dok vodiš ljubav, gledaš televiziju ili pereš sude. Mogao bi biti i zvučni dodatak grmljavini ili narativna etiketa prikvačena uz zvuk kiše ili automobilskog sudara. Značenje bi trebalo šumjeti, biti tako šuštavo da bi u njemu trebao uživati kao što uživaš u blagom šumu šumskog lišća. Savršeni self-help soundtrack za fetuse (i trudnice). Neodređeno, neuhvatljivo, besmisleno, a okrutno nježno i dekorativno lijepo. Sa smrću i novim rođenjem na kraju, naravno. Roman strukturiran poput života. — Zoran Roško

OGLAS

Majke i kćeri

izložba | Galerija 90-60-90

sudjeluju umjetnice: **Claudia** von Alemann (Njemačka), **Mor** Arkadir (Izrael), **Corinna** Belz (Njemačka), **Tanja** Dabo (HR), **Vlasta** Delimar (HR), **Amela** Frankl (HR), **Nicole** Hewitt (HR), **Sanja** Iveković (HR), **Ana** Opalić (HR), **Ulrike** Rosenbach (Njemačka), **Marijana** Stanić (HR), **Irena** Topić (HR), **Mirjana** Vodopija (HR), **Vlasta** Žanić (HR), psihologinje **Alessandra** Pokrajac Bulian i **Sanja** Smojver-Ažić.

Program u Jedinstvu:

Pogon Jedinstvo, Velika dvorana, Trnjanski nasip bb

četvrtak 17.02. | 20:00h | [otvorenje izložbe] | od 22:00h | Dj Sleaz-O-Sonic
ponedjeljak 21.02. | 18:00h | [okrugli stol] | sudjeluju: Mirjana Adamović, Nataša Govedić, Alessandra Pokrajac Bulian, Sanja Smojver-Ažić, Andrea Zlatař | 19:30h | [performans] | Nicole Hewitt, Billie Hewitt Pavlica, u suradnji s Igorom Pavlicom: *One, two, three / Mother caught a flea*

Program na drugim lokacijama:

petak 18.02. | 18:00h | Galerija Prozori, KGZ, Zapoljska 1 | [razgovor] Mima Simić i Claudia von Alemann | [projekcija] filmova Caludije von Alemann: *Nuits Claires* i *Shadows of Memory*

subota 19.02. | kino Tuškanac | [projekcije] 17:00h J. Žbanić: *Grbavica* | 19:00h J. B. Ulića: *Leptirova krila* | 21:00h S. Tarokić: *Crveno* | 21:30h I. Bergman: *Jesenja sonata*

Izložba je otvorena od 17.02. do 23.02.2011. | majkeikceri.wordpress.com

KONJIĆ & KORUPCIJSKIM SEDLOM

UZ ZAGREBAČKU PREMIJERU Revizora U REŽIJI JERNEJA LORENCIJA. KOPRODUKCIJA: DUBROVAČKE LJETNE IGRE I ZAGREBAČKO KAZALIŠTE MLADIH

NATAŠA GOVEDIĆ

Samo je Damir žalio za konjićem, iako je znao da se tude ne može prisvojiti.

– Nada Iveljić

U Genealogiji morala, Nietzsche zapisuje svoju formulu “čudovišta”. Sažet ću je, navodeći sastojke: malo previše bezobzirnosti, malo previše olakog uzimanja svega što se događa, malo previše skrenutog pogleda s bilo kakvog problema, malo previše frivolnosti i nestrpljenja prema detaljima, malo previše veselja u postizanju lakih meta. Glumci predstave *Revizor* u režiji Jerneja Lorencija fenomenalno igraju taj teško određivi, socijalno baždareni i politički nepodnošljiv “malo previše”. Svi ga stalno živimo, jer ekonomija korupcije uvijek se vrti oko samog ruba kroničnog veleskandala bezdušnosti, tvrdeći da se jučerašnja granica neizdrživog danas ipak može još malo pomaknuti. Nakon *toliko* progutanih žaba, ma stat će još pokoji batačić. No specifičnost Lorencijeva *Revizora* sastoji se u tome da ansambl igra ukinutu instancu “prekoračenja”. Gradonačelnik i njegovi ljudi nemaju granica, baš kao ni obzira. Prelaze iz grimasa krajnjeg samozadovoljstva u geste paničnog straha. Iz coktanja jezikom i oznojenog čela jedne dobro uhranjene i pripite muhe, u klecanje koljenima i jecavu paniku kukca prevrnutog na leđa. Nema afektivnih kočnica, zbog čega su trzaji izvedbe nagli, bolni i alarmantni. Glumačko kalibriranje tog “trzanja” prenosi emocionalnu zarazu na gledatelje, bilo da je u pitanju zaraza smijehom, necenzuriranom okrutnošću ili strahom. Kad glumac istraje u jakom afektu, rezultat je alarmiranje gledališta. Zbog toga izvedbe koje pod svaku cijenu izbjegavaju emocije, bojeći se njihova “prenaucenog” i medijski preobrađenog sadržaja, često gube materijal kazališta koji je najteže opisati, a najmanje je “pod nadzorom”, odnosno materijal zbog kojeg je kazalište umjetnost jedva prenosiva riječima te neotklonjivo politična.

TIJELA VLASTI Francuski glumački pedagog i tvorac pojma *le corps poétique*, Jacques Lecoq, bavio se izvedbenim tipovima. Imao je prijedloge za oblikovanje komedije dell’arte, bufonerije, tragičke maske, klaunerije itd. Svaka zona teatralnosti ima svoje majstorske momente. No u posebnoj je kategoriji takozvana akrobatika dramske poezije, čija se “izvedbena ruža” rastvara, kaže Lecoq, kako bi dotakla “same rubove dramske ekspresivnosti”. Mislim da je to ujedno i izvrstan opis glume Vilima Matule kao Upravitelja grada ili gradonačelnika u Lorencijevu *Revizoru*. Matula silazi na pozornicu polagano, s rukom koja čvrsto steže i visoko podiže čuveno pismo s najavom dolazećeg revizora. Ruka je podignuta kao da je u pitanju (sportski) trofej, a lice je slavo-dobitno. Svuda na pozornici odvijaju se orgije samodopadnosti, lijenog šetkanja i udobnog samozadovoljstva. Preludira diskretna klavirska glazba. Scenografiju čine raskošni lusteri, ustrijeljena divljač, crkvena klecala presvučena tamnocrvenim baršunom. Glumci prilaze centralnom mikrofoni i flertuju s mogućnošću da nešto kažu, ali onda se ipak nijemo, poslušnički povlače u pozadinu. Gradonačelnikov silazak i zatim gradonačelnikov

glas otvara predstavu – i to opisom vlastita lika iz Gogoljevih didaskalija. U toj gesti samoopisa, pri čemu Matula još i dodatno pokazuje prstom samoga sebe, sadržana je vrlo gorka metodologija današnjih medija, čije su “optužnice” i “satirični komentari” odavno asporbirani u mašineriju javne moći. Nema tog jezika, kao da nam poručuje predstavu, koji bi danas mogao raskrinkati vlast. Ali glumac se, u tome je mudro postavljena zamka predstave, služi i izvanjezičnim sredstvima.

Recimo, kad Sreten Mokrović svoj lik suca Ljapkina-Tjapkina opiše sa značajnom stankom između “Čovjek koji je pročitao pet... šest knjiga”, na sceni igra upravo ta stanka, čija provalija doslovce usisava lik u dubinu narcizma i neznanja, združenih u ambivalentnu situaciju samoobžavanja koje prelazi mjeru uobičajene parodije. Matula ne čita alarmantno pismo o stizanju revizora, govori ga naizust, promatrajući ga s distance, kao tempiranu bombu koja bi svakog trena mogla eksplodirati. Koliko je malena udaljenost između beskrupulozne vlasti i njezinih terorista publika može najjasnije razabrati tijekom prizora silovanja gradonačelnikove kćeri (igra je pojačano krotka, postojano degradirana i tmurna Karla Brbić), kad čitava zajednica promatra zločin bez ijedne reakcije neodobravanja. Terorizam tako dobiva pojašnjenje u vidu “malo prevelike nezainteresiranosti za bilo kakve žrtve bogaćenja bogatih”.

DIRNUTOST Na spoznaju o dolazećem revizoru i Matula i Mokrović postaju dirnuti do suza svojom situacijom eventualnog gubitka privilegija (Matula, jecajući: “Ali to stvarno nije lijepo!”). Vlast poznaje tronutost samo kao jadikovku nad potencijalnim gubitkom vlastita komfora. Logično je, dakle, da su jako empatični prema svojoj fotelji, svom bogatom ručku i svom punom novčaniku. I upravitelj grada i sudac sentimentalno se zgražaju nad mogućnošću da ih itko optuži i obojica odmah zaključuju da “vlada sigurno ima pronicljiv plan” izlaska iz krize. U kontekstu današnjeg trenutka, apsurd ove rečenice ne samo da odzvanja gledalištem, nego nas doslovce obara s nogu. Kad god neki lik u tekstu naiđe na prvo lice jednine ili ličnu zamjenu “ja”, naglasit će je i ponoviti barem pet do deset puta, svaki put značajno inzistirajući na svom egoističnom tituliranju, izvedenom s operetnim zapjevavanjem tog samozaljubljenog “ja, ja, ja, ja, ja!”. Doris Šarić Kukuljica (Zemljanika) fantastično igra onu vrstu nitkova čija pronicljivost točno zna da je jedna od najsigurnijih maski distanciranost i prezir prema svima, suzdržanost do točke sveopće izdaje, pribranost špijuna koji uvijek mora promatrati, a nikada ne smije činiti (ni pristati ni odbiti). Jadranka Đokić (Lukica Lukić) ima drugačiju strategiju: uvijek se iznova malo skanjuje, ali jako kratko, zatim spremno prihvaća pir korupcije kao da je u pitanju premija kojoj se silno veseli. I ona će kasnije biti “zgomljena” inspekcijom, bespogovorno pristajući utažiti dokone apetite Hlestakova brzinskim oralnim seksom, oko čega opet pokazuje samo preliminarnu mjeru oklijevanja. Doris Šarić Kukuljica kao Zemljanika kasnije će “revizoru” također pružiti seksualnu

– NEMA AFEKTIVNIH KOČNICA, ZBOG ČEGA SU TRZAJI IZVEDBE NAGLI, BOLNI I ALARMANTNI. GLUMAČKO KALIBRIRANJE TOG “TRZANJA” PRENOSI EMOCIONALNU ZARAZU NA GLEDATELJE, BILO DA JE U PITANJU ZARAZA SMIJEHOM, NECENZURIRANOM OKRUTNOŠĆU ILI STRAHOM. KAD GLUMAC ISTRAJE U JAKOM AFEKTU, REZULTAT JE ALARMIRANJE GLEDALIŠTA –

uslugu, ali učinit će to preko volje, gotovo mehaničkim, rutiniranim i “nezainteresiranim” drmanjem njegova falusa, mijenjajući jednu ruku drugom kad dođe do točke umora, a usput otrovnim tonom prijavljujući gomilu svojih kolega za počinjene prekršaje. Ironija korupcije sastoji se u tome što degradira i dugoročno uništava samog *dobitnika* određene povlastice.

“BARBARSKI” PREOKRETI Zanimljivo je da upravo geste samoljublja tijekom izvedbe ulaze u neobičnu igru s gestama samooptuživanja, sudaraju se i proizvode čitav niz učinaka razbijanja samorazumljivosti egomanije. Na spomen sitnih grijeha, Mokrović se odmah odlazi moliti, dok Matula, kao da se pravda pred sućem za prekršaje oko parkiranja, odlučno naglašava: “Svake nedjelje idem u crkvu”. Kad Jadranka Đokić podnosi svoj izvještaj o djeci koja u školi razbijaju stolce, Matula ponovno plače nad tim “barbarizmom”. Upravitelj pošte Špekin, u interpretaciji slovenskog gosta Mihe Bezeljaka, stiže na pozornicu s ružom u ustima, preskačući niske prepone (scenograf: Branko Hojnik). Na daljnje vijesti o Hlestakovu, Matulin gradonačelnik grize vlastitu ruku od “nagomilanih emocija”, moli se, ponovno jeca.

Matula izvedbi očaja još jednom dodaje didaskalije svog lika, čiji brehtijanski V-efekt unaprijed najavljuje momenat u kojem se gradonačelnik “hvata za glavu” (zatim to i čineći), na taj način signalizirajući svu lažnost i napravljenu vladareve posture. Matula u *Revizoru* pokazuje zadivljujuće bogatstvo glumačkih stilova, nikada ih ne koristeći kao puki signal vještine. Naprotiv, svaki je njegov glumački idiom korišten kao pojačivač i slojevit poetski komentar same dramske situacije, a i kao jaka sprega s ostatkom glumačkog ansambla. Vidimo da *prvi glumac* definitivno nije narcis pozornice, već akumulator punog potencijala svih svojih izvedbenih kolega. Drugo je pitanje zašto se Matula u *ZeKaeM*-u pojavljuje samo kao gost, odnosno kao dio koprodukcije Dubrovačkih ljetnih igara i *ZeKaeM*-a. Znajući da je za njegovu nezavisnu poziciju u okviru hrvatskog glumišta dugoročno kriva upravo ona vlast koju u *Revizoru* izvedbeno prokazuje, fascinantno je do koje mjere Matula poznaje svoje protivnike i koliko ih temeljito poražava glumačkom virtuosnošću. Čak i više nego u različitim performansima i javnim akcijama u kojima smo ga gledali posljednjih petnaestak godina, Matula u *Revizoru*

postize i dokumentarnost i poetsku oštrinu kritičke izvedbe, pomičući granice glumačkog maksimalizma. Time ne želim reći da je njegov aktivistički rad manje značajan od onog uže umjetničkog. Pozicije glumca i građanina ne mogu se "odlijepiti" jedna od druge, jer obje zahtijevaju stalnu, k tome izvanserijsku hrabrost. Ipak, glumac je taj koji doseže *jouissance* reformatora čija gesta zadugo mijenja naš horizont Dogadaja.

ULICE U RUKAMA Tik pred dolazak "revizora", Gradonačelnik hrabri samog sebe, dok kazališni reflektori osvjetljavaju njegove pokale i zbirku rogova ubijenih životinja. Tek tada upravitelj grada izdaje gomilu kontradiktornih naredbi svojim podanicima i službenicima, kao "Kreni! Stani! Trči! Čekaj malo!", na pozornici počinje meškoljenje i kaotično prerazmjешtanje. Istaknimo da svi glumci tijekom čitave izvedbe stalno poziraju nekim sveprisutnim kamerama, paze da stoje u "političkim pozama" i stalno su nasmiješeni, ni u kojem trenutku ne boraveći u prostoru privatnosti. *Revizor* se u ZeKaeM-u igra ispred spušenog zastora, dakle veoma blizu publici, s punom sviješću da je njihov i naš Big Brother odavno u "dnevnoj sobi" (zanimljivo da je pozornica davnašnje ruske praiizvedbe *Revizora* bila jednako uska i primaknuta gledalištu).

Govoreći o Gogoljevu tekstu kao paraboli grabeža, jedna od Matulinih *unezvjerenih* naredbi čim sazna da je Hlestakov u gradu glasi: "Svak neke uzme u ruke jednu ulicu! Ma ne, metlu!", ali publika u toj namjernoj omašci čuje devastaciju Varšavske, kao i logiku gospodarenja javnim dobrima u kojoj nema trga koji se ne bi mogao privatizirati, odnosno par puta prodati i opet kupiti. Bantić se razabire i u Matulinu busanju u prsa i tragičkoj intonaciji replike kojom se Gradonačelnik "trampi" s dragim bogom: "Grijehio sam! Samo nek' ovo prođe i ja ću ti zapaliti ogromnu svijeću!". Ulazak Hlestakova ili glumca Jana Kerekeša u igru postavljen je kao polagano odmicanje jednog od stolaca iz publike preko ruba pozornice na scenu, uz glasno smijuljenje i još jednom pokazivanje prstom lika na samoga sebe. Hlestakov i njegov sluga Osip, u izvedbi britanski suzdržanog i pogođeno kolonijalno blaziranog Edvina Liverića, igraju se teatra u teatru, s time da je okvir tog teatra pozlaćen i izrezan po modelu zagrebačkog HNK. Čim gradonačelnik stupi i gostionicu Hlestakova, počinje biomehanika: hodanje prostorom poput stjenica, sjedanje vlasti na nevidljive stolce (s lagano razmaknutim nogama u zraku), čitanje računa koji se razmataju u dugačku bijelu nit, koju oko vlastita struka, poput nekog svečanog pojasa, zamata Filip Nola, u roli Dopčinskog. Robert Ugrina rumena lica i željezno servilnog osmjeha kao Bobčinski kleči pred vratima i prisluškuje. Matula u roli gradonačelnika jednako slavljeničkom gestom "reže" nit dugačkog računa, kao da je u pitanju puštanje u uporabu nekog novog komunalnog objekta. Puna snishodljivost Dopčinskog u novoj i umjetnički pogođenoj drskosti Filipa Nole kulminira scenom s Ninom Violać kao promiskuitetnom, koliko i vrtoglavo samozivom gradonačelnikovom suprugom. Nina Violać tjera svoju scensku kćer da joj

donose odbačenu cipelu kao što sadistički krotitelj tjera svog psa da mu donese štap, ponižavajući je i glasom i gestom i tekstom. Uloga je postavljena gotovo dijabolično, pri čemu mržnja majke i kćeri višestruko naglašava njihove *sličnosti*. Dopčinski pomaže gradonačelnikovici čupkati dlačice s nogu i pri tom se i sam prepušta razodjevanju pred njom, služeći kao njezin osobni izvjestitelj i neupitni žigolo, uvijek spreman "optrčati" stazu koju mu zadaju gradonačelnik ili gradonačelnikova.

"SVI OZDRAVLJAJU KAO MUHE" Spoj Hlestakova i gradske uprave ulazi u novu fazu kad se na pozornici pojave kostimi i maska molièreovskog dvora: jaka šminka na zabijeljenim licima, raskošne perike i svečana brokatna odijela, koja međutim završavaju s plastičnim "cros'icama" na nogama. Doris Šarić Kukuljica kao šefica bolnica i dobrotvornih ustanova podnosi izvještaj da *svi bolesnici ozdravljaju kao muhe*, a ostatak ansambla lagano pjeva iscrpljenom Hlestakovu uspavanku. Vlast hrče, a Edvin Liverić za to vrijeme pleše humorno pretjerane geste "gospodskog plesa" (koreograf: Gregor Luštek). Pobožno ga slijedi, ponavljajući njegovu koreografiju, čitava gradonačelnikova svojta. Nakon buđenja, Hlestakov uči bombardirati publiku svojim novostečenim "Ja, ja, ja, ja, ja!". Jan Kerekeš igra Hlestakova kao kombinaciju derišta i apatičnog psihijatrijskog pacijenta, s jakom dozom melankolije i prezira prema sebi i prema ostalima te s povremenim upadanjem u dugu šutnju i svojevrsnu dezorijentaciju, kao da prihvaćanje lažne uloge vodi prema nekoj vrsti demencije. Prvi dio predstave završava "skamenjenim" pozama dvora, među kojima se

— REVIZOR JE DRAMA U KOJOJ TROŠENJE PRERASTA U SVOJU PUNU BANALNOST, JER SE NOVCEM PLAĆA JEDINO GLAD ZA JOŠ VIŠIM STATUSNIM APETITIMA. LIKOVI potfutranih GRADSKIH MOĆNIKA NE MOGU MATERIJALNU GRATIFIKACIJU "ZAMIJENITI" ZA SAMLJEVENU ČAST —

posebno izdvaja Vilim Matula. Matula koji sjedi na podu kao slomljeni lutak, u kraljevskoj odjeći, s izrazom devastiranog i potpuno raščaranog klauna, zagledanog negdje preko ruba gledališta, preko svih rubova lažne poduzetnosti i potrošene himbe, kao da gradi posebnu predstavu unutar predstave. Ova slika traje veoma dugo, čitavo vrijeme dok publika napušta gledalište izlazeći na pauzu i tijekom njihova povratka. Matulina "mrtva duša" socijalnog marionetstva duboko se usjeca u kazališno pamćenje.

RZANJE Drugi dio predstave ili njezinih posljednjih sat vremena slabijeg je intenziteta od prva dva sata, premda ga obilježava niz mučnih, ritualno postavljenih seksualnih transakcija i podmićivanja, kao i već spomenuto silovanje gradonačelnikove kćeri, tijekom kojeg se mamica i tatica ponosno smiješe, dok im kćer leži pod Hlestakovom i vrišti

od bola. Hlestakov je već toliko opijen moći da se identificira s ulogom velikog svećenika gradske korupcije. Dva preokrenuta stola i njihovih osam nogu zatim postaju osam "kolaca" ili paradigmatičkih falusa o čiju se uspravnu dršku radosno ili mučenički poslušno taru i nabijaju gradonačelnikovi ljudi te sam gradonačelnik. To je samo uvod u operni dio izvedbe, vezan za najavu vjenčanja gradonačelnikove kćeri i Hlestakova. Matula ponovno iznenaduje brzom i savršeno izvedenom promjenom glumačkog registra, odnosno snagom svog opernog glasa i pjesmom: "Želio bih postati general". Poštanski upravitelj, s tekstom "Sve više razmišljam da bih se trebao baviti nečim uzvišenim", izvršava samoubojstvo. Saznaje se da je Hlestakov dao petama vjetra, opljačkavši gradsku vlast. Matula prelazi na monolog čije samobičevanje podsjeća na *Škrca*, odnosno na posipanje po glavi pepelom i cendravom krivnjom osobe koja zapravo adorira svoj porok i ne može shvatiti da bi mu ikada išta moglo stati na kraj. Čitav ansambl prelazi iz ljudskih gesti u konjske udare kopitima, rzanje i struganje po podu. Krajnje disciplinirano staju u vrstu. Nastupa apsolutna pobjeda drila, odnosno gradonačelnikova ergela gubi bilo kakvu mogućnost slobodnog djelovanja. Možda (još) nisu iza zatvorskih rešetaka, ali oko njih se stežu rešetke koje ne mogu zbaciti nikakve sudske zastare ni pomilovanja. Izgubljena čast prelazi u svoju apoteozu: životinjski strah, formulu krotkosti. Marxovim (1844) riječima: "Robovanje novcu udaljava ljudska bića ne samo od prirode, nego i od samih sebe. Ne samo od životne funkcije i vlastite vrste, nego i od mogućnosti da ljudska vrsta dosegne individualni život".

SMRT NOVCA Osim glumačkog rada koji tako genialno, iz prizora u prizor, dokazuje da je *čudovište* vlasti daleko običnije, jasnije i ustrašenije od naše predodžbe o njegovoj tobože "neiscrpoj" moći, *Revizor* je također predstava koja redateljski veoma promišljeno devalvira vrijednost novca, čitavo ga vrijeme tretirajući kao *zbirku papirića*, za kojima se Hlestakov čak ni u jednom trenutku ne saginje, iako valutice pljušte oko njega ili klize najprije u krilo, a onda rubom hlača prema podu pozornice. Profanacija novca je nešto što u Hrvatskoj trenutno postoji valjda jedino u teatru. U svim ostalim medijima novac je postavljen kao vrhovna i istinski neporeciva vrijednost, za kojom je *obvezatno* hlepiti. Lorenci, međutim, ismijava vezu između konzumerizma, politike, biznisa i psihologije beskonačnih ljudskih apetita. *Revizor* je drama u kojoj trošenje prerasta u svoju punu banalnost, jer se novcem plaća samo glad za još višim statusnim apetitima. Likovi *potfutranih* gradskih moćnika ne mogu materijalnu gratifikaciju "zamijeniti" za samljevenu čast. Zato tvrdim da je *Revizor* uspio i kao prozivka. Veliki dio gledališta, posebno na zagrebačkoj premijeri, na izvedbu je reagirao s osjetnom nelagodnom. Bunde i brendovi nikako nisu pristali da se njihovo financijsko božanstvo tretira s porugom. Teško je odoljeti konjiću sa zlatnim sedlom. Baš zato, svaka čast redatelju koji mu je točno očitao i stupanj vulgarnosti i pomahnitali program autodestruktivnosti. **E**

DAMIR BARTOL INDOŠ I TANJA VRVILO

O BESPOVRATNIM SITUACIJAMA

RAZGOVARAMO S DAMIROM BARTOLOM INDOŠEM I TANJOM VRVILOM O NJIHOVOJ IZVEDBENOJ SURADNJI, KOJA JE KRENULA OD Kineskoga ruleta 2005. GODINE, A POVODOM PREDSTAVE *Cefas*, TEATAR &TD, 2010.

SUZANA MARJANIĆ

Od kada započinje vaša suradnja na predstavama i u čemu ste posebno prepoznali zajedničke interese? Koliko se sjećam, mislim da je prvi vaš zajednički rad bila predstava *Kineski rulet* 2005. godine.

– **Tanja Vrvilo:** Ujesen 2004. pozvala nas je Nataša Rajković u Programsko vijeće kulture SC-a; Indoša je pozvala za kazalište, a mene za film. Zanimalo nas je na koje se nove načine prostori kulture mogu integrirati. Bez obzira na dobru ideju, naišli smo na prepreke u radu na novim kulturnim politikama u instituciji, pa je Indoš odlučio djelovati kroz predstavu *Kineski rulet* u Teatru &TD, i onda me pozvao, kao glumicu koju zanima film.

– **D. B. Indoš:** *Kineski rulet* bila je predstava prema Fassbinderovu filmu; u tome mi je bilo važno kako taj film napraviti u kazalištu, dakle, radi se o obrnutom postupku koji se događa Fassbinderu s obzirom da je on koristio svoje dramske tekstove u filmovima. I tako smo koristili dva njegova filma: *Kineski rulet* i (Fassbinderov dio) *Njemačke ujesen*, gdje Fassbinder razgovara sa svojom mamom o ideji demokracije uopće; dakle, da li je demokracija najbolji od najgorih oblika vladavine ili je to – kako je njegova majka zauzela stav – prosvijećeni vladar koji je pravedan i dobar. Iz ta dva filmska materijala složili smo tu predstavu gdje smo dodali još neke filmske loopove koje smo izvodili uživo. Ta predstava je bila dio koncepta intervjua *Proboj u centralno* koji sam imao s Agatom Juniku za *Zarež*. Tu se dogodilo da je po prvi puta jedna moja predstava rađena u suradnji s dijelom ansambla &TD-a, kao i s gostujućim glumcima te da je pritom bila na repertoaru toga kazališta.

– **Vrvilo:** Bilo je zanimljivo vidjeti na koje je poteškoće nailazila ta predstava; bilo mi je nevjerojatno da nailazi na otpor i institucionalne i izvaninstitucionalne zajednice. Činilo se da i jedni i drugi misle da bi bilo bolje da Indoš radi predstave u Jedinstvu, u alternativnom prostoru, a kad je nastavio rad u &TD-u, trebalo je nekoliko godina da i šira publika počne dolaziti. U počecima smo se zaista morali – nakon toliko godina Indoševa rada – angažirati oko dolaska publike, a sada postoji želja da se vidi što on to radi, tako da su predstave *Teretni čovjek*, *Anti Edip* i *Cefas* uvijek bile pune. Riječ je uglavnom o mladim ljudima; posljednjih je godina scena postala veća.

– **Indoš:** *Kineski rulet* je bio na repertoaru preko dvadeset puta, *Vilovanje* je bilo svega deset puta na repertoaru s obzirom da je ta predstava uključivala međunarodne suradnike, dok je *Teretni čovjek* bio na repertoaru i igrali smo ga osamnaest puta. U *Anti Edipu*, koji je nastao nakon rada s mladim izvođačima s područja kontrakulture na radionici

– SAM GANDHI IMA IZJAVU DA JE VAŽNO SUPROTSTAVITI SE, VAŽNO JE NE POBJEĆI, ODNOSNO, DATI SE I UBITI KAO ZALOG ZA TO SUPROTSTAVLJANJE; NAJGORA JE OPCIJA POBJEĆI, ALI JEDNAKO TAKO OPCIJA KOJA UKLJUČUJE UBIJANJE JE MOGUĆA, ALI SA STAJALIŠTA HRABROSTI ONA JE MANJE HRABRA U ODNOSU NA PRVU OPCIJU – BITI UBIJEN U OTPORU –

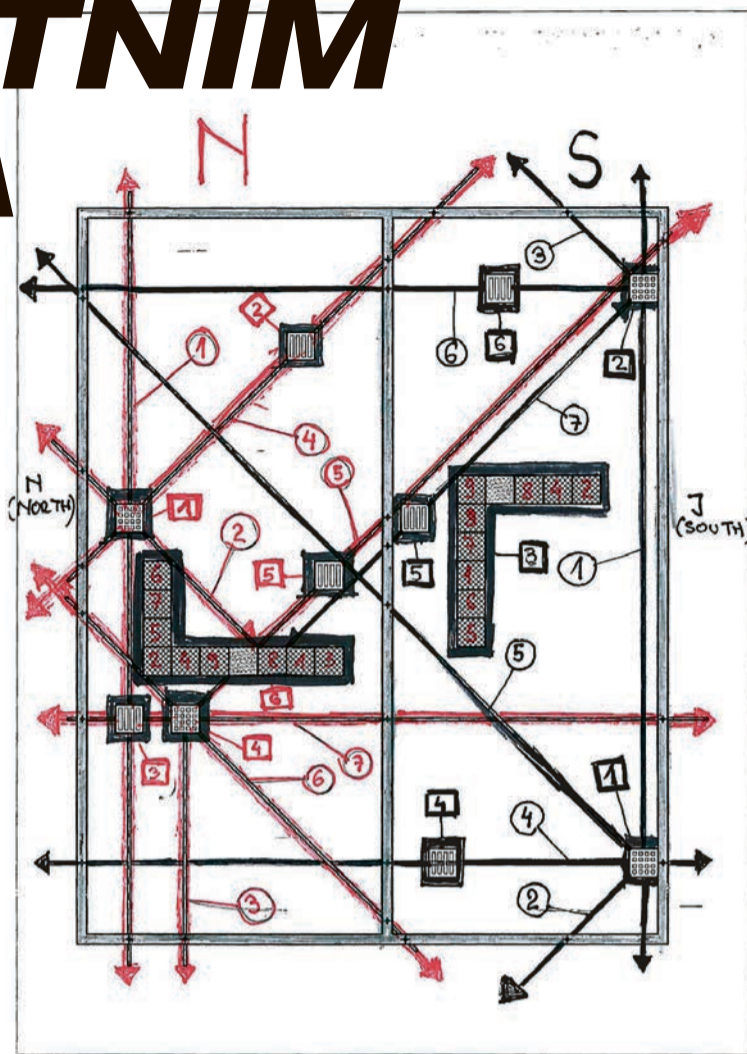
Kulture promjene SC-a, bilo je dvanaestero izvođača, od toga devetero polaznika radionice, a predstavu smo igrali svega deset puta. I konačno *Cefas* čini osam izvođača, kao kombinacija ljudi s područja kontrakulture i Vilija koji je pobrao sve glumačke nagrade koje je mogao pobrati, a tu smo i nas dvoje, pa je ta predstava žrtva peha s obzirom da neće biti na repertoaru jer je zasigurno i osmero izvođača u ovoj situaciji previše, a zaista se radi o skromnim honorarima. Tako da sada trenutno možemo samo misliti o novoj predstavi i kako da pronađemo neke dotacije koje bi mogle *Cefas* vratiti u život. Usprkos svemu za *Cefas* pripremamo šest, sedam izvedbi u nekim gradovima Velike Britanije u svibnju.

O POSTANARHIZMU

U razgovoru s Vesnom Janković, Indoš izjavljuje s velikim žaljenjem što nije imao hrabrosti i mogućnosti da učini, ponovi gestu grupe Baader-Meinhof, ali kada još nije bilo ljudskih žrtava, odnosno njegovim riječima: “To nisam napravio sa svojim životom i zato sam odlučio da za kaznu živim kao živi mrtvac.” (usp. <http://www.mi2.hr/indos/inf14.htm>) Smatrate li, pitanje za oboje, da su danas takve geste moguće i zapravo figurirale bi kao jedina opcija kazne onima koji su opljačkali sve ove ponižene u mračnoj našoj? Dakle, pljačka njihove imovine, što je zapravo naša imovina, ili možda još radikalnije 2,20 m ispod zemlje, kako je to savjetovao jedan Malnarov kolega iz Peščenice, u slučaju npr. Polančec, Barišić, Sanader i ostale tzv. političke elite koje bi tek trebale biti razotkrivene, ako će do toga uopće doći. Odnosno, ukratko da li se *Cefas* može ipak protumačiti i kao direktan poziv studentskoj generaciji na pobunu?

– **Indoš:** Da, ali može se navesti primjer iz *Anti Edipa* kad se radi o postanarhizmu; ta crna zastava kojom mašem na kraju predstave ima rupu u sredini; dakle, nema slovo A. To je dio koji pokazuje moje osobno neko razočaranje s anarhizmom, odnosno da danas treba tražiti neke nove putove, efikasnije putove otpora sili, pobune i mišljenja. Osim toga, tradicionalni anarhizam se isto iscrpio i razočarao u svojim zahtjevima i tamo gdje je uspio – mislimo naravno na Španjolsku 1936. godine – pretvorio se u svoju suprotnost ili se pak institucionalizirao. Upravo sam navedeno otkrio kod Simone Weil koja je zapazila taj put od euforije, nade i želje do razočaranja i napuštanja. Radi se o onome što su Deleuze i Guattari formulirali, o postanarhističkom konceptu koji se kritički odnosi prema tradicionalnom anarhizmu; to su neki koncepti Hardta i Negrija koji sada stupaju na djelo, dakle, koncepti mnoštva...

– **Vrvilo:** I možda rada s ostacima prošlosti, rada s bivanjem u izvanrednom stanju gdje se anarhizam ukazuje kao ostatak. Treba razlikovati bavljenje time u životu i tim ostacima u umjetnosti, bez obzira što je često život takvih umjetnika/ica gola umjetnost, ali stara vjera da umjetnost stvara ili potiče novi svijet, možda je pravi ostatak, taj otpor i vjera u promjenu. Meni rad s Indošem daje tu vjeru u promjenu, kao i

“Skica muzičke ploče o sukobu Sjevera i Juga u novom performansu DB Indoša i Tanje Vrvilo, naslovljenom KRIEGSPIEL-ŠAHTRAT.”

kad radim filmske programe, isto tako tražim filmove ili autore s tom čvrstom vjerom ili otporom. Ali ne kako bi se ponovila sudbina tih mladih književnika revolucionara koji su zaustavili svoje živote u ranoj mladosti; ako se sjetimo Blanquija o matrici ponavljanja sudbina, onda nije dobro da se ponovi njihova gesta. U tom smislu ne bilo dobro da se ponavlja njihova revolucija.

– **Indoš:** Pozivanje studenata na revoluciju, odnosno na konkretnu revolucionarnu pobunu, odmah bi uključila i pojam nasilja i pojam kontranasilja. U svemu tome ipak izgleda da treba tražiti nove putove, kao što sam rekao, koji su onkraj nasilja a opet su uvažavajući, jaki i snažni.

– **Vrvilo:** To je situacija bez povratka; zainteresirala nas je ta bespovratna situacija kada Luka Jukić nije mogao ne izvesti atentat, kada je pola Zagreba znalo da on mora izvesti atentat.

– **Indoš:** To je bespovratna situacija kad se oružano sukobiš s društvom – ne samo da si ugrožen kao politički pobunjenik već si ugrožen i po zakonu, po državnom pravu; napravio si krivično djelo i za to moraš odgovarati. Što se tiče džainizma, kao jednoga dijela moga puta, kao i poziva na atentate, odnosno na destruktivne akcije protiv robnih centara, što isto tako čini jedan dio moga umjetničkog rada, to je moja prošlost, ali opet, ponavljam, tu kontradikciju je moguće spojiti. Uostalom sam Gandhi ima izjavu da je važno suprotstaviti se, važno je ne pobjeći, odnosno, dati se i ubiti kao zalog za to suprotstavljanje; najgora je opcija pobjeći, ali jednako tako opcija koja uključuje ubijanje je moguća, ali sa stajališta hrabrosti ona je manje hrabra u odnosu na prvu opciju – biti ubijen u otporu. Tako je veća hrabrost suprotstavljanje svojom smrću, a manja je hrabrost suprotstavljanje tuđom smrću. Vjerujem da postoje neki subverzivni načini, putovi koji su daleko efikasniji i pametniji u pružanju otpora centrima moći (načini koji ne uključuju smrt) ljudima koji odlučuju s pozicija moći, zato što se mogu služiti s moći i zato što nemaju neki drugi argument, spremni su odbaciti politiku argumentiranja, kao što to neprestano i čine svi oni koji su na vlasti. Naime, znaju da im uvijek stoji na raspolaganju moć koju mogu mobilizirati i kojoj mogu održavati standarde da joj služi. Tako se u slučaju predstave *Cefas* dogodila jedna pobuna koja je bila, recimo, književno mišljena i koja se zaoštrila budući da je druga strana zaoštrila stvar. To su ljudi, vrlo mladi, studenti, daci, koji su mislili književno i koji su na književnim faktima realizirali svoju pobunu; dakle, književne novine

— **PSIHOGEOGRAFIJU VALAŠA PROGLASILI SMO NAJAVOM SITUACIONIZMA JER DOVODE U PITANJE HOMOGENIZIRANI KRAJOLIK GRADA. NADAMO SE DA ĆEMO ODIGRATI PREDSTAVU I NA OTVORENOM, NA SVEUČILIŠNOM TRGU ISPRED HNK, NA TUŠKANCU, U MAKSIMIRU** —

su te koje su nosile njihovu pobunu, vjerovali su da su oni ljudi promjene i da žive u vremenu promjene i da žele promjenu. To što je druga strana reagirala na tu promjenu silom, to je kod tih mladih ljudi izazvalo reakciju i misao da i oni isto tako moraju reagirati silom.

MELODIKE I ARHIVI

Obično navodite shizofoniju – pojavu koja nastaje kada je zvuk odrezan od svojeg izvora – kao vlastiti put proizvodnje zvuka, kao vlastitu anarhiju. Tako Tanja Vrvilo, koliko sam mogla zamijetiti, u predstavama često svira melodiku; da li je odabir toga instrumenta povezan s nekadašnjim osnovnoškolskim programom (recimo iz sedamdesetih, osamdesetih) kada smo kao djeca na satove glazbenoga nosili melodike, što danas možda i više nije slučaj, te na koji način ta proizvodnja zvuka služi u izgradnji “likova” u vašim predstavama, konkretno u *Cefasu*?

– **Vrvilo:** Otkako radim s Indošom nema više likova; radi se o pseudodramskim situacijama, kao u slučaju *Cefasa*, gdje smo povezivali fragmente dijaloga iz sudjenja. Pokušavam proizvesti pseudodijaloške situacije koje bi imale tragove komunikacije, a tu se ne može više govoriti ni o likovima, nego o nekoj vrsti izvedbenog pamfletizma ili kako Indoš voli reći zbornog ili koncertnog modela. U ovoj je predstavi prisutnija ideja o komunikaciji i o likovima, a to proizlazi iz izbora autentičnog materijala ili fragmenata događaja. Te su nas zbiljske situacije i opterećivale jer nam se činilo da bi od tih dokumentarnih materijala trebali nastati posve drukčiji filmovi, predstave, tekstovi. Spajali smo fragmente nekih pomiješanih sudbina tako da nitko ne govori misli od samo jednoga povijesnoga lika već od niza likova; a radili smo i skokovitu montažu vremenskih i prostornih situacija. A što se tiče melodike, moja je osnovna škola očito imala različitu glazbenu politiku, tako da smo svirali blok flautu. (*smijeh*) Melodiku sam vidjela i čula u nekim dragim japanskim filmovima. U Muzičkoj školi svirala sam gitaru, moja sestra ozbiljnije violinu, a u kući smo svirale blok flautu, tako da je naknadno otkrivena melodika izazivala kod mene žudnju. (*smijeh*) A kod Indoša, u njegovoj izvedbenoj shizofoniji čini se da najmanju štetu mogu napraviti s tim malim instrumentom i tim malim zvukom.

Za predstavu *Cefas* ističete arhivsko istraživanje. Gdje ste pronašli zatvorska pisma Augusta Cesarca i što je u njima bilježio s obzirom na vrlo jaku policijsku cenzuru?

– **Vrvilo:** Cesarčeva pisma iz ostavštine, kojima smo bili obuzeti, definitivno su smjestila pobunu u okvir predstave

Cefas, u povijesni kontekst. Naime, projekt *Cefas* je započeo kada je Branko Matan dao Indošu knjigu Josipa Horvata *Pobuna omladine* o četiri atentata od 1911. do 1914. godine, od kojih su samo dva djelomice izvedena. Slijedili smo tragove prvog atentata i njegovog literarno-revolucionarnog kruga, a ta nas je potraga odvela do ostavštine Augusta Cesarca u staroj Sveučilišnoj, pri čemu smo se zadržali samo na zatvorskim pismima koja se odnose na 1912. i 1913. godinu. U staroj Sveučilišnoj, odnosno u Državnom arhivu, postoji osam kutija

koje je njegova obitelj ostavila, a radi se o dokumentima i zapisima sve do smrti, 1941. godine, do posljednje bilješke prije strijeljanja nakon bijega iz Kerestinca, papirića na kojem je napisao “August Cesarec, književnik”. Tu su se otvorila pitanja odgovornosti korištenja izvornih materijala, pitanja distance, kada je približavanje zabranjeno. Što se tiče ondašnje cenzure, u zatvoru su novine bile zabranjene, sačuvane su bilješke koje je pisao po komadićima novinskog papira u koji su mu roditelji zamatali hranu. Tražio je da mu tako s hranom šalju najnovije listove. Pisma su naglašeno intelektualna – piše o knjigama koje čita, naručuje knjige, radi popise knjiga koje želi da mu pošalju i upute gdje da ih nabavljaju, šalje tekstove, piše književnicima i prijateljima – Vladimiru Čerini. Skica koju smo koristili u *Cefasu* je Cesarčeva zatvorska ćelija; crtež sobe koji je poslao roditeljima. A druga skupina povijesnih izvora je proizašla u najvećoj mjeri iz novina, iz nove Sveučilišne, najviše iz *Pokreta*, novina Socijaldemokratske partije, čiji su novinari pratili istragu, suđenje i reakcije publike svih osamnaest, dvadeset dana procesa. Radi se o performativnom materijalu, raspravi o sukobu teorije i prakse; pokušavali smo ne upasti u zamku estetizacije. Što se tiče podataka o bombi, napravili smo montažu ispovjednih iskaza iz novinskih izvještaja i optužnice. Oni su dječje iskreno i strasno sve priznali, od putovanja Luke Jukića u Srbiju gdje je nabavio pištolj, bombu i praskave stvari, zajedničkog pokusa s bombom u vinogradu, prodaje pištolja i metaka do neuspješnog atentata i bijega.

ZAGREBAČKI PREDSTUACIONISTI

Što se tiče arhivskoga istraživanja, recite nam nešto o Milici Semelić, Sandi Hrubu, Alici Cvijić i Zori Ruklić, čiji su radovi isto tako bitni u samom nastajanju vaše predstave.

– **Vrvilo:** Najljepše je otkriće omladinski list Val, njegova četiri broja iz 1911. godine i manifestni uvodni tekst o Valašima. To je bio literarno-revolucionarni list svih đaka, među kojima su i te djevojčice iz Realke s Gornjega grada. Zora Ruklić je po sjećanju napisala Dnevnik jedne djevojčice, objavljen u *Vjesniku* 1971. u nastavcima. Radi se o zapisima o štrajku, o atentatu, o Stenjevačkoj republici, o Milici Semelić – djevojci Luke Jukića, o pismu Sande Hrubu iz zatvora. Taj je dnevnik živi dokument o gradu 1912. Ti su đaci, Valaši – kako je pisao Čerina, bili šetači, bili su siromašni i nisu mogli boraviti u kavanama, a djevojčice su ionako bile premlade; šetali su i razgovarali Tuškancem, Maksimirom, Botaničkim, Savskim mostom... Njihovu

smo psihogeografiju proglasili najavom situacionizma jer dovode u pitanje homogenizirani krajolik grada. Nadamo se da ćemo odigrati predstavu i na otvorenom, na Sveučilišnom trgu ispred HNK, na Tuškancu, u Maksimiru.

– **Indoš:** Uskoro ćemo imati sastanak s ljudima iz Urban-Festivala da tako barem jednu ili više lokacija uključimo u izvedbu; Dotrščinu zbog Augusta Cesarca koji je tamo pogubljen, Pongracove vrtove zbog blizine atentata i mjesta bijega, dvorište bivšeg zatvora na uglu Zvonimirove i Račkoga, košarkaško igralište na Tuškancu zbog blizine Streljane, mjesta primopredaje oružja iz atentata.

Taj kružok koji je izvršio nažalost neuspjeli atentat na Cuvaja bio je “star” između 15 i 25 godina. Da li navedeno govori i potvrđuje pravilo da revolucionarne geste umiru, zamiru s mladošću? Osim toga, što individualne anarhije mogu ponuditi u okviru umjetnosti koja se želi manifestirati i kao društveno korisna?

– **Indoš:** Kao što smo u predstavi *Zelena, zeleno* otišli u politički angažman IFSK-a i jedne kazališne grupe iz Argentine koja je pokrenula peticiju za čileansku grupu koja je bila strijeljana za vrijeme Pinochetove vladavine, tako smo u predstavi *Cefas* Čerinu prepoznali u Ivanu Tscheglovu (Čeglovu) koji je napisao *Formular za novi urbanizam* i koji je isto tako stradao kao žrtva psihijatrijske policije pod čijim je prismotrom ostao cijeli svoj život. Ta shizofrenizacija u mišljenju zaista je slična kod Čerine i Čeglova. Obojica su stradala od psihijatrijskih policajaca. Čerina je bio čak deset godina zatvoren u bolnici, a od njegovih pobunjenih tekstova bio nam je najznačajniji *U gradu cinika* koji i danas teško da bi bilo koja novina objavila, a da se ne boji efekta toga teksta. Mi smo uzeli njegov tekst i pretvorili ga u poeziju. Njegove pjesme po Ujeviću i Krleži navodno su loša poezija. S tim se nikako ne bih složio – mislim da je to urbana poezija – naime, pisao je o iskustvima svojih noćnih lutanja po evropskim gradovima. Meni je osobno to izuzetan primjer jedne urbane poezije, urbanog pjesnika što je prilična rijetkost kod nas i danas; dakle, ne samo 1912. godine već i danas imamo problem s radom na urbanim temama u umjetničkom procesu.

– **Vrvilo:** Posebno je uzbudljiv Kamovljević posljednji tekst iz Barcelone *Klin se klinom zabija* koji izvodi Vili te Čerini tekstovi *U gradu cinika* i *Poslije kaznionice* koje Indoš izvodi kao songove.

– **Indoš:** Završno bih nadovezao još Deleuzea i Guattarija i njihovu shizofrenizaciju stvarnosti, gdje navode da potiču procese shizofrenizacije gdje nikako nije cilj da oni koji shizofreniziraju da postanu žrtve psihijatrijske obrade. Dakle, treba shizofrenizirati, ali nikada ne treba prijeći granicu gdje *shizofrenizator* postane pacijent. To se nažalost mnogima dogodilo, ali postoje i primjeri gdje je moguće i tako djelovati. Tako taj put otpora i pobune ne uključuje ubijanje svojih protivnika kao ni mogućnost da se bude ubijen od svojih protivnika. Nekako sam odlučio vjerovati da je to i estetski jača slika, da je to daleko ljepši prizor; da su prizori shizofrenizacije koji su tako vođeni najljepši prizori otpora. Ali nikako ne smijemo spustiti zastave mašte na pola koplja zbog straha od ludila, kao što kaže Breton. Treba shizofrenizirati, ali nikako ne upasti u klopku ili kavez koji jedva čeka da te primi. Naime, umjesto *revolucionarizirati* koristim riječ *shizofrenizirati* jer je revolucioniranje neodvojivo od nasilja, a shizofrenizirati čini mi se da je onkraj nasilja i da izmiče uporabi nasilja onoga koji je aktivan na tome procesu ako uspije zaustaviti represivan aparat. Takva pobuna više misaono uznemiruje javnost; u svakom slučaju treba tražiti nova maštovitija i nikad prije realizirana rješenja protiv aparata vlasti.

– **Vrvilo:** Mislim da se u tim novim rješenjima pobune protiv aparata vlasti radi o pluralnim singularitetima, o individualnim pobunama, da svatko u svojoj pobuni mora pronaći svoje načine za vlastitu pobunu. **E**

POZITIV TIŠINE

STALNI TERET TJELESNOSTI I NJEZINE VEZANOSTI UZ PONEKAD TJESKOBNU UVJETOVANOST ZADANOŠĆU GLAZBENOG INSTRUMENTA VIRSALADZE NE SKRIVA, ALI NE SKRIVA NI ISKUSTVENU INTIMNOST KOJU DIJELI SA SVOJIM ZVUKOVNIM MEDIJEM

NINA ČALOPEK

Uz recital pijanistice Elisso Virsaladze, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, 6. veljače 2011.

Interpret je poput zrcala, on tek reflektira već zadano genijem skladatelja, rekao je jednom Svjatoslav Rihter, *persona sancrosancta* sovjetskoga pijanizma. On dekodira tajne sustave u tragovima papira i svezaka, one znakove koji su ostali kao spomen neke druge duhovnosti, nekog drugog stvara, neke druge potrebe, one skladateljeve. No ipak ponekad, onako udobno smješteni u sjedalo (prečesto) poluprazne koncertne dvorane, kao što je bio slučaj i na koncertu 6. veljače 2011. u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, ponukani smo odmaknuti se od prividne pragmatičnosti rihterovskog portretiranja profesije glazbenika i dozvoliti si personificiranje novog prividenja, čuda i neke druge providnosti. I upravo nam se tada čini da se ta osoba glazbenika, prisiljena neobjašnjivom zadanošću svojeg postojanja kretati i djelovati kroz osi i ravnine kristalne simetrije glazbenoga, rastvara i nestaje te ostaje u paradoksu, istovremeno zarobljena i oslobođena, otuđena i eksponirana, osamljena.

MJERLJIVA NEIZMJERNOST Ovaj uvodni ekspoze tek je odjek strahopoštovanja i zaziv dojma malobrojne, ali probrane

publike, koju su činili i mladi pijanisti, natjecatelji, ali i članovi ocjenjivačkog suda Međunarodnog pijanističkog natjecanja Svetislav Stančić, nakon koncerta gruzijske pijanistice i velike glazbene pedagoginje Elisso Virsaladze. Profesorica na Moskovskom konzervatoriju i Visokoj školi za glazbu u Münchenu, Virsaladze je eksponirana unutar akademskih i pedagoških krugova te je stalna članica ocjenjivačkih sudova gotovo svih međunarodnih pijanističkih natjecanja (Santander u Španjolskoj; Géza Anda u Zürichu, Arthur Rubinstein u Tel Avivu ili Čajkovski u Moskvi i dr.), na kojima predstavlja stalno mjesto seriozne i uravnotežene ruske pijanističke škole. Stoga je ovaj zagrebački koncert cijenjenog ciklusa Forte Fortissimo bio dobar uvod u natjecateljski maraton, a mladim je pijanistima mogao pružiti i više od samo poticaja za vlastita izvođačka stremljenja.

Bogati registar Virsaladzinog pijanizma možemo shvatiti dvoznačno. On ne predstavlja samo tonski i koloritni opseg te njegove nijanse i odzvuke, koje proizlaze iz ikoničkog suodnosa Virsaladze s instrumentom klavira, nego i odlike repertoara što ga je ponudila ovim koncertom.

I premda su u središtu njezina interesa posebice partiture Mozarta, Beethovena, Chopina i Schumanna, a njezin repertoar ne treba shvaćati historijski, skladateljsko-stilski ili žanrovski natprosječno opširnim i mnogovrsnim, njegova je neizmjernost mjerljiva upravo razmjerima zahtjevnosti i impulsne poticajnosti koja se postavlja pred samog interpreta, ali i slušatelje.

HERKULOVSKI ZADACI Od Mozartove *Fantazije u c-molu* i *Sonate u c-molu* do Schumannove posvete Beethovenovim sonatnim idealima u *Fantaziji u C-duru*, ova gruzijska pijanistica pred sebe je stavila dvanaest herkulovskih zadataka koje je riješila jednostavnošću kakvog pijanističkog maga. Bez pretjeranih gesti i prisutna svakim tonom, iznijela je mocartovske čarolije, nakon kojih su uslijedile dvije briljantne Papandopulove studije (br. 1 i 2 iz ciklusa *Osam studija za klavir*) i Lisztova *Prva etida u g-molu* iz ciklusa *Šest velikih etida prema Paganiniju*, u kojima je pokazala svu lakoću virtuozičeta, ali i da on, osim nepogrešivosti tehničkih majstorija, može predstavljati i eleganciju te profinjenosti pijanizma.

Virsaladze je posvećena instrumentu klavira, koji u zagrebačkoj dvorani tek u rijetkim prilikama zazvuči tako bistro, a čiji je ton kroz cijelo trajanje ovoga koncertnog doživljaja ostao pozitivan tišine te se pretvarao u glazbenu istinu koju nam je Virsaladze pomalo otkrivala iz napetih struktura i ćelija glazbenih djela izabranih za tu večer. Stalni teret tjelesnosti i njezine vezanosti uz ponekad tjeskobnu uvjetovanost zadanošću glazbenog instrumenta Virsaladze ne skriva, ali ne skriva ni iskustvenu intimnost koju dijeli sa svojim zvukovnim medijem. Njezinu se ljepotu tona i filozofiju glazbe najbolje moglo čuti i razumjeti u drugom dijelu koncerta, njezinim dubokim i inspirativnim pristupom Chopinovoj *Baladi u F-duru* i trostavnoj Schumannovoj *Fantaziji u C-duru*. Upravo su u tim djelima najviše do izražaja došle glavne odlike ove pijanistice – iznimna požrtvornost i pritađenost, ali istovremeno i neka ženska intuitivnost i snaga. ■

ŠEF JE ŠEF

U SVOM PREPOZNATLJIVOM STILU, BAREZA JE ZAMRŠENI KOLOPLET STALNO PROMJENJIVE TEMATSKE I MOTIVSKE GRAĐE PREDSTAVIO KRAJNJE TRANSPARENTNO, NE ZABORAVLJAJUĆI PRITOM NI ARHITEKTURU CJELOKUPNE SIMFONIJSKE GRAĐEVINE

TRPIMIR MATASOVIĆ

Uz koncert Zbora i Simfonijskog orkestra Hrvatske radiotelevizije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 10. veljače 2001.

Koliko ansambl može profitirati kad dugi niz godina sustavno radi s jednim umjetnikom, najbolje se vidi iz rezultata koje Nikša Bareza ostvaruje sa Simfonijskim orkestrom Hrvatske radiotelevizije. Sastav je to koji ima povremenih manjih oscilacija u kvaliteti, no kad pred njega stane njegov šef-dirigent, u vrhunske rezultate ne treba sumnjati. Tako je bilo i na posljednjem koncertu *Majstorskoga ciklusa*, i to usprkos višekratnim promjenama programa i solista u posljednji trenutak. U konačnici smo, međutim, dobili program koji ničim nije odavao prepreke na koje su organizatori nailazili u njegovoj pripremi. Dvjestota je obljetnica rođenja Franza Liszta tako dostojno obilježena izvedbama dvaju njegovih ključnih, ali međusobno posve različitih orkestralnih djela.

SUVERENI TRIANGL *Prvi koncert za glasovir i orkestar u Es-duru* standardno je repertoarno djelo skladatelja koji je već bio etabliran pijanist, ali se tek počeo dokazivati i kao majstor orkestralnoga zvuka. Nikša Bareza posebno je pozornost obratio na ovaj drugi element, stvarajući jasnu, izrazito simfonijsku strukturu, u kojoj je glasovir tek prvo među jednakim glazbalima. Austrijski pijanist Christopher Hinterhuber pokazao se kao dostojan solist u upravo takvom kontekstu. On jest kadar iz glasovira izvući moćan, "listovski" zvuk, ali ni taj zvuk, kao ni virtuozičeta, nisu mu sami sebi svrhom. Usprkos manjim tehničkim nepreciznostima i možda preizdašnoj upotrebi pedala, njegovu ćemo interpretaciju ipak ponajviše pamti po nizu suptilnih detalja, ali i skladnoj komunikaciji s orkestrom. Svakako treba istaknuti i doprinos

udaraljkašice Anite Primorac, koja je ni malo bezazlenu, gotovo solističku dionicu trianglera u trećem stavku iznijela suvereno, a opet decentno, s pravom mjerom isticanja, ali i nenametanja svoje dionice.

FAUSTOVSKI LABIRINT Za razliku od *Prvog glasovirskog koncerta u Es-duru*, Lisztova *Faust simfonija* nije djelo koje će se svidjeti "na prvu loptu", pa stoga ne čudi da ga dirigenti i orkestri uglavnom zaobilaze. No, Nikša Bareza je, moglo bi se reći, gotovo pa specijalist za upravo takve skladbe, koje od interpreta zahtijevaju puno, ali uloženi trud višestruko vraćaju. U svom prepoznatljivom stilu, Bareza je zamršeni koloplet stalno promjenjive tematske i motivske građe predstavio krajnje transparentno, ne zaboravljajući pritom ni arhitekturu cjelokupne simfonijske građevine.

Sigurno se tako kroćilo faustovskim glazbenim labirintom te, naposljetku, uvjerljivo došlo do himnične završnice djela, u kojoj se orkestru pridružuju orgulje, muški zbor i tenor solo.

Zbor Hrvatske radiotelevizije pritom se u *tutti*ima dobro nosio s velikim orkestralnim sastavom, ali i podario publici vrlo lijepo oblikovane *piano* odsjeke. U takav se kontekst odlično uklopio i tenor Stjepan Franetović, izbjegavši napast forsiranja tona, a ipak se ne utopivši u masi vokalnoinstrumentalnoga zvuka. U ukupnom umjetničkom zbroju bila je, dakle, riječ o koncertu koji je još jednom potvrdio da je dobar šef-dirigent najbolje što se može dogoditi svakom orkestru – pa tako i Simfonijskom orkestru HRT-a. ■

TKO PIŠE NE UMIRE

AUTOR USPIJEVA TEOLOŠKE PRIJEPORE IZ PRVE POLOVICE 5. STOLJEĆA UČINITI VRHUNSKI UZBUĐLJIVIM ŠTIVOM

DARKO MILOŠIĆ

Da se na pitanju je li Isus iz Nazareta uistinu Bog ili je ipak samo – izniman, doduše – čovjek mogu zaraditi lijepe pare, vidjeli smo na primjeru *Da Vincijevog koda* Dana Browna, a prije njega solidne novce su okrenuli Henry Lincoln, Michael Baigent i Richard Leigh, autori kontroverzne knjige *Sveta krv, sveti gral*. Premda je to pitanje za kršćane/katolike koji to nisu samo nominalno i danas od fundamentalnog značaja, ipak ostaje dojam da prosječni suvremeni, površni, materijalistički orijentirani vjernik-laik o teološkim konstruktima uopće ne razmišlja. Čemu i bi? Tema dana nije narav odnosâ unutar Svetoga Trojstva niti pitanje je li Marija Bogorodica ili ipak Kristorodica (Theotokos vs. Christotokos); neke dileme su odavno riješene, dogme proglašene, hereze zatrte; danas se ljute rasprave vode oko sekularnih tema. U polemikama se ljudi više ne pjene oko pitanja istobitnosti Oca i Sina; ne, danas na forumima i po krčmama ljudi jedni drugima dižu tlak političkim i politikantskim temama, nimalo transcendentnima.

ALEKSANDRIJSKE DEBATE No, da ste se zatekli u Aleksandriji u 4. ili 5. stoljeću, našli biste se usred strastvenih debata u kojima nisu sudjelovali tek vrhunski teolozi, premda su ih oni začinjali i usmjerali, nego i sasvim obični ljudi; osjećali su se pritom posve mjerodavnima. Crkveni velikodostojnici – povijesne su to činjenice – međusobno su se ekskomunicirali i anatemizirali, kidnapirali i premlaćivali, zatvarali i slali u izgnanstvo, optužujući se međusobno za primanje mita, iznudičanje, svetogrđe, izdaje i ubojstva. Vjernici pak, svi ti lončari, kožari, šatorari i trgovci, sve te tkalje, primalje i pralje, staro i mlado, raspravljali su živo prevladava li u Kristu ljudska ili božanska narav, je li stvoren *ex nihilo* ili je *roden-a-ne-stvoren*, je li Otac veći od Sina ili su *homoousioi*, i svrstavali se uz Arija ili Atanazija, Nestorija ili Ćirila. Ako već nisu – dakako, ne baš svi – kinjili sugradane židovske vjere ili likovali nad osipanjem starih “poganskih” vjerovanja, aleksandrijski kršćani nerijetko bi se dohvatili i međusobno: (trenutna) većina protiv manjine koja nije bila “na liniji”. Arije je, primjerice, naučavao da je Sin niži od Oca; Atanazije je to smatrao podlijim i opasnijim po vjeru – svaki upućeniji vjernik trebao bi znati zašto – od poganskih antikršćanskih paskvila. Nestorije je pak prenelašavao razliku između božanske i ljudske Kristove naravi, zbog čega je taj carigradski biskup na efeškom saboru 431. osuđen zbog krivovjerna. Da, zbrka je bila velika, doba je bilo turbulentno, sjećanja na progone kojima je cilj bio iz društva ukloniti njih, Kristove učenike, bila su svježja. Doktrinarno jedinstvo bilo je sanak pusti; još ni kristologija nije bila na čvrstim nogama, a valjalo je steći i naklonost ćudljivih careva. U takvim *tko-nije-s-nama-taj-je-protiv-nas* okolnostima, uz poticaj kakvog uvjerljivijeg propovjednika, dio vjernika sklon prijevremenim rješenjima lako je zapadao u fanatizam, a ljudi, kako je zapisao Blaise

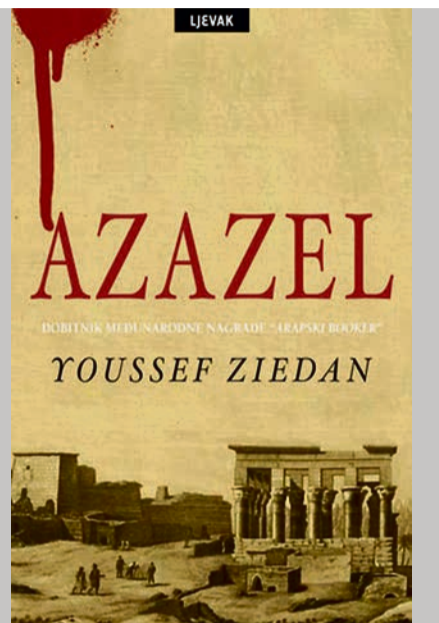
Pascal, nikada ne čine zlo s toliko entuzijazma i dosljednosti kao onda kad ga čine iz religioznih pobuda.

HIPATIJINA SUDBINA U Aleksandriji je tada živjela i filozofkinja i matematičarka Hipatija (370.-415.), po svemu sudeći izuzetna žena, pripadnica intelektualne elite, sjajna govornica, najpoznatija po radu o konikama. Bavila se i astronomijom, držala predavanja o Aristotelu i Platonu, oduševljavala slušatelje koji su hrlili na njezina predavanja i bila neka vrsta onodobne znanstvene zvijezde. No, na nesreću, nije se bila oduševila za novu vjeru čiji su neki pripadnici poziv svoga bezuvjetnom ljubavlju nadahnutog Učitelja da sve narode učine Njegovim učenicima shvatili na način da se to smije učiniti i silom, tj. vlastitim snagama, ako već ne ide milom, tj. u snazi Duha. Možemo tako zamisliti aleksandrijskog nadbiskupa Ćirila kako sa zabrinutošću za duše ljudi koji su hrlili na neoplatonička – *ergo* poganska – predavanja krasne djevice Hipatije razmišlja što mu je, kao odgovornom pastiru mjesne crkve i vatrenom širitelju ideje da se bližnjega ljubi kao samoga sebe, činiti. Moja ironija je u ovom slučaju više nego mračna, jer s obzirom na ono što se dogodilo s Hipatijom, duboko sumnjam da je Ćiril – koji je, budući da je proglašen svetim, zasigurno inače činio Bogu ugodna djela – taj put bio nadahnut Božjim Duhom. Hipatiji, osim što je bila žensko koje drži predavanja muškarcima, na ruku nije išla ni činjenica da je gradski prefekt Orest, nositelj vlasti, također bio njezin štovatelj. Ćiril je svakako primijetio i to da Hipatiju cijene i brojni kršćani, a budući da se, kako saznajemo iz jednog kasnijeg (7. stoljeće) zapisa, “cijelo vrijeme bavila magijom, astrolabima i glazbenim instrumentima, varajući mnoge sotonskim smicalicama”, bilo mu je jasno da tome već jednom mora stati na kraj, ovako ili onako. Siguran sam da je na razne načine nastojao doprijeti do ohole znanstvenice koja, dakako, nije imala vremena za njega jer je radila na mapiranju kretanja nebeskih tijela i izumu hidrometra. Kad su svi pokušaji propali, dogodilo se – ne tvrdim da je to Ćiril osobno naredio! – sljedeće: nekoliko stotina monaha – koji su zaboravili da je Duh Sveti taj koji obraća ljudska srca – pričekalo ju je dok se vraćala s posla, skinuli su s nje odjeću, odvukli je u obližnju crkvu (taj podatak navode kršćanski izvori!) i masakrirali ljušturama školjaka, na kraju spalivši ostatke. Ekipu je navodno vodio stanoviti Petar, “čitač”, Ćirilov suradnik, kojega se, da nije bilo ove sramote, nitko više ne bi spominjao. Nakon što su Aleksandriju oslobodili zlokobnog Hipatijinog utjecaja, vjernici su se u miru razišli. Jedna brigamanje. Teško mi je zamisliti stanje uma u kakvom su bili i nikad nećemo saznati je li itko od njih požalio.

KRŠĆANSKE OPTUŽBE Osim možda u literarnoj fikciji (vrstan prijevod D. Bućana) suvremenoga egipatskog pisca Youssefa Ziedana, dobitnika “Arapskog Booker”, međunarodne nagrade za najbolji roman na arapskom jeziku, koju je primio

2009. za roman *Azazel*, čija je radnja smještena upravo u Aleksandriju (i druge dijelove Egipta i Sirije te Jeruzalem) u prvoj polovici 5. stoljeća. U romanu ćemo sresti neke od spomenutih povijesnih osoba (Hipatija, Ćiril, Nestorije...) pa i notornog Petra čitača, a sve prateći uzbudljivi životni put monaha, liječnika i pjesnika Hype, Egipćanina, rođenog u selu blizu Asuana u južnom Egiptu, školovanog u Nagg Hamadiju i Ahmimu, čovjeka koji je sablažnjen svjedočio vjerskom nasilju još od djetinjstva, kad su mu neki suludi lokalni vjernici zaklali oca, dok je nosio ribu u hram boga Khnuma svećenicima “...koji su oplakivali umiranje svoje vjere zbog širenja vjere u Krista”. Postavši kasnije i sâm kršćanin, nastojeći spoznati svoje životno poslanje, put ga je kao mladića odveo u Aleksandriju gdje se, nakon neplanirane inicijacije u tajne tjelesne ljubavi (neće mu biti zadnji put!), našao usred sukoba kršćana i pogana te kršćana i kršćana. Tada, u mladosti, Hypa bijaše častohlepan i gladan znanja i slave, neprestance se dvoumeći želi li karijeru liječnika i znanstvenika ili bi trebao stremiti duhovnoj veličini, postati svetac-iscjelitelj. Hipatija ga je oduševila, i neko je vrijeme snatrio o tome da postane njezin učenik, no ubrzo je, kao monah, shvatio da bi to značilo prekid s – ma koliko podijeljena bila – kršćanskom zajednicom. Premda se susretao s primjerima bestijalnosti svoje subraće (nazočio je tako i umorstvu Hipatije), susretao se i s beskrajno blagim, nježnim, produhovljenim Kristovim sljedbenicima, asketima i pustinjским redovnicima koji su Isusov nauk živjeli ponizno služeći bližnjima, upravo onako kako ih je Učitelj uputio. Unatoč nesretnim slučajevima poput ovoga s Hipatijom, činjenica je da je sve veći broj ljudi u kasnoantičko doba prihvaćao novu religiju: što zbog dobro organizirane karitativne pomoći, što zbog svježih odgovora na egzistencijalna pitanja, što zbog dojma što su ga ostavljali brojni mučenici spremni podnijeti smrt radije no odreći se vjere u Krista.

Roman započinje uvodom neimenovanog Prevoditelja koji nam, stilom koji odaje filološkog stručnjaka, odmah daje do znanja da je (“...strahujući od njezina objavljivanja za mog života...”) oporučno odredio da se knjiga što ćemo je pročitati, a koju je on preveo s drevnog aramejskog jezika, ima objaviti tek nakon njegove smrti. Saznajemo da je riječ o zbirci izvanredno dobro očuvanih pergamenâ pronađenih na arheološkom nalazištu u blizini sirijskog grada Alepa. Izvješće – životopis – monaha Hype, o kojemu Prevoditelj nije uspio pronaći nikakvih podataka, zapisano je na trideset listina, “s objiju strana, debelim sirijskim pismom, drevnim tradicionalnim sirijskim pismom što ga stručnjaci nazivaju estrangela stoga što se tim pismom zapisivalo stara Evandjelja”. Fingirajući znanstveni diskurs, Ziedan (inače i sâm filolog, arabist, direktor Centra za manuskripte Aleksandrijske biblioteke), uvjerljivo nas uvodi u “zapise” napisane “prije tisuću petsto pedeset i pet godina”. Slijedi trideset listina što ih piše Hypa,

Youssef Ziedan, *Azazel*, s arapskoga preveo Daniel Bućan; Naklada Ljevak, Zagreb, 2010.

skrupulozni monah, koji se obraća Bogu, a svako toliko je u mučnom dijalogu s Azazelom, svojim osobnim demonom (ili alter egom) koji ga potiče da bilježi sve, baš sve što je vidio i čuo (“Piši, Hypa, onaj tko piše nikad ne umire.”). A vidio je i čuo svašta, jer, kao što rekoh, vremena su bila burna. Ziedan uspijeva teološke prijepore iz prve polovice 5. stoljeća učiniti vrhunski uzbudljivim štivom, a za to mu čak ne treba niti kriminalistički zaplet poput onoga u *Imenu ruže* Umberta Eca. U samom Egiptu višemilijunska zajednica koptskih kršćana tražila je da se *Azazel* zabrani, (i) zbog prikazivanja svetog Ćirila kao notornog religijskog fanatika, proglašavajući roman “arapskom verzijom *Da Vincijevog koda*” – navodi se pritom niz primjera navodne autorove zloporabe povijesnih činjenica i izvrtanja crkvenih doktrina – te protukršćanskim djelom. Na prvu optužbu pisac je replicirao da oni koji njegov roman uspoređuju s Brownovim ili nisu čitali nijedan ili “nemaju pojma o suštinskoj razlici između avanturističkog romana baziranog na izvrtanju povijesnih činjenica i filozofskog romana napisanog krvlju, znojem i suzama”, za koji, usput, Ziedan očekuje – s prilično prava – Nobelovu nagradu. Što se tiče optužbe da je roman protukršćanski, on se, ovisno o motrištu, može čitati i kao sofisticirana blasfemija i “muslimansko” podmetanje (slabije upućeni čitatelj može pobrkati faction i fiction; koptski crkveni autoriteti su – posebice u svjetlu nedavnog bombaškog napada na vjernike u Aleksandriji – opravdano zabrinuti), a možda i kao podripanje vjere kao takve, jer demon Azazel, u skladu sa svojim “zadatkom”, tjera Hypu da sumnja, da preispituje, da uočava proturječja i nasilje što se, u ime Istine – a najčešće zapravo poradi prizemnih ovosvjetovnih ciljeva – provodi nad ljudskim duhom, no sâm autor, potežući paralelu sa suvremenim vjerskim ekstremizmom, u intervjuu u *Guardianu* ističe da njegov roman “nije protiv kršćanstva, već protiv nasilja, posebice nasilja u ime svetog”. Ima li danas bolje preporuke za čitanje? **E**

PRAGMATIKA ŠUTNJE

AUDIZAM (AUDITIVNI AUTIZAM?) POSTAJE terminus technicus ČITAVE ZBIRKE, PRECIZNA DIJAGNOZA ONOGA STANJA U KOJEM KOMUNIKACIJA IZMEĐU DVOJE LJUDI POSTAJE NEMOGUĆOM I OSCILIRA U PROSTORU U KOJEM SE MEĐUSOBNO IZMJENJUJU ZAGLUŠUJUĆA BUKA I RJEČITA ŠUTNJA

ANERA RYZNAR

Odmah po izlasku prve knjige kratkih priča Tanje Mravak *Moramo razgovarati* kritika se požurila istaknuti kako je riječ o autorici koja već duže vrijeme obećava, a čiji je zanimljiv spisateljski dar književna zajednica detektirala u ranoj fazi i vrijedno poticala brojnim nagradama na natječajima kratkih priča (Ekran, Pričigin, Prozak). Premda, upućenosti radi, nastojim pratiti kako presuđuju vrhovni arbitri našega književnog ukusa, za Tanju Mravak nisam doznala tim putem, nego, kao i za većinu dobrih knjiga, usmenom predajom od nekolicine pouzdanih strastvenih čitača. Njezina je zbirka kratkih priča, kao i većina tih dobrih knjiga, do mene doputovala pomalo konspirativno, iz džepa u džep, u koji ova knjižica iz Algoritmove edicije Mali kalibar gotovo da može i stati. Petnaest priča, nijedna duža od desetak stranica, okupljenih oko tematike običnosti (meduljudskih odnosa, svakodnevice malograđanskih života, komunikacijskih šumova u prostoru intime) slijedi ekonomiju radikalne tekstualne redukcije i fragmentarnosti koja ne počiva na gustom narativnom tkanju, nego na škrtim dijalozima koji teku rahle i u njemu ostavljaju zračne džepove za sve ono što je pričom ostalo neispričano, prešućeno.

— IZ DIJALEKTIKE GOVORA I ŠUTNJE TANJA MRAVAK MAJSTORSKI JE IZVELA KRATKE I NAPETOŠĆU NABIJENE NARATIVE STRUKTURIRANE NAJČEŠĆE OKO KAKVOG OBIČNOG, SVAKODNEVNOG DOGAĐAJA KOJEM NIJE POTREBNA NIKAKVA POSEBNA KONTEKSTUALIZACIJA NI PRETPOVIJEST —

SUKOB IZA SUKOB Priče Tanje Mravak najjednostavnije bismo mogli okarakterizirati kao priče iz svakodnevnog obiteljskog života ljudi koji ni po čemu nisu posebni ili drukčiji. Prosječnost njihovih egzistencija ujedno je i temelj njihove prepoznatljivosti i reprezentativnosti – bilo da je riječ o blagajnici u supermarketu, zlostavljanoj ženi ili otuđenom bračnom paru – to su likovi skicirani prema modelima stvarnosne urbane proze devedesetih (Tomićevih i Perišićevih kratkih priča), a uspostavljaju i veze s onim njezinim odvijetkom koji je u posljednjem desetljeću skrenuo s društveno-kroničarskih tema prema anatomiji intimnih, ljubavnih i obiteljskih odnosa (primjerice, romanima I. Prtenjače, R. Simića Bodrožića i A. Kardum ili kratkim pričama M. Hrgović i J. Adamović). No, premda je u knjizi *Moramo razgovarati* u prvom planu suptilno psihološko sjenčanje

njezinih karaktera i međusobnih odnosa, ono je i dalje omjereno o prostorni i socijalni kontekst kojem ti likovi pripadaju – osiromašenoj radničkoj klasi kakvog dalmatinskog grada u kojem je “urbano” uvjetovano okamenjenim zakonom patrijarhata, a “pravo na glas” nasiljem koje nad pojedincem provodi drugi – nasilni muž, mrzovoljna žena, distancirani otac – čija se pak simbolička nadmoć precizno može iščitati iz njihovih replika ili, još češće, iz njihove šutnje.

Komunikacijski aspekt meduljudskih odnosa najvažnije je problemsko područje ove zbirke. Naznačena u naslovu, potreba da se o stvarima govori već se u prvoj priči *Audizam* spotiče o nemogućnost da se jezikom artikuliraju ona tamna mjesta u odnosu dvoje ljudi koja taj odnos podrivaju. Zastrašujuća banalnost događaja koje se tematizira (registracija automobila, odlazak na kupanje, obični jutarnji rituali) uvijek u pozadini krije neku puno dublju i intimniju dramaturiju (rezignaciju, otuđenje, strah). Taj sukob iza sukoba ono je što izmiče govoru, trauma koju je po definiciji nemoguće artikulirati, ali čija odsutnost iz jezika postaje označiteljem čitavog odnosa i priče u cjelini. Upravo te akustičke rupe u tekstu, stanke, oklijevanja i šutnje najbolje predstavljaju atmosferu ove zbirke u kojoj svi govore, ali nitko nikoga ne čuje. *Audizam* (auditivni autizam?) tako postaje *terminus technicus* čitave zbirke, precizna dijagnoza onoga stanja u kojem komunikacija između dvoje ljudi postaje nemogućom i oscilira u prostoru u kojem se međusobno izmjenjuju zaglušujuća buka i rječita šutnja.

TEROR TIŠINE Premda su događaji najčešće prelomljeni kroz prizmu pojedinog lika, ta je fokalizacija ipak ograničena pa o njihovim karakteristikama zaključujemo upravo iz dijaloga. On time postaje nosivom konstrukcijom priče koja do maksimuma iskorištava svoje dramske potencijale. Situacijska i narativna moć likova tako izravno proizlazi iz diskurzivne moći koju oni u tim dijalozima prisvajaju, koristeći suptilne strategije manipulacije i uljudnosti, implicitnu ironiju kao i načine obraćanja i preuzimanja riječi. Supruga koja odjednom iz prisnosti dijalekta isklizava u stroge i službene okvire standarda zasigurno namjerava govoriti o kakvoj ozbiljnoj, teškoj temi. Otac koji iz bolničkoga kreveta prvi put u životu sina oslovljava sa “sine moj” u tu sintagmu zasigurno upisuje emocionalnu ucjenu i zahtjev za sućuti.

Zbirka Tanje Mravak prava je mala studija o govornim žanrovima, u kojoj su verbalno sučeljeni oni likovi koji govore mnogo i lako, ali zapravo proizvode samo statičke šumove, i oni čiji je govor ispresijecan šutnjama, oklijevanjem i perifrasmama. Trećima je pak pravo na glas oduzeto kako

bi se uspostavio teror tišine, najokrutniji i najmučniji oblik dominacije nad drugim (kao što je opazio Sherlock Holmes – pas koji ne laje, grize). Iz te je dijalektike govora i šutnje Tanja Mravak majstorski izvela kratke i napetošću nabijene narative strukturirane najčešće oko kakvog običnog, svakodnevnog događaja (obiteljskog posjeta bolesnom ocu, bračne razmirice, izvanbračne veze) kojem nije potrebna nikakva posebna kontekstualizacija ni pretpovijest jer je i na tako malenom uzorku moguće dijagnosticirati patološke promjene na obiteljskome tkivu.

Tanja Mravak, *Moramo razgovarati*; Algoritam; Zagreb, 2010.

Sama je autorica, pak, taktično i diskretno svojim junacima i junakinjama prepustila da sami odluče što i koliko žele o sebi ispričovati, a i kada to umjesto njih učini pripovjedač u trećem licu, on će uvijek biti više prislušivač nego tumač, prije voajer nego terapeut. On će bilježiti suptilne parajezične simptome komunikacijske nelagode: spuštene poglede, nemirne ruke, hinjenu zainteresiranost i ironične grimase koje kao crvene zastavice upozoravaju na podtekst, na implicitne priče, lomove i razočaranja koji se mogu samo naslutiti u usputnim sarkastičnim komentarima, pasivno-agresivnom tonu i uhodanim scenarijima privatnih razgovora.

POLIFONIJA JEZIČNO IZBRUŠENIH IDIOMA O čemu uistinu razgovaraju sudionici ovih malih svakodnevnih bitaka možemo samo pretpostaviti, upisujući u njihove replike vlastito iskustvo (ne)komunikacije. Dok On kao pokvarena ploča blebeće o zvučnicima i pojačalima, krije li Ona u svojim ironičnim replikama bolnu spoznaju o njegovoj sebičnosti i infantilnosti? Koliko su prohodni komunikacijski

kanali jedne malograđanske obitelji u kojoj majka služi kao transmiter očevih poruka i kao prigušivač njegovog apsolutističkog stava? Što se sve može iščitati iz suzdržanog i strogo kontroliranog diskursa potlačene žene? Paralizirajući strah? Potisnuta čežnja? Zabranjena ljubav? Kakva god bila ta implicitna emocija koja generira zaplete, mudra je spisateljska strategija bila ostaviti je da kao fantom lebdi nad pričom i tako izbjeći njezinu narativnu i psihoanalitičku racionalizaciju.

Umjesto toga, ono što u ovim pričama jest izrečeno pomno su osmišljeni i izbrušeni fragmenti, prizori i replike koje svakim svojim zarežom egzemplificiraju prešućeni podtekst. Fabule se, dakle, temelje na narativnoj razradi motiva iz takozvanog sniženog registra – iz svakodnevnog života i popularne kulture – kao što je televizijski prijenos utrke Formule 1, falsificiranje autobusne karte ili odlazak na tehnički pregled, čime se grade svojevrsni situacijski korelati u kojima se zrcali struktura pomaknutih i narušenih meduljudskih odnosa. Kako se ujutro na prstima izvući iz kreveta i obaviti jutarnju higijenu, a pritom ne probuditi mrzovoljnu ženu? Kako pored muža prokrijumčariti poklonjenu čokoladu, zabranjen dar nepoznatog muškarca? Kako se izmjestiti iz pozicije žrtve bračnog nasilja i artikulirati vlastite želje i prava? Drugim riječima, likovi u ovim pričama zvučni zid mogu probiti jedino ako pronađu neku subverzivnu strategiju kojom će tuđi jezik podrediti vlastitome – ponekad je to psovka, ponekad ironija, a ponekad prezirna šutnja. Jer, kako je primijetio Abbe Dinouart, jedan od najranijih teoretičara šutnje, “čovjek koji govori, manje pripada sebi, nego drugima”.

I premda konstituirana oko ispražnjenih i negativnih kategorija – nedorazum, nerazumijevanje, usamljenosti i šutnje – ova proza zavodi blagim situacijskim humorom i polifonijom jezično izbrušenih idioma. No, priče Tanje Mravak prije svega “rade” zato jer u svojim bjelinama ostavljaju prazan stolac za čitatelja i domišljato podilaze njegovim temeljnim čitateljskim pobudama – voajerizmu i potrebi za identifikacijom. Stara je to karverovska taktika narativnog minimalizma koja ipak zahtijeva veliko pripovjedačko umijeće i besprijekoran stil. Kvalitete koje pismo Tanje Mravak neupitno demonstrira. ■

ISKOŠENA OPTIKA

ČINI SE DA JE KOMBINACIJA DOSLJEDNOSTI I OTVORENOSTI, RADIKALNOSTI STAVA I MEKOĆE PRISTUPA KLJUČ AUTORČINA ESEJISTIČKOG UMIJEĆA. DUHOVIT, OŠTAR, ZAIGRAN, PROMIŠLJEN, ODGOVORAN, I NJEZIN NAJNOVIJI NASLOV OČEKIVANO GA JE POTVRDIO

BORIS POSTNIKOV

Za početak, bilješka s ruba medijske proizvodnje stvarnosti: dok se rubrike kulture u srednjostrujaškim novinama i časopisima asimptotički približavaju točki iščeznuća, dolazak svake nove godine podsjeti nas na specifičan kulturno-medijski paražanr koji opstaje žoharskom upornošću: možemo ga nazvati "kalendarskim". Baš svakoga prosinca i siječnja, opet i iznova, tiskovine i portali koji su prethodnih 365 dana kulturna zbiivanja uglavnom uspješno ignorirali, nepogrešivo će donijeti top-liste najboljih filmova, albuma, serija, predstava, knjiga i ostalih značajnih događaja sezone na izmaku. Nedavno, na stranicama jednoga našeg tjednika taj je kalendarski paražanr obogaćen prigodnom varijacijom koja je njegovom provizornom nazivu dala sasvim doslovno značenje – saznali smo da je neki uspješan poslovni čovjek naručio, platio i dobio luksuzno, limitirano izdanje zidnog kalendara s art-fotografijama trenutno popularnih hrvatskih književnica. Modele je odabrala ugledna književna kritičarka, a smješkat će se, pretpostavlja se, u uredima poslovnih partnera našeg umjetnički senzibiliziranog direktora. Koji, inače, svake godine naruči sličan kalendar pa na njemu nekada budu rockeri, nekada glumice, da bi se, evo, vrtuljak neobavezne estradno-artističke spektakularizacije zaustavio i na spisateljicama...

NALIČJE KOLEKTIVNE MEMORIJE Neposredan je povod takvom izboru, može se pritom naslutiti, taj što je protekla književna sezona, u skladu sa žanrovskim konvencijama kalendarskoga uokvirivanja i etiketiranja, proglašena "godinom žena", zbog toga što su u njoj vrlo hvaljene prozne knjige objavile, između ostalih, Ivana Simić-Bodrožić, Nada Gašić, Mirjana Dugandžija, Maja Hrgović... Ta je samoljepljiva sintagma za jednokratnu upotrebu, pritom, nenamjerno ukazala i na to da se prigodni godišnji kritičarski izbori knjiga uglavnom fokusiraju na fiktionalnu proznu književnost. Što je šteta; jer, ako se prisjetimo da su u prošloj godini objavljene i nove knjige nefiktionalne proze Andree Zlatar, Viktora Ivančića, Deana Dude, Mirka Kovača, Srećka Horvata, Igora Štiksa – da nabrojimo samo neke – dojam je da se u žanrovskoj ladici esejistike ipak nakupilo puno intrigantnijih i izazovnijih stranica. A ako ta procjena nekome djeluje problematično, vjerujem da je dovoljno sa samoga vrha spomenute ladice izvući nedavno objavljenu knjigu eseja *Napad na minibar* pa da sumnja nestane.

Fotografija Dubravke Ugrešić, autorice knjige, nije, inače, ukasila onaj novogodišnji kalendar, i dobro je što je tako. Em je njezina pozicija u odnosu na takozvanu scenu sasvim apartna, em je patrijarhalne obrasce domicilne kulture dekonstruirala puno prije nego što se takozvano žensko pismo pretvorilo u zgodnu medijsko-kalendarsku doskočicu s jednogodišnjim rokom trajanja. Dobrim dijelom i zbog toga što

početkom devedesetih nije bila spremna žrtvovati vlastitu feminističku perspektivu monomaniji vladajuće nacionalističke retorike, privedena je, poznato je, na medijsku lomaču za vještice u možda i najogavnijem ovdašnjem javnom progonu u proteklih dvadesetak pa i više godina, e da bi nakon toga napustila Hrvatsku i trajno se preselila u Amsterdam. Između tridesetak eseja napisanih u razmaku od tri godine i skupljenih u *Napadu na minibar*, a koji značajno variraju i dužinom i ambicijom, jedan od najupečatljivijih rekapitulira baš to razdoblje; preuzevši u naslovu, *Pitanje optike*, iz bogatoga repertoara ondašnjih difamacija i uvreda etiketu osobe s "deformiranom optikom", koju joj je usput zaljepio neki od huškača, Ugrešić pomno navodi i brojne druge gnjusne detalje medijske harange, ali i poniženja kojima je bila izvrgnuta u svakodnevnom životu, na poslu, na ulici, kod kuće... Ovdje evocirana atmosfera prijetnje i straha, velikih kolektivističkih istina i njihovih malih, a opasnih egzekutora, anonimnih telefonskih poziva i misterioznih karijernih uspona, u proteklih je desetak godina uglavnom uspješno amputirana iz općeprihvaćenoga zajedničkog sjećanja. Iskošena i sasvim osobna, optika Dubravke Ugrešić nudi pogled na naličje te konstrukcije kolektivne memorije: oni koji su nekada spremno preuzimali uloge inkvizitora, sada figuriraju kao arbitri kulturnih vrijednosti i uvaženi intelektualci opće prakse na javnoj televiziji; tjednik koji je razglašavao nacionalnost i bračne statuse progonjenih feministkinja, popisujući usput manirom neke sitne doušničke ništarije njihove boravke u inozemstvu, danas se voli prikazivati kao uglađeni, liberalni, urbani društveno-politički magazin; profesor i mentor Dubravke Ugrešić, koji ju je u vrijeme progona, kao i većina kolega, potpuno ignorirao, daje onda, dvadesetak godina kasnije, istom tom magazinu intervju pa u njemu, ničim izazvan, tumači kako Ugrešićku početkom devedesetih nitko nije otjerao, nego je iz Hrvatske svojevrijedno otišla... Esej *Pitanje optike*, iako inzistira na imenima, datumima i naslovima, ljušteći tako debele slojeve hipokrizije s ušminkane slike deklarativno i samodopadno liberaliziranoga i europeiziranoga hrvatskog društva, istodobno potcrtava sistemski karakter ondašnjih progona; u čišćenju Hrvatske od nepoželjnih "elemenata" nisu sudjelovali samo mali i moćni lobiji, nego i veći dio društva – izravno ga provodeći, suptilno usmjeravajući ili prešutno odobravajući – društva koje se danas s punim opsegom vlastite odgovornosti još uvijek uspješno izbjegava suočiti. S druge strane, iako preuzima i duhovito izvrće optužbe i uvrede kojima je bila izložena, Ugrešić izbjegava zamku pozicije žrtve i udobne narcističke fiksacije koju ona nosi pa naglašava značaj vlastitih riječi, djela, odluka i odgovornosti. *Pitanje optike* pisano je na svim svojim razinama – gramatičkoj, etičkoj, političkoj – u prvome licu jednine; optužnica koju ispisuje usmjerena je pritom jednako protiv

masovne nacionalističke histerije devedesetih koliko i protiv licemjerja aktualnoga treniranja zaborava.

MANJINE I KLASA Pokušamo li odgovoriti na pitanje autorske optike koja se provlači kroz cijelu knjigu, onda je ona prije svega *manjinska*, i to višestruko i višeznačno. Vrlo jasno se to vidi u seriji kraćih tekstova, originalno pisanih za razne europske novine, a koji zauzimaju otprilike prvu trećinu *Napada na minibar*. U njima, Ugrešić se opsesivno bavi pozicijama stranaca i imigranata na Zapadu u godinama nedvosmislenoga urušavanja multikulturalističkoga projekta, potom i pozicijama žena, ateista, siromašnih, starih, komunista: bauk poljskog vodoinstalatera kruži tako Europom plašeći zapadne kolege koji ostaju bez posla; u Hrvatskoj, likovi partizana i komunista Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića bivaju rehabilitirani kao simbol borbe za prava gayeva, jer je to danas društveno prihvatljivije; barmeni amsterdamskih kafića ignorantski i samozadovoljno komentiraju mračnu prošlost jugoslavenske diktature, slijepo vjerujući u savršeno sistema u kojem žive; u procedurama korištenja hotelskih minibarova naziru se fragmenti potencijalno totalitarnih praksi prikrivenih ideologijom demokracije i ljudskih prava... Pritom, iza šarenila različitih identiteta – nacionalnih, rasnih, rodnih, dobrih, migrantskih i tako dalje – nazire se prikriveno jedinstvo *klase*, "klase deklasiranih", kako je Ugrešić naziva, a koga njezini pripadnici, zabavljeni nebrojenim aktualnim identitetskim diferencijacijama, najčešće i nisu svjesni.

Izrazita društvena kritičnost usmjerena protiv općih mjesta aktualnoga društvenog konsenzusa, svih onih slijepih pjega oko kojih je konstruirano uvjerenje kako živimo u najboljem od do sada mogućih svjetova, u esejima Dubravke Ugrešić proizlazi istodobno iz sitnih, lucidnih uvida u svakodnevnicu kao i iz ambicioznijih teorijskih ili kulturalnih referenci. Njezino je pismo izrazito živo; vješte izmjene anegdotalnoga diskursa i širih, sintetičkih zahvata, sjajno oko za detalje i upućenost u teme kojima se bavi, umijeće da se silogistički hod izlaganja retorički razigra, vještina da se dosljednost stavova provuče kroz fragmentarno komponirane tekstove mekih rubova i, povremeno, sasvim otvorenih završetaka, potvrđuju ono što smo znali i nakon Ugrešićkinih ranijih knjiga ogleđa, poput *Kulture laži*, *Američkoga fikcionara* ili *Nikoga nema doma*: riječ je o jednome od vrhunaca esejističkoga pisanja u suvremenoj hrvatskoj ili, ako hoćete, postjugoslavenskoj književnosti.

GOSPODA U TRAMVAJU Potvrđuje se to i kada Ugrešić zahvati šire i ambicioznije, kao u završnome esejju *Karaoke-kultura*, u kojem neobavezno predlaže naslovnu sintagmu kao kišobranski pojam kojim bi se, makar privremeno, mogle natkriliti neke od teško uhvatljivih, likvidnih kulturalnih transformacija trenutka sadašnjeg. Otvarajući

Dubravka Ugrešić, *Napad na minibar*; Fraktura, Zaprešić, 2010.

oko toga pojma bogato semantičko polje u kojem su se našli i Titova štafeta i Staljinovi dvojnici, i Kusturičin Drvengrad i hitovi YouTubea, i industrija književnosti s mobilnih telefona i porno-gobleni umjetnice Jelene Radić, Ugrešić mapira prostor stvoren nizom skorijih socioekonomskih i tehnoloških promjena, u kojem je recipijent stekao neuhvatljivu prednost pred kulturnim tekstom i njegovim autorom. Štoviše, recipijent se i sam preobratio u autora pa nizom praksi preinačuje, remiksira, kolažira, preslaguje dostupne tekstove, ostajući pritom skriven vlastitom anonimnošću. "Anonimni autor" za Ugrešićku je paradigmatička figura trenutka; njemu je podređena komunikacijska tehnologija, on raspoložuje i upravlja medijima, on oblikuje kulturu. Razrada ove dijagnoze povremeno, doduše, skreće u pasatizam i pojednostavljanje, pripisujući novim praksama mahom negativne estetičke i etičke karakteristike, ali ono što spašava stvar Ugrešićkina je sposobnost da reflektira i ironizira vlastitu poziciju: a to je, kako govori, pozicija gospođe koja stoji u tramvaju i zgraža se nad time što mladima, eto, više ne pada na pamet ustupiti mjesto starijima. Svjesna da piše o kulturi u kojoj njezina erudicija, sustav vrijednosti, medijski režimi na koje je navikla pa, naposljetku, i sama autorska instanca postaju anakronima, u konačnici, čini se, ipak uspijeva reći više o vlastitoj poziciji u novom kulturnom polju nego o konfiguracijama toga polja.

Ako se to može smatrati prigovorom, onda mu treba pribrojati još poneko problematičnije mjesto *Minibara* – nekritičko oduševljenje Obaminom izbornom pobjedom, recimo, djeluje prilično naivno, trpanje aktivističke borbe protiv komercijalizacije gradskih jezgri u isti koš s brodom za "očuvanje jadranskih pliskavica" ne sasvim duhovito – ali to su samo sitne usputne smetnje koje bitnije ne kvare konačni dojam. Ugrešić dosljedno ustrajava na vlastitoj optici, a istodobno ta optika ostaje dovoljno široka da obuhvati i analizira recentne društvene, političke, ekonomske i kulturne pomake; slikovitije rečeno, ona će konzekventno braniti i zastupati svoju feminističku ili spisateljsku poziciju, zbog kojih je svojedobno bila spremna napustiti domovinu, ali će istodobno biti svjesna da su feminizam i književnost u međuvremenu postali i jednokratnim motivom prigodnih kalendara za poslovnu elitu. Čini se da je ta kombinacija dosljednosti i otvorenosti, radikalnosti stava i mekoće pristupa ključ njezina esejističkog umijeća. Duhovit, oštar, zaigran, promišljen, odgovoran, *Napad na minibar* očekivano ga je potvrdio. ■

UTOPIJA I SPAS: SVJETOVI DARKA SUVINA

ZA OVAKVOM KNJIGOM POSTOJI INTELEKTUALNA I DRUŠTVENA POTREBA, DUHOVNA I SVJETOVNA, I BILO BI VIŠESTRUKO KORISNO DA SE ONA PREVEDE NA HRVATSKI JEZIK

VJERAN KATUNARIĆ

“Das überschreitet den bloßen *sozialen Anachronismus*; er ist auch *archaisch-utopischer*, dauernd mit dem einer künftigen Welt verbunden, einer so edleren wie bunteren.”

“Prekoračuje puki *društveni anakronizam*; on je također *arhajsko-utopijski*, trajno povezan s budućim svijetom koji je plemenitiji i šareniji.”

(Ernst Bloch o Don Quijoteu – *Das Prinzip Hoffnung*)

Teško je reći čega ima više u esejistici Darka Suvin, razočarenja ili nade, prvog koje proistječe iz nepogrešive svijesti o prirodi postojećeg društva i drugog koje proistječe iz neuništive potrage za mogućim i boljim. Kao da se radi polovinama koje neprestano rastu. U jednoj se gomilaju dokazi o bezizlaznosti, u drugoj, kao imaginativnom pokretu otpora, buja raskošna utopijska šarada.

Suvin je umirovljeni kanadski profesor književnosti i kulturalnih studija (na prestižnom Univerzitetu McGill), porijeklom, ali i dobrim dijelom životu i profesorskog staža, koji su ga sudbonosno usmjerili, iz Hrvatske. Autor je trinaest knjiga (2010. prevedena je na hrvatski *Metamorfoze znanstvene fantastike* u izdanju Profila, a 2006. *Gdje smo? Kuda idemo? Za političku epistemologiju spasa* u izdanju Hrvatskog filozofskog društva) i stotine eseja. Vođeci je svjetski teoretičar SF-a ili, kako ga radije naziva, utopijske književnosti. Nedavno je (2010.) u izdanju kuće Peter Lang izašla njegova najnovija knjiga *Defined by a Hollow. Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology* (u ponešto riskantnom prijevodu: *Određujuća pukotina. Eseji o utopiji, znanstvenoj fantastici i politička epistemologija*). Da se radi o vrlo značajnoj knjizi možda najbolje pokazuju prvorazredna imena recenzenata – Fredric Jameson, Immanuel Wallerstein i Kim Stanley Robinson – autor predgovora knjizi Phillip E. Wegner.

MLADA SESTRA ZNANOSTI Pored njihovih ocjena o knjizi i autoru, opravdano laskavih, pokušat ću ukazati na one dimenzije knjige koje utopijsku misao dovode do krajnjih, možda i krajnjih mogućih, konsekvenci u kojima se istodobno ogledaju njezina beskonačnost i konačnost. No, prije toga još nekoliko informacija o knjizi. Objavljena je u biblioteci Ralahine Utopian Studies istog izdavača, uz još šest knjiga koje se bave temom utopijskog. Autor je sabrao i kronološki poredao svoje tekstove objavljujane od 1976. do 2007. godine (Uvod je posebno za ovu knjigu napisao 2008.). Kronološki slijed, međutim, nema dublje značenje u knjizi, a za autora ni inače. Realna povijest za njega ne znači mnogo više od dugog protoka vremena u kojem se ušančila distopija: naopaka, reducirana povijest. Reklo bi se da je takvo gledanje tipično za utopijskog socijalista-komunista. Suvin i Marxa, premda u tome nije jedini, uvrštava među utopijske

mislioe, iako je ovaj komunističke i socijalističke utopiste odbacivao u ime znanstvene istine. Utopisti su, pak, zacijelo drugi autori koje Suvin uzima kao uzore: Bloch, Brecht, Williams, Benjamin, Krleža, Jameson, a tu je i Lenjin za kojeg Suvin opravdano smatra da je jedan pozitivnoutopijski model doveo do najdalje točke na tlu dosadašnje realne povijesti. Suvinova je zasluga, i u tom je pogledu od svih spomenutih najviše nastavljajući Ernsta Blocha, što je utopijski žanr, uz pomoć mnoštva različitih primjera, ali prvenstveno zahvaljujući vlastitim interpretacijskim bravurama, premjestio iz sfere literarne maštovitosti, koja je sama sebi svrhom, u sferu epistemologije. U tom premještanju glavna je poluga znanstvena fantastika, žanr koji se naslanja na znanost ga bi je odvela u nepoznato. Suvin znanstvenu fantastiku naziva “mladom sestrom” znanosti.

Takva argumentacija podsjeća na uspostavu Aristotelove metafizike. Dok se starija, tvrda znanost temelji na evidenciji, potonja proizlazi iz razumijevanja i predočavanja biti u kojoj se zapravo rađaju obilježja javne stvarnosti. Ali, mi pouzdano ne znamo jesu li se sva bitna obilježja pojavila. Za dijalektičkog mislioca, međutim, bit pojave izlaže se u povijesnom procesu u kojem se Blochovo *Još-ne-bivstvovanje* premješta u nadu ili u borbu suprotnosti od kojih ona gora dobiva bitku za bitkom, ali ne i rat. Zbog toga ne vidimo srž povijesnog bitka pa ni prirode i svemira u cjelini, nego samo prazninu u kojoj se, što je dosežno samo kritičkom umu, zbiva nešto plodotvorno: *defined by a hollow*. U tom stjecištu utopijskog i znanstvenog mišljenja (spoznaja bez pojma, bez esencijalnog, naglašava Suvin, nije moguća) ljudsku je povijest moguće razumjeti kao proces ozbiljenja slobode koja se nije, naravno, poput Hegelova objektivnog duha u Prusiji umirovila prije par stotina godina. “Povijest je makro-primjer situacije i horizonta: izgleda za budućnost, nagovještaj još neiskusanih, samo na trenutak uočenih, mogućnosti.”

DVA SVIJETA SPOZNAJE Iz te bloc-hovske ekspozicije otvara se paleta utopijskog. Suvin je prikazuje, s jedne strane, kao veliku krošnju utopijskih ideja, a s druge kao inspirativnu sferu za kritičku znanost i filozofiju, kojima postojeća stvarnost nije fetiš nego prijelazni stadij u bolji svijet. Dva svijeta spoznaje, činjeničnog znanja o postojećem i zamišljenja mogućih svjetova, na mnogim su mjestima međusobno spojena nitima dosežnima neemprijskom, ali teorijski razvijenom oku erudita kakav je Suvin.

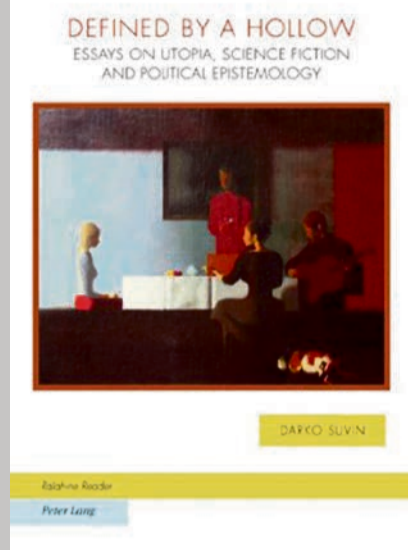
U usponu volje za transcendencijom valja također biti svjestan inherentnog ograničenja meke epistemologije, naime da ideje boljeg svijeta rijetko dolaze na povijesni dnevni red i da ta činjenica desperatno traži što bolje objašnjenje. Doduše, ograničenje znanstvene fantazije nije ontološko nego povijesno i to je zacijelo neprijeoran temelj Suvinova (i našeg) optimizma. Samo se opet postavlja pitanje je li taj optimizam sekularan, vjerodostojan za idućih nekoliko

naraštaja, ili milenaristički, bliži teologijskom naučavanju spasa. Sve dok je “realna” povijest nesklona utopiji, socijalističko-komunističkoj ili liberalno-humanitarnoj, utok u teologiji postaje neminovnost. Preostaje onda utopijski iščitavati vjerske poruke, što je sve češća opcija u suvremenom marksizmu. Utapa li se tako zemaljska nada u nebesku vjeru ili možda obrnuto? Ili je to obostrani znak društvene marginalizacije obaju svjetonazora koji nakon zemaljskog neuspjeha, kršćanstva u starovjekovnom carstvu i marksizma u istočnom socijalizmu, prelaze u onostranost?

Suvinova knjiga omogućuje barem to, što nije malo, da znamo na čemu smo. Najprije ističe da je knjigom htio “izbjeći geto... idealističke estetike i studija književnosti, koji povijest uzimaju u obzir samo ako je to povijest drugih knjiga i tekstova”. “Naprotiv, SF i utopija konstruiraju društvene modele”, navodeći pri tom riječi Braudela koji odaje priznanje Marxu kao prvom graditelju društvenih modela. Pa ipak, povijesni Novum kojeg postulira Suvin, očitavajući ga kao središte interesa SF-a, može biti ograničeno relevantan: s jedne strane empirijski nestvaran ili neostvaran, a s druge “aksiološki nužan”. Štoviše, “novum je krivotvorina ukoliko ne participira... u onome što Bloch naziva ‘prednjom crtom povijesnog procesa’”. Daljnjim, socijalno osjetljivim, odabirom otpao bi kao nerelevantan, prema Suvinu, dobar dio SF-a, na primjer Asimov, koji primjenjuje model detektivskih priča, i space-opera koja prurušava kaubojske sižee tako što revolvere zamjenjuje laserskim oružjem.

EPISTEMOLOGIJA SPASA Nemoćnost velikog dijela SF-a da, za razliku od Ursule Le Guin, kao prvorazrednog primjera (omiljena Suvinova autorica, kojoj je posvetio zadnje poglavlje u knjizi), zamisli društveni poredak bitno različit od postojećeg, vjerojatno proizlazi iz istog (egzistencijalnog) razloga na kojem počivaju ideologije, kao racionalizacije jakih, ali i konfliktnih interesa. Le Guin je uspjela opisati anarhistički održivo društvo (u *Dispossessed*). Takva zamisao ne može biti, upozorava Suvin, iluzorna poput “andela, NLO-a, Micky Mause i Nevidljive ruke tržišta”. Stoga skupa s Le Guin zaključuje da je dovoljno demolirati monolitnu istinu (centralno-birokratski sustav) i sačuvati verifikabilnost svake date situacije (acentričnost, pluralizam), što nas podsjeća na glavnu orijentaciju postmodernizma.

Kao i u svakom dobrom razmišljanju, kada mislimo da smo došli do kraja, nadamo se negdje na početku. Ni ova knjiga, kao ni bilo koja druga (od *Biblije* do *Kapitala* i znanstvene fantastike) ne daje odgovore na pitanja za koje nema prikladnog alata u svom polju. I utopija je, kao i (tvrda) znanost, žanrovski determinirana, ograničena. U Suvinovoj knjizi nema, na primjer (što nije nikakva autorova pogreška), skoro ni trunke povijesti (političke, ekonomske, društvene). Povijest je okupirana distopijskim

Darko Suvin, *Defined by a Hollow. Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology*; Peter Lang, 2010.

likovima, narativima, praksama, perspektivama, zatvorena poput paklenog kruga (Staljinovih logora, NATO-vih bombardiranja, terorističkih akcija fanatika). Protiv takvog stanja stvari mi govorimo i prosvjedujemo, ali iz drugog kruga, također samoreferencijalnog – kao da razgovaramo s gluhima. U kazalu knjige nalaze se imena i djela, nema pojmova (termina), kao ni razdoblja i značajnih događaja. Trenuci *parousie*, prodora utopijskog u realnopovijesni krug, mogu se izbrojiti na prste jedne ruke, od čega prvi prst otpada na Isusa, a zadnji na Lenjina. Je li, da parafraziramo naslov Ursule Le Guin, lijeva ruka zauvijek ostala u tami? Kao da je dvodimenzionalna povijest, trenutka spojenog s horizontom, zaglavila početkom 1920-ih u Sovjetskom Savezu ili 1960-ih u Jugoslaviji. Ili se to samo čini? To ne možemo saznati čitajući ovu knjigu, ali isto tako ni druge knjige. Zato bi trebalo i dalje pisati knjige nade, bilo s polazišta znanosti, umjetnosti ili u prilog ovog posredujućeg žanra o kojem Suvin piše toliko uvjerljive stranice. U ovoj se knjizi nalazi putokaz. Zapravo, Suvin ga kao križ sobom nosi, nastavljajući tematizirati svoju *epistemologiju spasa*: “Bez političko-ekonomske prakse, teologija se rastače u pseudo-magiju ili tautologiju; bez horizonta spasenja za svakoga i sve nas, komunizam okoštava u znanstvenu dogmu i despotizam”. “Moje početno pitanje o pravom načinu življenja neodvojivo je od spremnosti suočavanja sa smrću, *ars moriendi*”.

Tako spoznajni proces utopijske misli dolazi do svog kraja kao novog početka. Suvin u religiji ili barem njezinom humanistički osviještenom dijelu otkriva istinskog saveznika u izgradnji pravednijeg i ljepšeg društva. Time bi (religijsko) vjerovanje u postojanje dvaju paralelnih svjetova, realnog i idealnog, i utopijsko zamišljanje boljeg društva u linearnoj (zemaljskoj) budućnosti – stupilo na novu povijesnu stazu, uzajamno se ispreplićući i stvarajući nova blagotvorna iskustva i dostojanstvene oblike ljudskog društva.

U svakom slučaju, za ovakvom knjigom postoji intelektualna i društvena potreba, duhovna i svjetovna, i bilo bi višestruko korisno da se ona prevede na hrvatski jezik. ■

PIONIR TEORIJE SF-A

AUTOROVA JE ZASLUGA ŠTO JE ODIGRAO SREDIŠNJU ULOGU U PRIHVAĆANJU SF-A KAO LEGITIMNOG I VAŽNOG PODRUČJA HUMANISTIČKIH ISTRAŽIVANJA, A NAPOSE U TOME ŠTO JE U TOM ŽANRU PREPOZNAO DRUŠTVENO SUBVERZIVNU NOTU

TONČI VALENTIĆ

Tri desetljeća nakon što je izvorno objavljena na engleskom jeziku, Suvinova knjiga o "poetici i povijesti jednog književnog žanra" objavljena je i na hrvatskom. Brojni ljubitelji znanstvene fantastike, kako literature tako i filma, 80-ih su godina svrstavani u zaljubljenike šund literature koja se, sjećamo se, uz *Laso* romane i *Lunov Magnus Strip* jeftino prodavala na kioscima meko ukoričena i na lošijem papiru. Bilo je to doba kad je SF bio na vrhuncu slave kao neka vrsta eskapističke zabave i maštanja o svemirskim putovanjima uz koja su odrasle brojne generacije, što je danas zamijenjeno tzv. žanrom fantasyja. Ono što je Suvin 1979. godine nastojao (a i ranije, u radovima objavljenim u Jugoslaviji), upravo je pridodati dignitet tom osporavanom žanru kojim se malotko tada (a zapravo i danas) ozbiljno i/ili akademski bavio. Temeljna teza ove knjige jest upravo napuštanje ideje o znan-fanu kao marginalnom i trivijalnom žanru te njegova afirmacija kao iznimno utjecajnog i ideološki revolucionarnog štiva. Suvin, kao multidisciplinarni teoretičar, osim bavljenja SF-om poznat je i kao proučavatelj književnosti, kazališta, on je i angažirani filozof politike pa je stoga i ovo djelo snažno obilježeno marksističkim impetusom, odnosno interpretativnim sustavom koji ne iznosi samo teorijske pretpostavke poetike žanra uz analize njegovih najpopularnijih ili najreprezentativnijih autora, nego i cjelokupnu tematiku sagledava iz angažirane perspektive problematiziranja utopijske misli i odčitavanja struktura društvene moći koje se nalaze u podtekstu znanstveno-fantastičnih romana i filmova. Suvin stoga višeslojno analizira fenomen SF-a, promatrajući njegove transformacije i permutacije iz socio-političkog konteksta, čime ga historijski smješta u 19. stoljeće. Paradoks je u tome što je tradicija utopijskih ili fantastičnih tekstova duga dva milenija, ali je SF postao predmetom akademskog interesa tek prije nekoliko desetljeća.

— PRAVO PITANJE KOJE SE NAMEĆE IZ SUVINOVA DJELA, A TAKODER IZ KONTEKSTA SF-A GLASI: MORA LI SVAKA UTOPIJA POSTATI REPRESIVNA I DEHUMANIZIRAJUĆA? —

PROSTOR ZAČUDNOSTI Ovo pionirsko, četiristotinjak stranica opsežno djelo podijeljeno je na dvije cjeline: u prvoj, poetici žanra postavljaju se teorijski temelji za analizu, a u drugoj donosi se pregled starije i novije SF produkcije. Intertekstualna konstelacija književnih referenci i metaforički nabijen jezik kojim se odlikuje ova knjiga čini je stoga vrlo precizno napisanim priručnikom koji može poslužiti kao poticajan izvor za daljnja kritička istraživanja (a tako je i bilo, nakon izlaska knjige na engleskom govornom području). Odmah na početku

Suvin nas iznenađuje temeljnom idejom knjige: SF ne treba promatrati u paradigmi znanosti ili budućnosti, nego kao "prostor začudnosti". Povijest znanstvene fantastike prema njemu rezultat je dviju sukobljenih tendencija: potencijalno spoznajne i mistifikacijskog eskapizma. Uvođenje kriterija začudnosti posvema je komparatističko, budući da uzima u obzir opreku fikcionalnosti i empirije, odnosno dovodi u vezu žanr s epistemološkim temeljima. SF je dakle "književnost spoznajne začudnosti", a korijeni joj se, kao što rekospo, nalaze još u drevno doba, od Edena kao mitološke lokalizacije utopijske čežnje, preko priča o čudesnim putovanjima, sretnim otocima i utopijama iz antike do novovjekih autora poput Morea, Bacona, Swifta, Shelley i Vernea. Fikcija se s vremenom nadopunjava znanstvenom strogošću, a okvirom žanra sve više postaje "Verfremdung efekt" koji u kombinaciji sa spoznajnim vrijednostima oblikuje vlastiti repertoar konvencija i tehnika koje se nisu drastično mijenjale do danas. Utoliko Suvin strogo razlikuje fantasy kao "nespoznavnu začudnost" od pravog SF-a, što onda više nije samo kognitivna, već i socio-politička kategorija: književni žanrovi javljaju se kao društveno-estetički entiteti, a "realistička" fikcija odijeljena je od začudne, isto kao i od mita (zanimljive su pritom njegove kritičke interpretacije književnosti kao mitologije i polemika s djelom kanadskog teoretičara Northropa Fryea). Pri definiranju književnog žanra utopije Suvin ne propušta naglasiti kako je svaka utopija verbalna konstrukcija (pomalo mutna i nejasna, odnosno prijeporna definicija) te kako je utopija Drugi svijet smješten u ovom svijetu (s čime bismo se lako mogli složiti).

PEDANTAN ČITATELJ Utopija je naprosto zamišljena zajednica u kojoj su ljudski odnosi savršeni: u spoznajnom smislu predstavlja neku vrstu povijesne začudnosti, a kategorizacijski spada u društveno-politički podžanr znanstvene fikcije. Suvinu je pak važno naglasiti (a u tome se podosta razlikuje od simplificiranih interpretacija žanra) kako SF nije tek puka znanstvena fikcija u smislu tehničke novotarije kojoj je pridodan utopijsko/distopijski karakter: SF se razlikuje upravo po "prevlasti fikcijskoga novuma čiju valjanost potvrđuje spoznajna logika". Pri tome se autor dotiče i Bahtina, na inovativan način analizirajući kronotop u žanru: prije nastanka kapitalističkog sustava prevladavala su putovanja u prostoru, a nakon njega (otprilike od 19. st.) putovanja u vremenu. Drugi dio knjige donosi analizu najpoznatijih ostvarenja žanra, ali i manje poznatih djela čime se Suvin pokazuje i kao vrlo pedantan čitatelj: zanima ga sociopolitika sreće kod Morea, traganje za Zemaljskim rajem, imaginarna putovanja, autori poput Lukijana, Rabelaisa, Cyrana i napose Swifta. Svima

njima zajedničko je da budućnost postaje novi prostor spoznajne imaginacije. U tom smislu, povijesno gledano, SF pripada književnosti koja izražava žudnje potlačenih, nehegemonskih društvenih skupina, čime Suvin jasno daje do znanja unutar kojeg okvira se nalazi njegova interpretativna matrica. Vjera u društveni napredak koju je namrijelo prosvjetiteljstvo suočava se s "biofizikom otuđenja" (primjerice *Frankenstein* Mary Shelley), specifičnim Blakeovim poetskim jezikom ili pak horror-fantasyjem E. A. Poea kao svojevrsnim udomaćivanjem začudnosti (anticipirajući Kafku). Posebna pažnja, a dakako i velik prostor u knjizi zauzima ono što obično nazivamo znanstvenim romanom koji je utemeljio Jules Verne u razdoblju utopijskog liberalizma, kad u periodu prelaženja i kartografiranja

Darko Suvin, *Metamorfoze znanstvene fantastike*, Profil, Zagreb, 2010.

prostora dolazi do sukoba između utopizma buržoazije orijentirane prema znanosti i društvene distopije s kraja 19. stoljeća. Ovakvo kapitalističko uvođenje tehnologije u srce utopizma ostat će okosnica žanra sve do danas. Pravu suvremenu socijalističku utopiju Suvin prepoznaje i analizira u djelu W. Morrisa *Vijesti iz nigdine*, razlikujući je od pionirskih prijenosa utopijskih žudnji izvan materijalne povijesti koju donose rana djela iz fantasy žanra.

HEROIZAM IDEJA Naglo širenje i promjena statusa SF-a otpočeli su, posve očekivano, s H. G. Wellesom koji je, baš poput Vernea, označio prekretnicu u povijesti žanra. Primjerice, u knjizi se nalazi ekstenzivna analiza *Vremenskog stroja*, djela iz 1895. u kojem je glavni lik znanstvenik pustolov koji traga za Novim. Taj novum se iz ove kritičke perspektive odčitava kao evolucijsko društveno-biološka perspektiva čovječanstva, čime bi se na izvjestan način, ako to nije neprimjerena paralela, moglo analizirati i suvremeno biopolitičko stanje. Glavni utjecaj na modernu SF dakle imaju

sociološki optimizam i antropološki pesimizam, što je napose vidljivo iz filmova nastalih u proteklih pedesetak godina i koje bi nedvojbeno bilo zanimljivo analizirati prema matrici koju je ponudio Suvin, s obzirom da razlika između filma i romana na strukturalnoj razini ne igra osobitu ulogu. SF stoga djeluje prema modelu političke analogije i lagano zamiranje žanra u literaturi može se pripisati utjecaju filma u dvadesetom stoljeću, a ne gubitku interesa za žanr u cjelini. Suvin svoj povijesni pregled završava velikom tradicijom ruske znanstveno-fantastične i/ili utopijske literature, počevši još od "anticipacijske alternative u vrijeme revolucije" (poput Černiševskog i djela *Što da se radi?*), preko Majakovskog i Zamjatina (roman *Mi*) pa sve do socijalističkog traganja za planetarnom revolucijom i vizijom besklasnog svijeta kao spoja anarhizma i marksizma nastalim nakon sovjetskog osvajanja svemira. Takav socijalistički i kozmološki utopizam je u osnovi optimizam, za razliku od primjerice Čapekovih djela i robota kao kritike kapitalističke industrijske tehnologije. S jedne se strane javlja društveno-znanstvena fikcija, s druge sociopolitika pomiješana s prirodnim znanostima. Pravo pitanje koje se nameće iz Suvinova djela, a također iz konteksta SF-a glasi: mora li svaka utopija postati represivna i dehumanizirajuća? Kao što znamo, suprotstavljenost između znanstvenog napretka i ljudske sreće postoji od početka SF-a do današnjih dana i nije izgubila na polaritetu. Iz te perspektive, znanstvena fantastika se nameće kao svojevrсни "heroizam ideja", za razliku od danas dominantnog žanra fantasyja (kojem se ipak ne treba osporiti vrijednost ili čak ponekad subverzivnost). Distopija i utopija nam mnogo više govore o sadašnjosti nego o budućnosti, a budućnost SF-a mora se nalaziti u radikalnosti vizije primjerene vremenu u kojem živimo. Suvinova je zasluga što je odigrao središnju ulogu u prihvaćanju SF-a kao legitimnog i važnog područja humanističkih istraživanja, a napose u tome što je u tom žanru prepoznao društveno subverzivnu notu. Sve veći broj suvremenih distopijskih romana i filmova svjedoči o tome da se nalazimo u teškim vremenima u kojima se spomenuta radikalnost vizije mora sastojati, parafraziramo li Blocha, u tome da pitanje utopije postane princip nade. ■

PREDANOST STRATEGIJI RASIPANJA

VERTIGO JE VRTOGLAVA ILUZIJA KRETANJA PROSTOROM TEKSTA. U NJEMU ĆE SE ZAVRTJETI I OSTALE PREPOZNTALJIVE MALEŠOVE ODLIKE - SPOMENUTA FRAGMENTARIZACIJA, IGRA ZVUKOVNOG SLUČAJA, ASOCIJATIVNOST, RITMIČNOST, SUBJEKT NESTALAN I NESVODIV BAŠ KAO I ONI (O) KOJIMA GOVORI, INFANTILIZACIJA

KATARINA BRAJDIĆ

“Pada snijeg bez / koncentracije / u jeziku ga spajam / s kišom” – čitamo u pjesmi *plutanje i ples*, u dobar čas, na samome početku *Vertiga*, šeste Malešove zbirke pjesama. Vrijedi se prisjetiti tog uvodnog zagovora jezičnih preoblika i raskoraka kad zademo dublje u knjigu i njezine eksklamativne i vrto-glave dionice, u kojima se i jezik rasipa poput snijega. Naravno, od Maleša smo i očekivali posvemašnju disperziju, ni pošto čvrsto stanje stvari. Tonko Marović rekao je povodom *Placeba* da se u prvim trima njegovim zbirka uočava “zajednička nit grotesknog govorenja, paradoksalnog jukstaponiranja, otkaćenog ulančavanja, nekako na razmeđu nadrealističke euforije, konkretističke inventure i ludističke fature”. Ta je nit i dalje crvena, trinaest godina nakon njegove prethodne zbirke.

NULA I NIŠTA Prvu je zbirku, *Tekst*, objavio 1978. Slijede *Praksa laži* (1986.), *Placebo* (1992.), “*biba posavec*” (1996.) i *trickster* (1997.). Prije 8 godina objavljene su mu izabrane pjesme pod naslovom *Sjajno ništa* (2002.), prema nenaslovljenoj pjesmi koja je zatvorila *Placebo*. Toliko kratkoj i pregnantnoj da ju je poželjno navesti u cijelosti: “evo ti sjajno ništa! / evo ti moj avionski / naprimjer! / evo ti sve!”. To oksimoronsko “sjajno ništa”, poput “primjera”

— OPET ODASVUDA KLIČU MALEŠOVI USKLIČNICI, NEMA U NJEGA PROSTORA ZA PRISEBNOST TOČKE, SVAKA SE REČENICA NA SVOME ZAVRŠETKU USPINJE —

i “svega” ili Slamnigova neba i niksa, združivanjem oprečnih pojmova istovremeno ih kontaminira i pobija. *Vertigo* se više puta vraća na “ništa”, najkonzistentnije u pjesmi *nula u pejzažu*, u kojoj izravno apostrofira i “sjajno ništa”. U njoj ništa, negacija koja omogućuje apstrakciju, dolazi prije nule, znaka za ono čega nema, ali s čime ipak računamo: “nečunj je bio / negacija nečega čega / nije bilo! / prva apstraktna ovca! / nismo je prodali / jer je nije bilo / ali smo znali da je / tu / i da je nema!”. Izmjenično strujanje afirmacije i negacije i operacija zbrajanja s nulom moguće je promatrati kao relativizaciju svakog iskaza upućivanjem na njegovo naličje, odnosno na činjenicu da suprotnost nije poricanje, nego uvjet predodžbe, ali i na rupu koja zjapi u pozadini znakova. Nula kao glasnik praznine, označitelj čijemu je označenome svojstveno samo nepostojanje, figurira kao egzemplarni rascjep unutar znaka. Osvijestivši to,

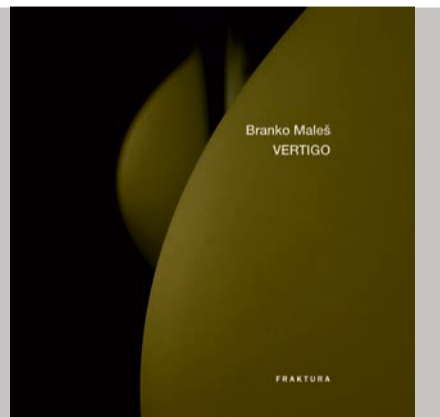
semantički konkretisti držali su stranu označitelju. Umjesto iscrpnijeg nabiranja obilježja tog obrata, podmetnut ću stihovni komentar Krešimira Bagića: “sve je rema – nasmijao se brankec / a mi smo krema – dodao je zvonkec / jezik iz sjene balon od pjene / narasli su između tebe i mene // nastupilo je doba velikih promjena / pjesnici su cijevima šibali gramatiku / vježbali mucanje i matematiku / logika je smislu rekla čekaj”. Ali, nekoliko desetljeća kasnije, prevratnička žestina raspuštenih označitelja nije mogla ostati nesmanjenom pa se *Vertigo* izlaže riziku zamora materijala – opasnosti da se troši na uporištu, gdje je opterećenje najveće. Poticajno je pomaknuti problem fragmentarnosti, koja nužno proizlazi iz podčinjavanja značenja označiteljskim akrobacijama, na razinu teksta.

ČINE LI MARGINE TEKST? Malešovu davnu dijagnozu i prognozu “sve je tema” mogli bismo obnoviti zaključkom “sve je tekst”. Ako prva tvrdnja otvara bijele zidove teksta i u njega pripušta oprečnosti, druga ih zatvara, približavajući odabrane elemente jezika i stejšnjavajući ih između margina. Te prazne, vanjske granice utvrđuju pjesmu-tekst, obećavaju njezinu unutarnju konzistenciju. Cvjetko Milanja, koji je studioznim tekstovima pratio Malešove pjesničke knjige, zapazio je da je njegovo pjesništvo “paradigmatično”, tj. da su pjesme strukturirane od sintagmatskih, horizontalnih cjelina, usklađenih sintaktički i semantički, dok izostaje njihovo povezivanje te se one nadaju kao paradigmatički nizovi zasebnih i odvojenih čestica. Pjesničke prakse koje, poput Malešove, linearnost zamjenjuju

fragmentom, zapravo okvir ovlašćuju kao vezivo i ogradu koja će zadržati centrifugalne čestice, u nedostatku središnje sile. Tekst se dakle definira svojim granicama, one su njegovo “nadašćenje načelo suradnje”. To podsjeća na kružnu definiciju riječi kao jezične jedinice omeđene bjelinama pa se javlja upitnik – jesu li prvo zamišljene margine ili tekst? Tekst je sve što je u tekstu, demonstrirali su tekstualisti, prepustivši čitatelju da se snalazi kako zna i čita. Naravno da se čitanje proteže i onkraj margina, put ciklusa, zbirke, opusa i intertekstualnog beskraj, ali primaran je rub teksta. I u novoj Malešovoj zbirci suočavamo se s lomnim tekstovima, sastavljenim od kratkih kliktaja: “ja volim a / nisam Bog! / rastuže me zec, jež i radnik! / volim zarez! / zašto iza zareza / nema sreće?” Kontakt između njih primarno se ostvaruje u prostoru teksta, a ne semantički. Time se usložnjava pitanje tekstualnosti, onoga što pjesmu

čini tekstem. Nesumnjivo je da se poezija, osobito suvremena, izborila za pravo da konstituirala vlastite uvjete tekstualnosti i da izigrava načelo kohezije semantičkim lomljenjem teksta. Kad izostanu svi konektori i svi paralelizmi, sva tematsko-motivska, asocijativna i zvučkovna vezivanja, pred nama se otkriva krajnji stupanj ekskluzivnosti poezije, koja smjelo poseže čak i za svojim bjelinama kako bi se fiksirala.

INTONACIJSKA VARKA Opet odasvuda kliču Malešovi uskličnici, nema u njega prostora za prisebnost točke, svaka se rečenica na svome završetku uspinje. Međutim, naglost krajeva relativizirana je upravo njihovom isključivošću koja proizvodi intonacijsku varku, poput beskonačnih Escherovih stepenica. Otud dijelom i vertigo, vrto-glava iluzija kretanja prostorom teksta. U njemu će se zavrtjeti i ostale prepoznatljive Malešove odlike – spomenuta fragmentarizacija, igra zvučkovnog slučaja, asocijativnost, ritmičnost, subjekt nestalan i nesvodiv

Branko Maleš, *Vertigo*; Fraktura, Zaporešić, 2010.

baš kao i oni (o) kojima govori, infantilizacija, i kao subverzivna komunikacijska gesta kojom se smisao stavlja na čekanje, i na razini motiva. Tako je na okupu ponovno i životinjsko carstvo koje pjesmu dodatno oneobičuje i razigrava. Sam Maleš u zbirci esejističkih zapisa *Male ljubavi* ponudio je tekstom *Medo* objašnjenje tog animalnog ludizma, ne bez traga (auto)ironije: “Medvjed je moj komunikacijski džoker. Bukowski, kad ne zna što će s vlastitom prozom, a to često ne zna, onda u samoj literaturi, a očitito ne samo u literaturi, posegne za obaveznom flašom “Porta”. Istom tehnikom dragosti i spasa ja ubacujem među, doduše i krticu, ježa i zeca, u stih koji onda postaje prijateljski, nasmiješen, topao i, naravno, infantilni”.

— PJESNIČKE PRAKSE KOJE, POPUT MALEŠOVE, LINEARNOST ZAMJENJUJU FRAGMENTOM, ZAPRAVO OKVIR OVLAŠĆUJU KAO VEZIVO I OGRADU KOJA ĆE ZADRŽATI CENTRIFUGALNE ČESTICE, U NEDOSTATKU SREDIŠNJE SILE —

Nijedno pisanje o čitanju ne uspijeva do kraja obrubiti svoj predmet. U *Sjajnom ništa* Maleš kratku bilješku o piscu završava relativizirajućom parafrazom: “Inače, jednom je Cvjetko Milanja napisao otprilike: uostalom, sve je to poluprecizno i sve se može reći drukčije. Slažem se”. Teško se ne složiti s obojicom – govor o pjesnicima i pjesništvu osuđen je na tapkanje i tipkanje u tami, ali kao i *nula u pejzažu*, živi od vlastite nedorečenosti. Čitatelja će u *Vertigo* sa svih strana dozivati bučni glasovi, ali nijedan neće uspjeti nadglasati ostale. Osjeti li pritom iznemoglost od naglih promjena smjera kretanja, ohrabrenje bi mogao razabrati u proglasu: “sve je mutno! / sve treba očekivati!”, i, malo niže, u subjektovu pristajanju na hodanje tлом/tekstom koji stalno izmiče: “sve je mutno! / sve očekujem!” ▣

SVETA MJESTA NA GRANICI SVJETOVA

PRVA ZNANSTVENA MONOGRAFIJA POSVEĆENA FENOMENU MIRILA SVJEDOČI O USPJEŠNOJ AKADEMSKOJ SURADNJI ISTRAŽIVAČA IZ DVIJU ZNANSTVENIH ZAJEDNICA

MAJA PASARIĆ

Mirila, u kamenu utjelovljenja sjećanja na duše pokojnika, već stoljećima uporno svjedoče o životu i smrti u kraju kojem pripadaju, obilježujući ga tiho, ali upečatljivo. Bilo da ih promatramo kao spomenike postmortalnih ritualnih praksi, umjetnička djela tradicijske kulture, svjedoke kulturne povijesti ili kao simbolična mjesta povratka pokojnikove duše pa čak i kao granice između svjetova – svijeta živih i svijeta mrtvih – mirila su uvijek još nešto više od navedenog. Monografija *Mirila: kulturni fenomen* započinje otkrivanje različitih dijelova njihove priče. Odnosno, riječima jednoga od urednika: “Nakon čovjekove smrti, kada završe rituali koji se provode u njegovom domu, tijelo se odnosilo na crkveno groblje. Na putu bi se zaustavilo samo na posebnom obrednom mjestu (mirilištu) gdje se izvodio ritual odvajanja duše od tijela i njenog umirenja. Takvo mjesto poznato je kao počivalo, mjesto koje stvara granicu između svijeta mrtvih i svijeta živih” (Pleterski).

Svoja saznanja o mirilima predstavili su autori radova u posebnom izdanju zbirke *Studia mythologica Slavica. Supplementa; suppl. 3* Instituta za arheologiju i Znanstveno-istraživačkog centra Slovenske akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani. U stvaranju ove monografije sudjelovali su hrvatski i slovenski znanstvenici posvećeni istraživanju fenomena mirila, a njeno uređenje potpisuju Andrej Pleterski i Goran Pavel Šantek. Radovi su objavljeni na slovenskom, hrvatskom i engleskom jeziku, predstavljeno je osam autora i jedanaest tekstovnih priloga.

Premda problematika mirila nije bila prešućivana u znanstvenim razmatranjima prošloga stoljeća, a pojedini istraživači/ce prigrlili su je i kao istaknutu interesnu temu, danas svjedočimo prvoj znanstvenoj monografiji posvećenoj ovom fenomenu. Objavljeni radovi iz različitih perspektiva doprinose znanju o odabranim mirilima s prostora južnog Velebita. Dodamo li činjenicu da je riječ o usklađenosti arheoloških, etnoloških i povijesnih pristupa temi kao i o povijesno-umjetničkoj analizi ornamentike mirila, jasno je da je u pitanju vrijedan znanstveni doprinos i sa stajališta metodologije.

INTERDISCIPLINARNO ISTRAŽIVANJE

Kako ističu Katja Hrobat i Benjamin Štular u prilogu *O tvornici souporabi arheoloških in etnoloških virov in metoda*, mirila pripadaju skupini predmeta koja zahtijevaju istinsko interdisciplinarno istraživanje. Sagledati dio cjeline bio je zajednički cilj predstavnika različitih, ali srodnih disciplina. Dok bi iz perspektive američkih antropologa istraživanje u koje su uključeni arheolozi, etnolozi, povjesničari, lingvisti, povjesničari umjetnosti i fizički antropolozi bilo nazvano pravim antropološkim

istraživanjem u njegovom najčišćem obliku, u europskom znanstvenom kontekstu takva istraživanja su rijetkost. Čak se i suradnja etnologa i arheologa, do nedavno, malokad poticala i ostvarivala. Ipak, jedni i drugi danas istražuju mirila. Etnolozi ih promatraju iz perspektive tradicije, kao plodno tlo za izučavanje religijskih vjerovanja i postmortalnih praksi, arheolozi im pristupaju kao objektima pogodnim za istraživanja metodologije arheologije smrti ili kao predmetu novovjekovne arheologije. Naposljetku, pručavajući mirila, znanstvenici navedenih disciplina jedni su drugima postavili pitanja: o značenjima, vjerovanjima i kulturnim kontekstima ili o kronologiji, vremenskoj dinamici i upravljanju krajolikom – što je, kako ističu autori priloga i ključna inovacija o kojoj svjedoči ova publikacija.

GRANICE IZMEĐU SVJETOVA Nakon jezgrovitog uvoda Andreja Pleterskog gdje se upoznajemo s problematikom razmatranom u ovoj knjizi, pozvani smo običaj mirila kao i cijeli mitski svjetonazor nositelja ove tradicije promotriti u kontekstu sakralne geografije Velebita, kako to predlaže Tomo Vinšćak. Autor se osvrće na ključne sakralne velebitske toponime i njihov odnos u prostoru te ih povezuje s pretpostavkom o vjerovanju da su nakon mjerenja umrlih na mirilima i pokopa na grobljima duše pokojnika odlazile na Dušice, mjesto koje je svoje ime prema predaji dobilo po dušama predaka koje su tamo obitavale.

U potrazi za izvorom objekta istraživanja u članku *Mirila: porijeklo i značenje*, Mario Katić razmatra migracije stanovništva na prostoru pojavljivanja izučavanog fenomena. Iznosi i tvrdnju da je običaj mirilna nastao pod utjecajem drugog posmrtnog fenomena – podizanja stećaka i to migracijama stanovništva iz Hercegovine i Bosne pred turskom opasnošću. Pomoću srodnih običaja kod drugih slavenskih naroda autor mirila tumači kao posljednji obred prijelaza u životu čovjeka; prijelaza u onostrani svijet. Realna manifestacija puta kojeg čovjek prolazi iz svijeta živih u svijet mrtvih ogleda se u gradnji mirila na određenim lokacijama u prostoru.

— OBJAVLJENI RADOVI IZNIMAN SU DOPRINOS ZNANJU O NESVAKIDAŠNJIM VELEBITSКИH SPOMENICIMA KOJI SU OVOM MONOGRAFIJOM ZASJALI U PRAVOM SMISLU TE RIJEČI —

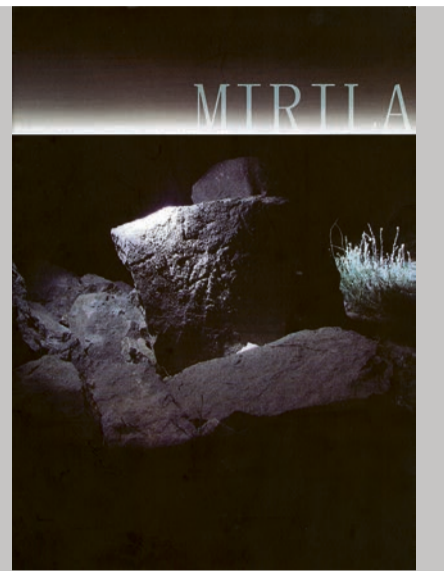
Granice između svijeta živih i svijeta mrtvih prelazi čovjek nakon svoje smrti uz pomoć zajednice koja će se pobrinuti da se put između ta dva svijeta prijeđe na “ispravan” način. Stoga su i pogrebne povorke

imale strogo unaprijed određene putove te propisana stajališta na mjestima koja su smatrana granicama s onostranim svijetom. Fenomen “mrtvih počival” na Krasu i u drugim regijama Slovenije Katja Hrobat uspoređuje s velebitskim mirilima, promatrajući oba fenomena kao ritualna mjesta odmaranja pogrebne povorke. Autorica ističe specifičnu prostornu organiziranost počivala, tj. njihov položaj u djelokrugu katastarskih granica zajednice, što ne svjedoči isključivo o ritualnom prelaženju granica, već ukazuje i na prostore koji su smatrani mjestima prožimanja obaju svjetova.

Osim mirila, južni Velebit razotkriva i druge kamene svjedoke različitih razdoblja prošlosti ovoga kraja. Ovaj put riječ je o gradinama, grobnim gomilama, ostacima profane i sakralne arhitekture. Radomir Jurić upozna nas s *Arheološkom topografijom Tribnja*, nudeći detaljan uvid u rekognosciranje, bilježenje i istraživanje arheoloških lokaliteta na području Velebitskog podgorja. Na ovom je prostoru zabilježeno petnaestak arheoloških lokaliteta iz prapovijesnog, rimskog i srednjovjekovnog razdoblja. Najveći broj nalazišta pripada prapovijesnom razdoblju, a osim gradina, zidinama opasnih brončanodobnih i željeznodobnih naselja, nalazimo i kamene gomile s ostacima grobova pokojnika, iz nekog razloga često zabilježene upravo u blizini novovjekovnih mirila.

MJERENJE TIJELA I DUŠE Za Maria Šlausa uključivanje u analizu mirila s nalazišta Rastovci i Kruščica-Korita značilo je i po prvi puta sudjelovati u razmatranju određene problematike bez konkretnog rada s ljudskim osteološkim ostacima s analiziranim nalazišta. U članku *Dimenzije tijela ili veličina duša: fizikalno antropološka analiza problema mirila temeljena na analizi visina*, autor pobliže iznosi metodologiju kojom se služio u izračunu prosječne visine populacije s nalazišta Rastovci i Kruščica-Korita i njene usporedbe s drugima novovjekovnim populacijama s područja Hrvatske kao i današnjom suvremenom populacijom. Dobiveni rezultati naveli su autora na pretpostavku da su mirila “označavala nešto drugo, a ne duljinu tijela pokojnika”.

Osim mjerenjem tijela i izgradnjom mirila, identitet pokojnika očuvao bi se i klesanjem natpisa, simbola ili likovnog prikaza na uzglavnicama mirila; “tim se postupcima *nami-rila* pokojnikova duša”. *Natpisima i likovnim prikazima na velebitskim mirilima* posvetila se Mirjana Trošelj. Epigrafija ovih spomenika svjedoči o rustičnom, jednostavnom i jezično stiliziranom izričaju, dok likovne prikaze karakterizira bogatstvo motiva. Uz križ, kao temeljni ikonografski motiv, nalazimo i antropomorfnе prikaze kao i astralne simbole. Prežici astralnog kulta na Velebitu, osim na uzglavnicama mirila, do nedavno su se ogledali i u životnim običajima ovdašnjeg stanovništva. Prema predaji, pokojnik na mirilu gleda prema suncu te se posljednji put od njega oprašta.

Mirila: kulturni fenomen

(Studia mythologica Slavica.

Supplementa; suppl. 3), ur.

Andrej Pleterski i Goran Pavel

Šantek; Institut za arheologiju i

Znanstvenoraziskovalni center

SAZU, Ljubljana, 2010.

MIRILA U PROSTORU I VREMENU

Organizacija i orijentacija mirila u prostoru na nalazištima Kruščica i Korita, samo je jedno od pitanja koje razmatra Andrej Pleterski. U članku *Prostor, običaji in spremembe na mirilih Kruščice in Korit* autor posebnu pažnju posvećuje i enigmatičnim natpisima na uzglavnicama najstarijeg i najmlađeg mirila s lokaliteta Kruščice. Na natpisima osim brojeva, inicijala i osobnog imena prepoznajemo i simbole “stare vjere”, a u dimenzijama mirila naziru su starije mjerne jedinice kao i posebne magične formule. Ne bi nas iznenadilo da natpisi na ovim uzglavnicama svjedoče o inicijalnim ritualima mirila i/ili o osobi koja ih je provodila.

Isti autor posvetio se i kronološkom određivanju mirila na navedenim lokalitetima te uspostavljanju njihovih stratigrafskih odnosa. Analiza različitih elemenata poput položaja, dimenzija i način gradnje, označavanja uklesanim znakovima i dr. pomaže u određivanju vremena gradnje svakog pojedinog mirila te glavnih značajki razmatranih lokaliteta. Kruščice i Korita pokazuju sličan vremenski raspon, od kraja 17. do druge polovice 20. st., a promjene u gradnji mirila ili njejoj učestalosti mogu se tumačiti promjenom rituala ili ekonomske moći lokalnog stanovništva te socijalnim, političkim i društvenim promjenama koje nastaju uslijed Prvog i Drugog svjetskog rata.

Andrej Pleterski donosi i posljednji prilog u knjizi, katalog s opisom i dimenzijama mirila s lokaliteta Kruščice i Korita.

Monografija *Mirila: kulturni fenomen* svjedoči o uspješnoj akademskoj suradnji istraživača iz dvije znanstvene zajednice, posvećenih izučavanju istoga fenomena. Objavljeni radovi izniman su doprinos znanju o ovim nesvakidašnjim velebitskih spomenicima koji su ovom monografijom zasjali u pravom smislu te riječi. Pred nama je temeljno djelo koje je popunilo postojeće praznine i bez sumnje će poslužiti kao polazište svakom daljnjem istraživanju ove problematike. ■

PROZAK / NAVRH JEZIKA Pobjednici godišnjih natječaja ALGORITMA i ZAREZA za neobjavljene prozne i pjesničke rukopise autora do 35 godina starosti

Nakon Olje Savičević Ivančević (*Nasmijati psa*), Marijane Ogreste (*Koliko košta gram*), Sonje Gašperov (*Cyber ZOO*), Antonije Novaković (rukopis još čekamo, radi se, polako ali dobro, vjerujte), Tanje Mravak (*Moram razgovarati*) šesta dobitnica nagrade "Prozak" za godinu 2010. je, opet žensko, molim fanfare: Tea Tulić s rukopisom romana *Soba za rakove*. Nagradom pak "Navrh jezika" za godinu 2010., nakon Marka Pogačara (*Pijavice nad Santa Cruzom*), Ljube Lozančić (*Slavlje na pučini*), Kristine Kegljen (*Ne poklanjaj srce divljim stvorovima*), Sandre Obradović (*Jastučić za igle*) je, ovaj put muško – Marijo Glavaš.

Od ove godine nagrade, osim knjige u izdanju Algoritma, uključuju i poklon, paket knjiga Algoritma te godišnju pretplatu na *Quorum*, *15 dana*, *Temu* i *Zarez*.

Žirirali su, kao i zadnjih pet godina: Olja Savičević Ivančević, Marko Pogačar i Krno Lokotar.

Natječaji za autore do 35 godina starosti se nastavljaju dalje. Proze dužine do 3,5 kartice teksta (sa spaceovima) i dalje šalžite kao privitak u doc formatu, uz biobibliografsku bilješku na adresu: prozaknatjecaj@gmail.com, a izbor od 10-ak pjesama na isti način šalžite na adresu navrhjezika@gmail.com.

Zarez će objavljivati sve koji uđu u širi izbor, a početkom 2012. godine bit će proglašeni novi pobjednici.

Žene, Marijo Glavaš

VIII.
Znojni ispod ruku vraćaju se kući
Umor ih ne može savladati izvitoperena partija šaha u kojoj
se prednost beskonačno klati
Iscrpljeni muškarci piju vodu (dizali su ruke više nego prije)
prizor iskonske ljepote kao usamljena zvijer na oskudnom afričkom pojilu
Poslije kasnih vijesti prazne džepove mjehur misli točno tim redosljedom i onda liježu na bok
Sklopčani kao fetus muškarci spavaju snom ekstremitetno uskraćenog pravедnika

IX.
Muškarci od papira ždralovi koji bacaju atomske bombe
Zanatlije kroje povijest svijeta

Optočeni zlatom prelivevi naftom pop rimaju božje obličje i igraju se muškaraca
Osiromašeni kao uran ne znaju si ime
X.
I onda se dogodi pojavi se i ti udeš a on krene i tada kroz prozor počne ulaziti miris mora
Muškarci putuju nepoznatim cestama uspinju se pa dolaze sve bliže
Kada stignu do kraja onda ih vidiš čitave
Izašli su stoje s torbom u ruci ne otkrivajući joj t ežinu
Kada stignu do kraja možeš bi ti strpljiv i vidjeti muškarce kako se okreću i odlaze još dalje

XI.
U tuđem krevetu muškarci (u snu)
govore laži
Negdje u gradu skrito je mjesto na koje kad nasloniš glavu čuješ što govore
Kao da prisluškuješ vrijeme ili krv što teče venama u božjem zapešću
Muškarci plaču za precima bude ih i teto viraju im slike iz vlažnih pećina na leđa
I znaju više nego jučer ti muškarci
Više ne idu u lov
I njihovo je kraljevstvo nebesko

XII.
Muškarci poznaju rezultate x jedan i dva
znaju imena boje i tko je jači
U obzir dolaze i kombinacije
Pišu olovkom tako je trag

povijesti manipulativan i plići Gumicom s vrha olovke uklanjaju se komp romi tirajući znakovi grijesi naivnih očeva
Nepogrešivi muškarci
Skinuli su plišane životinje s ormara i pre uzeli rizik

XIII.
Pažljivo parkiraju da ne ogrebu pa posljednje me tre do bankomata prelaze pješice
Pin znaju napamet
Imaju ga u malom prstu
Papirić sa stanjem na račun
kriju kao muškost
genealogiju kao glasački listić
S novcem u džepu na muškarce se spu
šta mir
Sjedaju u kafić i odabiru tijelo kojemu bi platili piće

MARIJO GLAVAŠ (Split, 1986.) još prije diplome na FESB-u počeo je uzgajati brkove, što je preraslo u životnu misiju. Živi kao svejed. Svira gitaru u rock skupini "Veliko Č", koja ima više ponuda negoli nastupa (a po tvrdnjama nekih i ne postoji). Punovremeno radi u banci, povremeno radi kao turistički pratitelj. Petkom je voditelj radio emisije. Nedjeljom je bio voditelj TV emisije. Piše prozu i poeziju. Dvapat (2008. i 2010. godine) je nagrađen drugom nagradom za poetski rukopis na Ratkovićevim poetskim večerima u Crnoj Gori. Nagraden trećom nagradom za poeziju u sklopu Četvrtog međunarodnog festivala za decu i omladinu "Duško Trifunović". Na Sedmom internacionalnom konkursu časopisa *akt* za najkraću priču (do 13 redova), za priču *Džep*, nagrađen trećom nagradom. U prosincu 2009. tiskan mu je prvi roman *Libreto za mrtve kitove* (pobjednik natječaja Albatros, 2009. g.). Prozu i poeziju objavljivao je u književnim časopisima *The Split Mind*, *Zarez*, *Vijenac*, *RE*, *Knjigomat*, *Riječi*, *UBIQ...* na internetskim stranicama i na blogovima. Ovdje donosimo izbor iz ciklusa iz rukopisa u nastajanju, radnoga naziva *GrAD*

Soba za rakove, Tea Tulić

NOVA GODINA
Mama je doma. Pustili su je na proslavu Nove godine. Samo nju i kod kuće jako boli glava. Ispod umjetnog bora plastični Isus širi svoje ruke prema ovčicama od gipsa. U malenog Isusa od plastike gleda Sveta Marija od gipsa bez očiju i njen muž bez nadlaktice. Ispod njih mahovina. Ispod nje lica umrlih na novinskom papiru.
Ne palimo lampice na umjetnom boru. Čekamo da prođe vatromet.
Danas mi je kapnula krv iz guzice. Bolje da nije. Ovako se moram dodatno brinuti.

GRUPNE FOTOGRAFIJE
Ima jedna fotografija. Na njoj su Nono, Nona, Mama i njezine Sestre. Mama ima sivo crnu debelu pamučnu haljinu i plave pramenove. Nono sjedi u sredini s dlanovima na bedrima.

Ima druga fotografija, na njoj su opet Mama i Sestre. Ovaj put s muževima. Tete su rumene u licu i nose košulje s ugrađenim jastučićima za ramena. Muževi nose šarene veste.

Ima i treća fotografija. Na njoj smo mi. Unuci. Lica su nam ozbiljna, a kose skoro počesljane.

Sve tri fotografije smo poslali barbi koji živi u Kanadi u kući s bazenom. Dok smo se spremali za fotografiranje, netko je rekao Mami:

– Nemoj se toliko šminkati, barba će

mislit' da nam dobro ide pa nam neće poslati ništa novaca!

Ja sam vjerovala, ako budemo dovoljno lijepi, da će nas barba uokviriti, staviti iznad kamina i često misliti na nas.

SOBA BROJ 57

Soba broj 57 nalazi se na vrhu dobro osvijetljene male zgrade. U tu sobu često dolaze nasmijane sestre medicine. Pitaju Mamu ako joj što treba. Ona im kaže da joj stave u infuziju pileći batak i zelenu salatu.

Ulazim u sobu broj 57 i kažem:

– Dobar dan.

Šćućurena ispod plahte Mama leži prva do prozora. Na plahti plavi pečat.

– Kako to izgledaš? Blijeda k'o smrt.

Pogleda me, pridigne se pa izvuče veliku kozmetičku torbu iz malenog ormarića:

– Sjedni.

Gledam njeno plavo našminkano oko. Drugo je pokriveno gazom. Mekanom četkom nanosi mi puder na lice:

– Eto, sad si lijepa.

Odlazim kući lijepa i razmišljam kako brojevi sobe pet i sedam daju dvanaest, a jedan i dva daju tri.

Broj tri sigurno, prema numerologiji, znači nešto dobro.

BROŠ

Mama i tata su prije puno radili. Pogotovo Mama. Ponekad bi nas tata odveo kod

nje na posao pa bi nam poslužila mliječnu pjenu s kakaom. Ponekad bi njezine osmihe dijelili s ljudima koji naručuju pivo ili kovanice za flipper.

Jednom mi je bio rodendan. Dotrčala sam u stan, bacila školsku torbu na pod i zatekla Mamu kako spava u sobi. Bilo je popodne. I sunce. I Rodendan! Vukla sam Mamu za nogu, skinula joj najlon čarapu. Gurala joj svoju kosu u nos! Ona je zatvorenih očiju promljackala:

– Poklon ti je u torbi.

U pretincu velike mekane torbe našla sam broš. Crno -bijelo lice od porculana. Napola tužno, napola veselo. Zataknila sam ga na traper jaknu i otišla na ulicu.

Jedan se oblačić pomokrio.

NONA (IMA ZADATAK)

– Ja ću si sama platit' sprovod. Hoću da mi obučete za taj dan ono što sam pripremila. Tu je sve, u torbi. I papuče su nove. Vidi, torba je pokraj noćnog ormarića.

Pokraj noćnog ormarića je torba. Pokraj torbe plastična kanta. Pokraj plastične kante ja.

– Kad umrem, morate obavijestiti moju doktoricu i svećenika. Imam i lančić, ali se bojim da grobari krađu. Samo da skupim za grobnicu, znaš, neću ja još dugo.

– Koliko dugo ću ti morati plaćati mise kad se to desi?

– Jednom na godinu je dovoljno.

TEA TULIĆ (Rijeka, 1978.) je apsolvantica turističkog menadžmenta na Fakultetu za turistički i hotelski menadžment u Opatiji. U udruzi Katapult, koja se bavi edukacijom u izdavaštvu i promicanjem mladih pisaca i spisateljica iz Hrvatske, volontira od 2008. kao projektna menadžerica, organizatorica i voditeljica književnih večeri u Savezu udruga Molekula i voditeljica interne biblioteke. Od jeseni 2009. je predsjednica udruge Katapult. Završila je Katapultove tečajeve kreativnog pisanja kod spisateljica Daše Drndić i Ivane Sajko. Piše kratke priče, od kojih je neke dosad objavila u književnim časopisima: *Ulaznica* i *Slijepi putnik* (koautorstvo s Enverom Krivcem). Udrugu Katapult dosad je svojim nastupom predstavila na književnim večerima: na kulturnom festivalu Kufer (Pula), u Knjižnici Bogdana Ogrizovića (Zagreb) i po knjižnicama i domovima kulture u Srbiji (Kikinda, Zrenjanin, Pančevo i Beograd). Dobitnica je priznanja za poseban volonterski doprinos u 2008. g. (Organizator SMART, Rijeka).

Prijateljice na daljinu, Ana Dalbello Radovniković

From Russia

brzi vlak
nagibni ili ipak ne
stigne li na vrijeme
Ana Karenjina
će kupiti labello i bon za mobitel
priznaje sama sebi da ne
govori hrvatski jezik i da je
sramežljiva
jedna prolaznica je pita ima li
upaljač
Ana Karenjina se smiješi i daje joj
labello
prolaznica je gleda
protrči pas
hitro
Ana Karenjina se sjeti djetinjstva
prolaznice nije više bilo
vlak je odlazio
Ana Karenjina se ukrcala
u kupeu je bila sama
plakala je iz navike
kontrolor joj je prišao
ona mu je dala kartu
on joj je dao maramicu
htjela mu je zahvaliti pa mu je
pružila ruku
on se zbunio
ispala mu je
ona je podiže
vlak ulazi u zavoj
kontrolor je primijetio blijeđu
kožu na Aninoj ruci
sjetio se zaleđenog potoka
izašao je iz kupea
Ana Karenjina je vrisnula
shvatila da ne može više natrag
kontrolor se vratio
pitajući je u čemu je problem
počinje mu govoriti ruski
on ne govori ruski
zacrvenio se
Ana Karenjina je jako zbunjena
vadi svoj mobitel
traži ruskú ambasadu
snalažljiva je
kontrolor joj ostavlja svoj mail
sve je riješila
vratila se istim vlakom
dobila posao prevoditeljice
kontrolor joj šalje mailove
na engleskome
poslao joj je broj kreditne kartice
nije to iskoristila
ganut, druže se
dogada se
ponekad je uhvati nostalgija za
Rusijom
to drži sa sebe

Moonlight

nemaj više ostavljati kravate kraj
žličica
žličice su prljave, tvoj apetit je
ogroman
nemam snage prati ih
kravate su osjetljive na dodir kao
i ljudi
ne trebaš na svaki moj zvuk dizati
paniku
nećemo vječno biti stranci
dobit ćemo radnu dozvolu
znat će i bez kravate odakle si
ne budi opterećen, molim te
unajmila sam najboljeg

odvjetnika da riješi papire
on je pošten
platio mi je kavu
ima malu curicu
pita me hoću li je čuvati
ova stvar je valcer u cis molu
Chopinov valcer
to je znak
znak
čuvat ću mu curicu
jesen je

Šuljanje šljiva

umireni razlozi kašnjenja
na predavanje
nosiš drvorez
osjenčanu kabanicu
reciklirani mir
ostatak vazelina u stihovima
komadići zaslađenog stropa
padaju
na trepavice
već je trinaest
zaboravila sam skripte
i našu zajedničku tišinu

Alpe

grofova soba s krilima
drvene igračke
grof pije do kasno u noć
divi se cvijetu hibiskusa
njegov vrtlar je prehladen
grof mu zabranjuje kihati
grof vjeruje u moć okolnih
planina
boji se odrona
ponekad soba odleti
ovisno o količini vlage u zraku
grof uzima vrtlarov alat
hvata se za leteću sobu
vrtlar ga gleda zavidno, ali mirno
grof neće više sletjeti na svoj
posjed
otići će na Bliski Istok
htio je uvijek imati harem
ali nije siguran gdje će
leteća soba sletjeti
vrtlar će se brinuti
o grofovom posjedu,
napokon će moći dovesti svoju
djevojku
napokon će kihnuti
kihnuo je
okolna planina je ostala na mjestu
grofu bi to bilo drago

Kadar

prijepodneвно
lomljenje
gomolja perunike
petogodišnja djevojčica
igra
u kuhinji
prašak za pecivo
na prvom broju
National Geografica
perunika
susjeda
poštar
oprezan
raznosi vjetar

San

nesanica zbog krokodila i vatre
budim se, tiho je u tri ujutro
čekam prve vijesti na radiju
poplave na jugu Francuske,
jeftiniji benzin, našli pijanog
ribara
tvrdi da mu se ukazala djevica
Marija
tko zna što mu je rekla,
i što je on njoj rekao
sad će ribar postat poznat
pit će sve više

osam općih enciklopedija me
promatralo
ne znaju što bi sa sobom
iz jedne sam naučila
sv. Agata mučenica sa Sicilije
odrezali joj grudi
bacili je u vatru
čudom se spasila
Agata se bojala vatre
ili nije
svetica
otišla sam na posao
prerano
gledala u zidove koji su popucali

je li se ikada čulo pucanje zidova
u mome uredu
koga je uopće briga za te zidove
uhvatila me sjeta
znala sam da će netko doći
došla je kolegica
stavila je dijamant na zub
lijepo joj stoji
ne znam što bi s krokodilima
čula me je kolegica, dijamant joj
je zablistao na zubu
krokodili su odvratni, ali torbice
su prekrasne
sjetila sam se sv. Agate i pijanog
ribara
otišla sam u hodnik slušati
pucanje zidova
nije me čula

Srijeda u polici

visim na jedrima s Temze
cvrkuću neplaćeni računi
obećali su mi dati stipendiju
vjerovala sam jedriličarskom
institutu
kad dan skрати
treniram dok se bojler
ne napuni toplom vodom
nekad se zaboravim opustiti
pa me zaboje mišići srca
nelagoda me uhvatila
zbog rakijinog obloga
na nateknutom mišiću srca
ošamutila me alkoholna para
ostala sam ležati
sve dok
me nisu nazvali
zabrinuli su se
napokon za mene

Rastem

ne uzimam se sama
nisam puž
Bože dragi

treba mi toliko vremena da
dodem do nečijeg restorana
u kojem poslužuju mariniranu
ribu
plesala sam u tom istom
restoranu
vlasnik je Argentinac
tango, ušecereni bajami
udvarao mi se
ja sam samo htjela biti na ribljoj
dijeti
“jer se poznamo kratko i
naopako” je bila SMS poruka
koju sam mu poslala
iako sam obukla želju
za drugim svjetovima
odgovorio mi je za pet godina
smiješno je sve to skupa
sada nam naša djeca
donose matematičke jednadžbe

Spas

počele su mi rasti grane iz očiju
plave
na grane sletjele male žute ptice
plave
ptice su tražile smještaj i hranu
plavu
nigdje nije bilo mora na vidiku,
pticama je to bilo tužno
plavo
moje oči su se htjele zatvoriti
zajedno sa pticama
nitko nije htio popustiti slabijem
dok nisam ožednjela
naručila *gin tonic*
plavi
ptice su odletjele
grane su se pretvorile u hranjiva
zrna
šteta što su ptice bile nestrpljive
meni se učinilo
mogle bi
postati prijateljice na daljinu

Lakoća kolaža

kad se gledam sa strane vidim
ušće Cetine s jatom pastrva
kad zatvaram talijanski rječnik
tijelom mi prolaze Etruščani i
zaostali stećci
kad pišem pjesme završava CD
Erika Satiea, čistači polijevaju
ulice i prolaznike
kad sam sama putujem na Sjever
nepočesljane kose
kad plačem, miješam zobene
pahuljice i lijepim ih na prsa
kad osjetim da dolaziš idem pod
tuš i čekam te pod njim

Poster galerija

mrvice tjedana
podzemne vode imaju previše
magnezija
ledno isplivavam
na djetelinastu fresku
sa osam listova
uznemiruju me
pogledi bubamara
dok prešam tratinčicu
za nekoga koga

nikad nisam vidjela
noću
moje Eustahijeve cijevi
postaju
ekološki labirinti
crvenih mrava
prašnjavim kistom
bilježe
mikroskopske osjećaje
drvo u obliku
mene pleše
na dodir mjehura
napunjenog tobom
filmska legenda
otkriva
u rupi okruženoj starim smedim
kaputima
živi čovjek koji može
najviše
pojesti
maslačkova pirea
ne vjerujem joj
Slikovnica

kako je sve ovo počelo
prije...miliardu godina
ne uzrujavam se
mitski stolovi
lovor u pašticiadi
Dafne bi se složila
jer smo hodali, četveronoške,
oponašali smo lavove i divlje
ljude
opet isušenost usana traži tvoje
kupine
hajde nastavi, cis mol po
tračnicama
brojim u sebi kad će me pitati:
“odakle si”
ne razumijem
ista smo kultura
trebam li hodati s visokim petama
i povećanom gornjom usnom

ANA DALBELLO RADOVNIKOVIĆ rođena je 1977. u Splitu. Klasičnu gimnaziju završila 1995., diplomirala 2004. u Bolonji, a paralelno upisala glazbenu školu za saksofon. Na Splitskom ljetu asistira Janu Kici i Gordanu Golovku; radila u Gradskom kazalištu mladih, Split; režirala *Opsadu* u Sinju, u suradnji s Turističkom zajednicom; *Vaginine monologe* postavila na scenu u suradnji s udrugom Domine; *Pričaj mi o Augusti* sa sinjskim pučkim teatrom... Trenutno živi u Trstu i radi s trčanskom kazališnom grupom Accademia della Follia. Objavljivala priče u časopisu *Vijenac*.

ZAGREB

DOX ^[F]

**INTERNATIONAL
DOCUMENTARY
FILM FESTIVAL
MEĐUNARODNI
FESTIVAL
DOKUMENTARNOG
FILMA**

MOVIEPLEX, CENTAR KAPTOL, ZAGREB, CROATIA

FEBRUARY 27TH - MARCH 6TH 2011

27. VELJAČE - 06. OŽUJKA 2011.

WWW.ZAGREBDOX.NET

GENERALNI SPONZOR

...T...Com...

7. ZAGREBDOX

ZAGREBDOX, najveći međunarodni festival dokumentarnog filma u regiji, održat će se po sedmi put od 27. veljače do 6. ožujka u Movieplexu u Centru Kaptol. U osam festivalskih dana domaća će publika na zagrebačkim kino-platnima imati priliku pogledati više od 140 aktualnih svjetskih dokumentaraca.

MEĐUNARODNA KONKURENCIJA:

Među zvijezdama

Nizozemski dokumentarist Leonard Retel Helmrich dvanaest je godina slijedio indonezijsku obitelj koja živi u slamovima Jakarte. Film *Među zvijezdama* treći je dio njegove dokumentarne trilogije kojom prikazuje temeljne obrasce života u Indoneziji. Inovativnim načinom rukovanja kamerom, gledateljima prikazuje mikrokozmos u kojem otkriva niz posljedica tranzicije u Indoneziji: korupciju, međureligijske konflikte, ovisnost o kocki, generacijski jaz te rastuće razlike između bogatih i siromašnih.

REGIONALNA KONKURENCIJA

Poplava

Kosinj i okolna sela, pasivne dijelove Like, zbog velikih kiša i otapanja snijega svakih dvadesetak godina pogodi poplava velikih razmjera. Sela koja su inače od rijeke Like udaljena nekoliko kilometara nađu se pod vodom. Cijela regija postaje golemo jezero koje međusobno može komunicirati samo čamcima. Novi film Gorana Devića prati sudbinu dvojice volontera koji – svaki u svojoj zajednici, hrvatskoj i srpskoj – za vrijeme poplave postaju jedina spona s ostatkom svijeta.

KONTROVERZNI DOX:

Arapaska privlačnost

Barbara Wally u Austriji je već desetljećima poznata po svojim otvorenim feminističkim stavovima. Međutim, tijekom boravka u Jemenu zaljubila se u Khadhra i postala njegova druga žena. Redateljski dvojac Andreas Horvath i Monika Muskala posjetio ju je u Salzburgu i Jemenu, gdje je ta krupna žena duge kose obojene u crveno nsvakidašnja pojava. *Arapaska privlačnost* dojmljiv je portret osebuje žene koja je drastično promijenila gledište te sada preispituje postfeminističko zapadnjačko društvo.

HAPPY DOX

Jesenje zlato

Jesenje zlato je nekonvencionalna priča o petorici starijih sportaša sa zajedničkim ciljem: sudjelovati na natjecanju u atletici serije World Masters 2009. u Finskoj. Najveći im je izazov dob, jer svi imaju između 82 i 100 godina. Njemački scenarist i redatelj Jan Tenhaven dokumentira živote pet pojedinaca iz različitih zemalja koji se prkosno utrkuju s vremenom te iskazuju vrlo pozitivan stav prema životu i starenju.

GLAZBENI GLOBUS

Nyman in Progress

Nyman in Progress njemačke autorice Silvie Beck film je o umjetničkom životu slavnog Michaela Nymana – jednog od najinovativnijih britanskih skladatelja, pijanista, muzikologa, dirigenta, a odnedavno i filmaša. Prateći razvoj njegova vizualnog rada od prvog trenutka nadahnuća pa sve do montaže snimaka i spajanja slikovne građe s glazbom, ovaj film pruža jedinstven uvid u Nymanove najosobnije stavove, misli i emocije.

STANJE STVARI

Cijev

Redatelj Risteard Ó Domhnaill zabilježio je borbu zajednice Rossport u irskom okrugu Mayo protiv visokotlačnog plinovoda koji je petrokemijski gigant Shell namjeravao izgraditi duž njihovih polja i ribnjaka te tako ugroziti njihove živote i uzrokovati okolišne i sigurnosne probleme.

TEEN DOX

Katka

Film *Katka* češke redateljice Helene Třeštkove dojmljivo je dokumentarno ostvarenje koje prati četrnaest godina u životu mlade praške narkomanke i njezine jalove bitke s ovisnošću. Katkina je želja iskrena, no droga na kraju uvijek pobjeđuje.

MAJSTORI DOXA

Dvorana za box

Frederick Wiseman, jedan od najznačajnijih živućih dokumentarista današnjice, snimio je dosad više od trideset dokumentaraca u kojima se posvetio istraživanju američkih institucija. Stavljajući u fokus bolnice, srednje škole, vojne centre, centre za socijalnu skrb, policijske stanice, gledateljima otkriva one nepoznate nejednakosti američkog društva. U posljednjem filmu snima školu boksa te na suptilno provokativan način kritizira prisutnost nasilja u današnjem društvu.

RETROSPEKTIVA NICOLASA

PHILIBERTA

Nenette

Proslavljeni francuski dokumentarist Nicolas Philibert u svojem posljednjem filmu donosi priču o Nenette, šarmantnoj orangutanici, najstarijem stanovniku najstarijeg zoološkog vrta na svijetu smještenog u Parizu. Fokusan na glavnu zvijezdu, autor film ne usmjerava na kratke, blještave trenutke, već na trajno, nepromijenjeno stanje zarobljene zvijezde.

FILMOVI PARTICIPANT MEDIJE

Čekajući Supermena

Davis Guggenheim američki je redatelj javnosti najpoznatiji po dokumentarnom filmu *Neugodna istina* s Al Goreom u naslovnoj ulozi. *Čekajući Supermena* priča je o trenutnom stanju obrazovnog sustava u SAD-u. Vođen vlastitom savjesti i željom za promjenama, Guggenheim kreće na istraživačko putovanje kroz živote petero nezaboravne djece.

HRVATSKI DOKUMENTARCI

U RATU:

RETROSPEKTIVA 1991. -1995.

Program koji uključuje 21 ratni dokumentarac po izboru filmske kritičarke Diane Nenadić pokušat će odgovoriti na pitanje kako su se prema ratnoj agresiji i posljedičnoj stvarnosti oko sebe, tijekom četiri ratne godine, dakle bez velikog vremenskog odmaka, postavljali hrvatski redatelji i drugi autori ratnih dokumentaraca.

noga filologa

PREVOĐENJE

INTERPRETIRANJE JE UGODNA I NEOBAVEZUJUĆA DJELATNOST. TIME ŠTO NISTE NAPISALI PJESMU O PJESMI, OSLOBADATE SE MOGUĆNOSTI DA NETKO ZAKLJUČI DA JE VAŠA PJESMA LOŠA (ILI BAREM LOŠIJA OD POLAZNE PJESME). ISTI TAJ NETKO MOŽE ISTO TAKO LOŠE MISLITI I O VAŠOJ INTERPRETACIJI, ALI MU NEĆE PASTI NA PAMET DA BRKA KRUŠKE I JABUKE, DA MJERI INTERPRETACIJU TEKSTOM. ONI PRIPADAJU RAZLIČITIM ŽANROVIMA, SVAKI SJEDI NA SVOJOJ STRANI CRKVE

NEVEN JOVANOVIĆ

Jedan od seminara koje sam držao u prošlom semestru zvao se "Prevođenje s hrvatskog na latinski". Prevodili smo, ili pokušavali prevesti, svakojake hrvatske tekstove: od novinskih naslova do "Kako živi Antuntun", od odlomaka *Priča iz davnine* do odlomaka iz planinarskog priručnika.

META-ULIKS Osnovni je posao filologa tumačenje tekstova, interpretacija. Obično se smatra da onaj tko interpretira ne mora tekst i proizvoditi; tumačeći pjesmu nećemo napisati novu pjesmu, interpretirajući *Uliksa* nećemo stvoriti *Meta-Uliksa*. Ovakav stav zvuči razumno, ali nije posve točan.

Najprije, ako ste profesionalni tumač, kao što filolozi jesu, tekst ćete ipak interpretirati novim tekstom. Nećete napisati roman "Meta-Uliks", ali ćete ipak napisati knjigu o *Uliksu*. Ta će se knjiga zvati "monografija" ili "rasprava", ali svejedno je knjiga (i svejedno ima, na nekoj razini, "priču", "zaplet", "stil").

Drugo, interpretiranje je ugodna i neobavezujuća djelatnost. Time što *niste* napisali pjesmu o pjesmi, oslobadate se mogućnosti da netko zaključi da je vaša pjesma loša (ili barem lošija od polazne pjesme). Isti taj netko može isto tako loše misliti i o vašoj interpretaciji, ali mu neće pasti na pamet da brka kruške i jabuke, da mjeri interpretaciju tekstom: oni pripadaju različitim žanrovima, svaki sjedi na svojoj strani crkve.

SKICA Kakve to ima veze s prevođenjem na latinski? Pa, kada društvo – kojem je, dakako, iznimno stalo do dobrog gospodarenja svojim resursima, jer su ti resursi uvijek ograničeni – čuje da se godine gospodnje 2011, tamo na fakultetu tamo nekog sveučilišta, vježba prevođenje na latinski, društvo će se, logično, pitati: čemu to? Zašto bi tih nekoliko budućih specijalističkih specijalista koji će za društvo sačuvati sposobnost razumijevanja latinskih tekstova – zašto bi ti specijalisti morali latinski i pisati? Mislim, hoćemo li se dopisivati s papom, ili kaj?

Ako latinski i jest bio jezik znanstvene komunikacije, i to još relativno doskora (na sjednicama i predavanjima zagrebačke Akademije oko 1850. latinski su govorili neki profesori Frana Kurelca; na latinskom su bili i prvi tekstovi koje je napisao don Frane Bulić, kao student na bečkom Sveučilištu 1878), to su sve definitivno *tempi passati*.

Ono što, međutim, ostaje nezaobilazno, jest osnovna filološka djelatnost: razumijevanje.

Da bismo razumjeli neki tekst ili neki jezik, moramo im prići što bliže. A blizina koja nastaje upotrebom – govorenjem, ili pisanjem – intenzivnija je i tješnja od blizine koja nastaje samim primanjem. Strukturu jedne slike bolje ćemo razumjeti, jače osjetiti, ako je pokušamo i sami nacrtati, makar i kao nevjestu skicu. Isto vrijedi i za strukturu jednog teksta.

PALABRA POR PALABRA Radi se, dakle, o putu kakvim je krenuo Borgesov Pierre Menard, pokušavajući *sam od sebe* "producir unas páginas que coincidiran palabra por palabra y línea por línea con las de Miguel de Cervantes", iznova napisati nekoliko stranica *Don Quijotea* apsolutno vjernog Cervantesovu (usput, ta važna Borgesova priča iz 1939. ima oblik ne-priče,

upravo "znanstvenog teksta", književno-kritičke biografske skice; i Borgesa su, očito, intrigirale strategije interpretiranja i bliskosti tekstu). Menardov je put, ako uopće treba govoriti, ostao zaigrana marginalna ideja; danas se "normalne" interpretacije, znamo, rade tako da čovjek pročita knjigu, pravi bilješke, pa pročita druge knjige, opet pravi bilješke, pa složi bilješke skupa i objavi knjigu i sam. Pokušajte menardovski "un solo borrador que atestigüe ese trabajo de años" predati kao doktorat – mislite li da će proći?

Pa opet, filologov je zadatak da se približi tekstu. Što više može, i na bilo koji način.

HAJDEMO GA STVORITI Ima, srećom, jedan način približavanja i interpretacije koji nije toliko ekscentričan kao Menardov, mada se u biti ne razlikuje od njegova. Pogadate: radi se o prijevodu. Da bismo razumjeli tekst – da bismo mu se maksimalno približili – *hajdemo ga stvoriti na drugom jeziku* (vrijedi primijetiti da se ni ovakvo ponovno stvaranje, prema važećim konvencijama akademske zajednice, ne računa u "znanstveni rad"; prevođenje je "naprosto" stručna djelatnost, prijevodi su za filologa nusproizvodi).

Opet, ako ste latinist, možete odabrati uobičajen put – prevođenje latinskih tekstova na hrvatski – ali i onaj manje uobičajen: prevođenje hrvatskih tekstova na latinski.

CICERON I INTELEKTUALCI Na seminaru o kojem sam govorio prevodili smo, između ostalog, sljedeću rečenicu: *Možda ništa ne bi bilo važnije i preče za evropske intelektualce od proučavanja uloge misli i svijesti u međunarodnim odnosima i sukobima, a naročito odnos individualne svijesti i one kolektivne u tom procesu.*

Ova se rečenica – autor joj je jedan nekoć uvaženi, danas pokojni hrvatski pisac – pokazala neprevodivom na klasični latinski, jezik Cicerona i Cezara. Problem nije bio toliko u "evropskim intelektualcima" – koje Ciceron, naravno, ne bi može tako označiti (zato što je za njega Rim ono što je za nas Evropa, ali još više zato što za nj ne postoje "intelektualci" kao posebna društvena skupina) – niti u "međunarodnim odnosima i sukobima" (za Rimljane bi to bile konkretnije, ali i logičnije, *amicitiae et inimicitiae civitatum*, "prijateljstva i neprijateljstva država") – koliko u cjelini: što ta rečenica zapravo kaže?

ODNOS U PROCESU "Možda ništa ne bi bilo važnije i preče" su proturječni signali: "važnije i preče" ističe ono što "možda" ublažava. "Misao i svijest" – koja je razlika? Ima li misli bez svijesti, ima li svijesti bez misli? Ili je i to samo par sinonima upotrebljen radi retoričkog ukrašavanja ("važnije i preče"... "misli i svijesti"... "odnosima i sukobima")? Dalje: "u tom procesu" – u kojem? Misli li se tu na "međunarodne odnose i sukobe" (usput, ne upotrebljava li se ovdje nadređen pojam "odnosa" kao antonim "sukobima", mada teško da postoje "sukobi" koji nisu istovremeno i "odnosi")? A po čemu su odnosi i sukobi "proces"? Dalje: "individualna" i "kolektivna svijest" zbilja jesu izazovi za prevodioce na latinski – Ciceron bi "kolektivnu svijest" vjerojatno shvatio kao "ono u čemu se slažu svi", npr. svi Rimljani – ali još je veći problem "odnos [dviju] svijesti u [nekome] procesu". "Odnos", ovdje

višekratno korišten ("odnosima... odnos"), očito je autoru "Katica za sve", riječ dovoljno prazna od značenja da posvuda paše (takve su Rimljanima bile *res* i *ratio*). Ali "odnos" ne implicira nikakvo djelovanje; ako je autor htio reći da katkad individualne svijesti oblikuju one "kolektivne", a katkad obratno – odnosno, da javno mnijenje nekad utječe na intelektualce, a nekad oni na nj – čemu ta pasivnost "odnosa"?

Ukratko, intenzivno razmišljanje o zadanoj rečenici urodilo je na našem seminaru zaključkom da se ona na latinski ne može smisljeno prevesti *zato što sama nema dobroga smisla*. Zaključili smo da se, međutim, može prevesti sljedeća rečenica: *Po mom mišljenju, evropskim intelektualcima ništa nije važnije i preče od razumijevanja utjecaja ideja na rat i mir, te načina na koji te ideje oblikuju nekad pojedinci, nekad društva.*

Ni ovo nije *lako* prevesti (npr. zbog "ideja"). I dalje se ne radi o velikoj mudrosti, niti o nečemu s čime bismo se nužno složili. *Ali barem nam je jasno što se hoće reći.*

OPASNA LAKOĆA FRAZE Ispostavilo se tako da "prevođenje na latinski" uključuje zapravo dva prevođenja. Najprije smo polazni tekst morali objasniti sami sebi (pri čemu se pokazalo da mnogi kumiri imaju glinene noge). Tek potom smo se pitali "kako se to kaže na latinskom" i krenuli listati rječnike.

Bi li tako bilo i da prevodimo na njemački, engleski, mađarski, hindski? Vjerojatno bi. S tom razlikom da moderni jezici za moderne situacije imaju niz gotovih rješenja, oni imaju tu opasnu lakoću fraza koja je latinskom – čija je povijest kao "prirodnog" jezika, jezika izvornih govornika svih rodova i društvenih slojeva, završila s koncem antike – silom prilika uskraćena. Jer, ono što je za nas "latinski" zapravo nije opći jezik (u smislu "hrvatskog"); "latinski" je *skup uzornih tekstova*, višekratno pročešljan izbor onoga najboljega i najbitnijega što je stvorila rimska antika; niz gorskih vrhunaca (pri čemu ispod granice oblaka nema više ničega). Taj niz vrhunaca, naravno, zauvijek čuva niz "ideja" koje su danas krajnje irelevantne – ali ono čega na vrhuncima zasigurno nema, to je *bullshit*. Komocije slobodnog mlataranja jezikom i mišljenja olovkom ostaju pridržane za žive jezike. Latinski, i oni koji ga moraju savladati i na nj prevoditi, osuđeni su na preciznost. ■

Knjižara „Karver“
i festival „Odakle zovem, Podgorica 2011“

pozivaju Vas
da pošaljete svoju priču na drugi međunarodni

konkurs
za nagradu

VRANAC

Plantaze Plantaze 2011 Plantaze Plantaze

najbolja kratka priča

I Nagrada za najbolju kratku priču 2011.
vrijednost nagrade: 1500 eura

II Nagrada za najbolju kratku priču 2011.
vrijednost nagrade: 1000 eura

III Nagrada za najbolju kratku priču 2011.
vrijednost nagrade: 500 eura

Uslovi za učestvovanje na konkursu

- priča treba da bude napisana na bosanskom, crnogorskom, hrvatskom ili srpskom jeziku;
- priča treba da bude ranije neobjavljena i ne duža od 20.000 karaktera;
- priču treba poslati u elektronskoj formi pod šifrom;
- izabrane priče po odluci žirija za dodjelu nagrada, biće objavljene u posebnoj knjizi *Izvan koridora, Vranac – Najbolja kratka priča 2011*, do održavanja međunarodnog književnog festivala *Odakle zovem, Podgorica 2011*, krajem juna mjeseca;
- jedan autor može poslati na konkurs isključivo jednu priču (pri izboru za knjigu biće eliminisane priče istog autora pod različitim šiframa);
- rok za prijavljivanje na konkurs je **14.03.2011.** godine

Detaljnije informacije o konkursu, uputstvo za prijavljivanje priča i on-line prijava nalaze se na sajtu www.karver.org;
tel: +382 20 602625 / 602626; e-mail: karver@t-com.me

Pokrovitelj nagrade
"13. jul – Plantaze"

Plantaze

proizvođač vrhunskih crnogorskih vina

– nastavak sa stranice 2

ili "muškarcem"? Kako kreiraš i izražavaš svoj rod? U kojim situacijama i sredinama si najviše svjesna/svjestan svojih rodnih privilegija? Kontrolira li tvoj pripisani i/ili izabrani rod tvoje seksualne želje i ponašanja? Uolikoj mjeri i kako druge/i utječu na tvoj spol/rod? Koje poruke o spolu/rodu ti šalješ drugim ljudima oko sebe? Postoji li nešto što se tiče tvog roda/rodne uloge, a da ti se ne sviđa ili te smeta? Što osoba nekog drugoga spola/roda ima, a da ti ne možeš imati, i zašto? Što ti je sve uskraćeno zbog tvog spola/roda? Zašto je društvu bitno da jezični rod bude u skladu s pripisanim spolom/rodom? Što se dogodi kada se izražavamo u jezičnom rodu "drugacijem" od našeg pripisanog spola? Kako komuniciraš s ljudima poštujući i uključujući njihov vid rodnosti? Što misliš, može li se i kako živjeti bez spola/roda, bez spolnog/rodnog izražavanja?

Rock dokumentarci

Peti festival dokumentarnog rock filma – DORF – održat će se u Vinkovcima i u Rijeci od 10. do 13. ožujka. Ovogodišnji pobjednički film izabrat će tročlani žiri u sastavu Tanja Golić, Silvestar Kolbas i Zoran Žmirić. Iz programa međunarodne konkurencije posebno zanimljiva je premijera jednog od najnagrađivanijih prošlogodišnjih glazbenih dokumentaraca *We don't care about music anyway*. Francuski autori Cedric Dupire i Gaspar Kuentz

portretirali su osam underground glazbenika iz Tokija (Sakamoto Hiromichi, Otomo Yoshihide, Yamakawa Fuyuki, L?K?O, Numb, Sa-idrum, Takehisa Ken, Shimazaki Tomoko) i na taj način ispričali priču o odnosu avangardnih glazbenika prema stanju u Japanu na početku novog tisućljeća. Iz Australije dolazi *6ft Hick – Notes from underground*, filmu ceste autora Marty Moynihana, o garage rock bandu 6ft Hick. U programu izvan konkurencije bit će prikazan igrani film Jovana Jovanovića iz 1971. *Mlad i zdrav kao ruža*. Ova subverzivna priča, nakon više desetljeća u bunkeru, postala je dostupna gledateljstvu 2005. godine. Novost petog DORF-a je program DORF:EDIT, kojim u suradnji s Hrvatskim filmskim savezom započinje niz aktivnosti usmjerenih na razvoj filmske kulture. U Vinkovcima će biti prikazan izbor filmova koji predstavlja recentno filmsko i videostvaralaštvo djece i mladih. Kao najava, bit će organizirano predstavljanje aktivnosti Studija kreativnih ideja, SKIG, iz Gunje. Isto tako, bit će organizirana radionica dokumentarnih filmova za prosvjetne djelatnike iz vinkovačkih osnovnih škola. Festival dokumentarnog rock filma – DORF '11 organizira Udruga ljubitelja filma Rare iz Vinkovaca, u suradnji s Art kinom Croatia iz Rijeke te Hrvatskim filmskim savezom. **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: NENAD VUKUŠIĆ, TUTCHE

"Nitko zapravo ne zna što će se dogoditi u Egiptu nakon što su se riješili Mubaraka. Jedni se nadaju zapadnjačkom liberalizmu i demokraciji, drugi nas plaše islamističkom teokracijom. Sve je, kako bi rekao Donald Rumsfeld, prepuno nepoznatih nepoznanica."

NENAD VUKUŠIĆ

(Zagreb, 1975.) studirao je na više od dva, a manje od pet fakulteta. U međuvremenu je napravio google goblen, vizitke koje se šišaju, išarao zidove hostela u Splitu i svakodnevno smišlja nove podvale.

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 12-15h
nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Andrea Zlatar

glavni urednik
Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:

**Ministarstvo kulture
Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada
Zagreba**

NENAD VUKUŠIĆ, TUTCHE